

УДК 811.161.1
Б-11/1

Я. БАРАН, М. ЗИМОМРЯ

ТЕОРЕТИЧНІ
ОСНОВИ
ФРАЗЕОЛОГІЇ

8

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІНСТИТУТ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ,
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ
ЗАКАРПАТСЬКЕ ОБЛАСНЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО УКРАЇНИ

Я. БАРАН, М. ЗИМОМРЯ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Навчальний посібник
для студентів факультетів
іноземних мов
університетів та
педагогічних інститутів

УЖГОРОД
1999

621980

2 кт.
2.2

ББК 81.2 н.м. 92

УДК 41

Б 24

У навчальному посібнику висвітлюються теоретичні основи фразеології, необхідні студентам-словесникам у процесі філологічної підготовки майбутніх вчителів німецької мови, у першу чергу, в професійному аспекті; подаються методичні рекомендації до вивчення системи орієнтирів як загальної, так і німецької фразеології у типологічному зіставленні з відповідними фразеологічними одиницями, реаліями, ідіомами української мови.

Для студентів-словесників, вчителів, аспірантів.

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор П. І. КОПАНЄВ (Мінськ),

доктор філологічних наук, професор В. П. МАРКО (Кіровоград).

Науковий редактор:

доктор філологічних наук, професор І. П. МЕГЕЛА (Київ).

Відповідальний редактор:

кандидат філологічних наук В. І. ПАДЯК (Ужгород).

Друкується за рішенням редакційно-видавничої ради Ужгородського державного університету та Закарпатського відділення педагогічного товариства України

© Я. А. БАРАН, 1999

© М. І. ЗИМОМРЯ, 1999

ISBN 5-7707-2710-6

621980

ВІД АВТОРІВ

Давня латинська поговорка гласить: «*Para temporum felicitas, ubi quae velis sentire et quae dicore licet*» («На рідкість щасливий час, коли можна відчувати, що хочеш, а відтак говорити про те, що відчуваєш»). Ця істина мимоволі зринула на думку, коли не зійшлися в одну сполуку бажання з можливостями, а можливості з бажаннями; бо ж рукопис пропонованої праці автори завершили в епохальні дні 1991 року, коли волею мільйонів постала на карті світу незалежна Українська держава, а видання книжки - в умовах відсутності відповідних коштів - забарилося на багато літ. Завдяки безкорисливій ініціативі й добродійності Сергія Герца /на превеликий жаль, кажемо у минулому часі, бо доля його явила невблаганність - сорокалітнім відійшов нещодавно у вічність/ комп'ютерний набір був укладений 1992 року. І ось, нарешті, «благі побажання» авторів стали «благими намірами» видавця, за що складаємо кандидату філологічних наук Валерію Падику, відомому ужгородському літературознавцю й краєзнавцю, слова щирої вдячності, власне, застівними рядками до книги.

Зрозуміло, упродовж 1992-1999 рр. дослідження фразеології сягнуло в окремих її розділах новаторського осмислення, утвердивши її багаторівневий статус парадигми системної науки, основу якої творить лексична система мови. Проте автори полишили версію без жодних змін, зважаючи на сутність конкретики завершеної праці. Адже кожне доповнення безпосередньо чи опосередковано спричиняло б нові паралелі щодо бачення, прочитання та відповідної інтерпретації того чи іншого ядра фразеологічної проблематики загалом. Втім, вважаємо за доцільне наголосити, що від 1993 року наша співпраця продовжується у напрямку створення навчального посібника, канву якого складатимуть фразеологічні характеристики на рівні порівняльно-типологічного аналізу та адекватного перекладу мовою мети. Він матиме органічну сполуку з пропонованим дослідженням, монографічного типу, що зумовлює теоретичне осмислення системної організації фразеологічного складу мови (передусім - української та німецької) і відповідно її номінативних аспектів.

Практичну цінність книжки автори вбачають в тому, що праця «Теоретичні основи фразеології» полегшить, у першу чергу, студентам процес рецепції семантики фразеологізмів, розуміння ідіоматичних зрощень і так званих вільних чи стійких словосполучень, вміння передати зміст фразеологічної одиниці з огляду на влучну інтерпретацію; а звідси - пошук образного аналогу, експресивного значення, а також адекватного перекладу фразеологізму мовою мети із збереженням лексичного навантаження й відповідного стилістичного забарвлення, змістовного насичення, сфери вживання тощо.

Численні колеги з України, науковці з Ужгорода, Івано-Франківська, Києва, Львова, Чернівців, а відтак – Мінська /професор Павло Копанев, професор Вячеслав Рагойша/, Москви /професор Володимир Лейчик/ цінними порадами сприяли появі пропонованої книжки. За це їм належить щире подяка, яку висловлюємо з надією, що наша праця матиме вжиток у широкому фразеологічному контексті загалом і в галузі двомовної фразеології – зокрема.

*Ярослав Баран
Микола Зимомря*

Серпень 1991 року – березень 1999 року.

ВСТУП

Фразеологія як наука продовжує розвиватися і привертати увагу все ширшого кола дослідників. Постають нові проблеми, уточнюються або ж по-новому висвітлюються питання, що досліджувалися досі. Серед мовознавців немає однастайності щодо визначення центральної одиниці предмета, його природи, значення тощо. Деякі аспекти залишаються недостатньо вивченими, як, наприклад: зіставне дослідження фразеології, фразоутворення, фразеологія і контекст, перекладознавчі рівні фразеології. Наукові досягнення у сфері фразеології окремих мов дають підставу увиразнювати у ній наявність різних універсалій, а звідси постає можливість виділити явища загальної фразеології. Таким чином, все це - складові фразеології не лише як науки, але й як навчальної дисципліни. Саме з цього погляду розділи книжки охоплюють теоретичні основи загальної та німецької фразеології як невід'ємної частини системи мови.

Загалом посібник написаний з проєкцією на конкретну навчальну програму для студентів факультетів романо-германської філології. Звісна річ, фразеологія посідає чільне місце не тільки як наукова, але передусім як навчальна дисципліна; тому й не дивно, що матеріал у посібнику закrojений широко у пов'язі з фразеологічною проблематикою.

У посібнику викладені теоретичні концепції, що належать перу багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Автори запропонували і свою власну позицію у рамках загальної фразеології, зробивши спробу узагальнити теоретичні основи фразеології в органічному зв'язку з лексикологією, стилістикою та перекладознавством.

Посібник складається зі вступу, дев'яти розділів, післямови і списку використаної літератури.

У вступному слові обґрунтовується актуальність досліджуваних питань, дається загальна характеристика структури посібника.

Перший розділ присвячений історії вивчення фразеології від найдавніших часів до сьогодення.

У другому розділі «Взаємодія лінгвістичних явищ у контексті фразеології» розглядається питання становлення фразеології як науки, її завдання, методи дослідження, обсяг фразеології.

У третьому розділі «Фразеологізм - одиниця мовної системи» розкривається поняття сутності фразеологізму як одиниці дослідження. Сюди належать стійкість, значення, ідіоматичність, структурно-граматичні особливості, сполучуваність фразеологічної одиниці, фразеотворення, співвідношення між фразеологізмом і словом, фразеологізмом і терміном, моделювання у фразеології.

У четвертому розділі «Класифікація фразеологізмів» зроблено аналіз щодо систематизації фразеологізмів з урахуванням різних концептуальних напрямків.

У п'ятому розділі «Системні зв'язки фразеології» привернута увага до співвідношення понять - «система» та «рівень» у застосуванні до фразеології, виявлені можливі системні зв'язки між фразеологізмами, виділені блоки певних груп, мікрополів, інших аналогічних явищ серед фразеологічних словосполучень і реалій.

Шостий розділ «Фразеологічна стилістика» висвітлює функціональні можливості фразеологізмів, питання модифікації у стилістичному ключі.

У сьомому розділі «Синхронія та діахронія у фразеології» подається стислий аналіз взаємозв'язку одиниць визначальних рівнів - синхронії та діахронії.

У восьмому розділі «Типологічне вивчення фразеології» узагальнено результати зіставного аналізу багатьох явищ у фразеології на різних рівнях, власне, до зіставного чи порівняльного вивчення цілих фразеологічних систем конкретних мов.

У дев'ятому розділі «Фразеологізми - об'єкт лексикографії» висвітлені проблеми укладання фразеологічних словників, відбору одиниць для них, опису фразеологізмів, їх семантичних, граматичних і стилістичних характеристик, питання розміщення фразеологізмів у словнику.

У післямові окреслені підсумки і визначаються шляхи дальшого вивчення і розв'язання широкого кола завдань.

Список літератури вміщує джерела, використані в даному посібнику.

I. ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

§1. Загальні зауваження

Фразеологія як наука сформувалася порівняно недавно. Мовиться про самостійний розділ мовознавства.

Кілька десятиліть тому були опрацьовані основні засади фразеології, що дало можливість відокремити її від лексикології, стилістики та синтаксису. Посутня роль у вивченні фразеологізмів і в цілому стійких словосполучень належить лексикографічній практиці, що охоплює досить великий відрізок у часовому плані.

Стійкі словосполучення привертали увагу дослідників з давніх давен. Першопроходцями тут по праву можна назвати лексикографів, які вивчали мовні скарби різних народів. Вони ставили перед собою мету зібрати і зберегти для майбутніх поколінь народні перлини, у тім числі: прислів'я, приказки, максими, влучні образні вирази тощо; чітко визначити й пояснити їх значення (зі стилістичних міркувань); вказати на джерело їх виникнення і т.д. Процес укладання словників, де містяться стійкі сполуки слів, веде своє літочислення у різних країнах з минулих століть. Інтенсивна поява таких збірників припадає на середні віки. Цей час слушно називають періодом панування пареміології. Так, у Франції поява перших збірників прислів'їв та приказок припадає на 1175 рік, а в Іспанії - на 1499 рік. Плідною видалася також епоха Відродження. На прикре спожаління, ще й досі не складено хронологічного історичного огляду фразеології. Одну з перших спроб зробив Е.Ротт у докторській дисертації «Біля джерел фразеології», що внаслідок об'єктивних причин не побачила світу. Одному з авторів цієї праці (Я.Б.) випала свого часу нагода відгукнутись рецензією на дисертацію Е.Ротта в її рукописному варіанті.

§2. Фразеологія німецької мови в дослідженнях німецьких лінгвістів

Дослідження фразеології в німецькому мовознавстві бере свій початок із спостережень тих лексикографів, які звернули увагу на існування в мові стійких сполук слів, що характеризуються своєрідною організацією елементів, а також поняттям, відмінним від самостійних значень цих компонентів.

В XVI-XVII ст. виходить низка збірок німецькою та латинською мовами: Agricola, Johannes. Dreyhundert gemeiner Sprichwörter, der wir Deutschen uns. Hagenau, 1529; Frank, Sebastian. Sprichwörter. Frankfurt a. M., 1541; Schottel(ius) Justus Georg. Ausführliche Arbeit von Teutschen Hauptsprache. Braunschweig, 1663 (до слова, у цій праці вперше зустрічається термін «Sprichwörtliche Redensart», що набув згодом широкого вжитку); Babel,

Heinrich. Proverbia Germanica atqua in Latinum traducta. Strassburg, 1508; Tunnicius. Monosticha. Köln, 1513 hsg. von Hoffman von Fallersleben. Die älteste deutsche Sprichwörterammlung. Berlin, 1870 та інші.

Особливо багато словників та різноманітних збірок прислів'їв і приказок, стійких сполук слів, крилатих слів і т.п. пов'язується з XVIII та XIX ст. Серед авторів цих лексикографічних праць, у першу чергу, слід назвати В.Корте [1], К.Зімрока [2], Г.Бюхмана [3], Й.Бізелейна [4], Ф.Тетнера [5], Ф.Ліппергайде [6].

Найвизначнішою працею першої половини ХХ століття є «Німецька фразеологія» Ф.Зейлера. Тут, либонь, вперше зроблена спроба диференціювати стійкі сполуки слів. Ф.Зейлер виділяє в окремі групи прислів'я, приказки (sprichwörtliche Redensarten), куди він відносить і власне фразеологізми (наприклад: im Trüben fischen, Öl ins Feuer giessen, an den Bettelstab kommen), афоризми, крилаті слова, парні сполуки слів. Багато уваги Ф.Зейлер приділяє аналізу етимології фразеологізмів, сферам їх виникнення та тематичній характеристиці. Важливо, що окремі висновки, положення цієї праці не втратили актуальності і сьогодні. Мовиться про диференцію прислів'я, що стало класичним, характеристика виражальних засобів та структури зворотів.

У 50-60 рр. ХХ ст. видруковані відомі праці Борхарта-Вустмана-Шоппе [8], К.Крюгера-Лоренца [9], Е.Агріколи [10] та В.Фрідеріка [11].

Характерні риси переважної більшості існуючих словників та збірників позначені дослідженням джерел виникнення стійких сполук слів, тлумаченням їх значень, а також визначенням функціонально-стилістичних властивостей зворотів. Основний недолік цих публікацій вбачаємо у тому, що має місце відсутність наукових основ систематизації матеріалу. Це стосується, в першу чергу, однозначної диференціації предмету фразеології та відмежування фразеологізмів від інших видів стійких сполук слів.

Дещо у цьому напрямку зроблено у словнику Борхарта-Вустмана-Шоппе, перевиданого А.Шірмером, де подано визначення фразеологізму /sprichwörtliche Redensart/, вказано на можливість відокремлення фразеологізмів від прислів'їв та приказок. Примітно, що тут розглядаються структурні та стилістичні властивості фразеологізмів, а також їх образність.

Зауважимо: А.Шірмер в непоодиноких випадках наслідує Ф.Зейлера. Зокрема, це стосується насамперед форми існування прислів'їв (як закінчених речень) і фразеологічних зворотів (як словосполучень, що видаються членами речення).

Як значне досягнення німецької фразеології оцінюємо словник, виданий Е.Агріколою за участю Г.Гернера та Р.Кюфнер. У вступній статті словника розглянуто різні типи сполук слів, у т.ч. фразеологізми та їх класифікація, вказано на верхню та нижню межу фразеологізмів,

подано характеристику сполук слів, що тільки опосередковано мають зв'язок із фразеологією.

На думку укладачів, верхня межа фразеологізмів обрамлена стійкою сполукою слів (lose Wortverbindungen), до яких належать:

1) сполуки слів, утворені внаслідок особливого або термінологічного варіантів значення одного із компонентів (italienischer Salat; eine saure Gurke; Gas geben); 2) географічні назви, титули, назви країн, організацій і т.п. (das Rote Meer, Verdienter Künstler des Volkes, Bundesrepublik Deutschland); 3) порівняння, компоненти яких не зазнали переосмислення /schwarz wie die Nacht; hart wie Stahl; er brummt wie ein Bär/. Сюди ж укладачі відносять перехідний тип сполук слів, де варіант значення одного із компонентів дуже віддалений від основного значення, проте зрозумілий настільки, що смисл звороту в цілому розкривається значеннями його компонентів: der eiserne (= feste) Bestand; blinder (= irrtümlicher, unnötiger) Alarm. Цей тип знаходиться на рівні між обмежено стійкими та стійкими сполуками слів /feste Wortverbindungen/, які називаються фразеологізмами. Характерна ознака обмежено стійких сполук слів - це відсутність переосмислення значення їх компонентів.

За формальною нижню межу фразеологізмів укладачі виносять сполуки слів, що виступають самостійними реченнями і виражають закінчену думку. До них відносимо прислів'я: «Schmiede das Eisen, solange es heiss ist»; афоризми: «Wer fremde Sprache nicht kennt, weiss nichts von seiner eigenen» /Goethe/; сентенції: «Die Axt im Hause respart den Zimmermann» /Schiller/; цитати: «Etwas ist faul im Staate Dänemark» /Shakespeare/. Частина з них повністю або в скороченому вигляді переходить у фразеологічний фонд, наприклад: den Teufel an die Wand malen; das also war des Pudels Kern; ein Sturm im Wasserglas; der goldene Mittelweg.

Щодо класифікації фразеологізмів, то німецькі дослідники розрізняють три групи:

1. Прості фразеологічні сполуки /einfache phraseologische Verbindungen/. Значення одного із компонентів, здебільшого дієслова, зрушене або частково переосмислене: Abschied nehmen; Erfolg, Interesse, Aussichten haben; zum Ausdruck bringen.

2. Фразеологічні єдності /phraseologische Einheiten/. Це звороти, що мають узагальнене або переосмислене значення, хоч смисл їх розкривається за допомогою значень своїх компонентів: Öl ins Feuer giessen; Stroh im Kopf haben; wie ein Buch reden.

3. Ідіоми /starre phraseologische Verbindungen/. Це – звороти, що з погляду на досягнення сучасного мовознавства невмотивовані і значення яких не можна вивести із значень їх компонентів: jemanden im Stich lassen; jemandem durch die Lappen gehen; Kohldampf schieben.

До третьої групи належать деякі фразеологізми у формі речень, що відповідно до своєї структури повинні виходити за рамки фразеології, але мають усі характерні риси ідіом. Це фразеологізми,

приміром: haste Töne!; wir werden das Kind schon schaukeln; das also war des Pudels Kern!; а також еліптичні окличні речення: Ja, Kuchen!; Schwamm drüber!; Jetzt ist Sense!

Між фразеологічними єдностями та ідіомами знаходиться перехідний тип: ein weisser Rabe; die Katze im Sack kaufen; zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen.

Окремо, із суто структурних міркувань, укладачі виділяють парні сполуки слів /Zwillingsformeln/, що за ступенем зчеплення та переосмислення компонентів належать частково до єдностей, а частково - до ідіом.

Запропонована класифікація заґрунтована, власне, на семантичному принципі. Для семантичної класифікації характерні два моменти: семантичне переосмислення компонентів (повне або часткове) і вмотивованість значення фразеологізму. Така класифікація, на нашу думку, рельєфно суб'єктивна. Так, наприклад, «auf der Palme sitzen» укладачі зараховують до єдностей, тобто до фразеологізмів, значення яких розкривається понятійним кодом їх компонентів; «die Katze im Sack kaufen» - до перехідного типу, що тяжіє до ідіом, а «jemandem auf den Leim gehen» до, власне, ідіом, значення яких з точки зору сучасної мови необґрунтоване і не розкривається значеннями їх компонентів. Однак, найменш прозорим і вмотивованим видається фразеологізм «auf der Palme sitzen», що означає «erzürnt sein» - розсердитися. Якщо це значення порівняти з буквальними значеннями компонентів фразеологізму - «сидіти на пальмі», то не можна виявити будь-якої спільності між ними. Водночас значення зворотів «Katze im Sack kaufen» (купити kota в мішку), та «jemandem auf den Leim gehen» (потрапити на гачок, бути обдуреним), (букв.: іти на клей) досить зримо проступає крізь значення компонентів. Таким чином, укладачі оминають чіткі критерії вмотивованості та виведення значень фразеологізмів.

Слід відзначити також лексикографічну працю В. Фрідеріха «Moderne deutsche Idiomatik», що, на наш погляд, є найбільшим досягненням сучасної німецької лексикографії. Словник має передусім практичну значимість. Варто підкреслити і значний внесок автора у теорію фразеології, його визначення ідіоми як сполуки слів. Її зміст не збігається із сумою значень компонентів. За рамки словника В. Фрідеріх виносить словосполучення типу «ein Bach verschlingen», «j-m die letzte Ehre erweisen», а також прислів'я, місце яких, на думку німецького мовознавця, у спеціальних збірниках. Якщо з такими рамками фразеології, хоч би з практичних міркувань, можна погодитися, то залучення до фразеологічного фонду складних дієслів /flötengehen «пропасти», «втекти» і прислівників, (unterderhand «тайком», «випадково», «між іншим») викликає заперечення.

За своїм значенням ці фразеологічні деривати повністю відповідають ідіомам. За структурою ж вони - цілком оформлені.

Проте, слід зауважити, що наукових, принципово новаторських теоретичних праць з фразеології у німецькому

мовознавстві не так вже й багато. У порівнянні до лексикографічних вони становлять незначну кількість.

Окремі спостереження щодо стійких сполук слів містять праці Р. Екєрта, Г. Пауля, О. Бехаґеля, І. Ріса, Й. Ербена та ін. Щоправда, вони незначні, бо мають тільки опосередкований зв'язок з аналізом різних граматичних та інших мовних явищ, торкаючись в основному структури та значення словосполучень. Г. Пауль, зокрема, називає сполуки слів, значення яких не дорівнює сумі понять їх слів компонентів; визначає критерій вираження копулятивними сполуками слів єдиного поняття. Таким критерієм він називає означення, оскільки воно спільне для обох членів і не повторюється двічі, наприклад: «mit allem mobilen Hab und Gut» [12].

У працях В. Шмідта фразеологія розглядається як частина словникового складу мови. Інакше кажучи, він відносить фразеологізми до одиниць мовної системи [13].

Фразеологізми В. Шмідт розглядає як засіб образності мови поруч з персоніфікацією, метафорою, метонімією. Характерною особливістю фразеологізмів він вважає образність, здатність символічно виражати інший зміст.

Берлінський мовознавець не зосереджує увагу на питаннях методу дослідження фразеологізмів, визначення фраземи, класифікації словосполучень у вимірах теорії фразеології. Автор поділяє фразеологізми за сферами їх виникнення у зв'язку з розкриттям етимології окремих фразеологічних одиниць, наприклад:

- 1) із селянського побуту /mit den Hühnern aufstehen/;
- 2) з мови мисливців /jemandem auf die Spur kommen/;
- 3) з життя ремісників /über die Schnur hauen, im Lote sein/;
- 4) з солдатського жаргону /von der Pike auf dienen/;
- 5) із сфери ігор та музики /jemanden in Sack stecken; alles auf eine Karte setzen; den Ton angeben/.

В. Шмідт розглядає прислів'я та приказки в окремому аспекті.

Вказуючи і на їх відмінності від фразеологізмів /sprichwörtliche Redensarten/, сентенцій та крилатих слів, він опирається на Зейлера. Що ж до образності прислів'їв та приказок, то В. Шмідт вважає тут дві групи: перша - це прислів'я та приказки, компоненти яких творять цілісний образ, наприклад: «Der Fisch fängt beim Kopf an zu stinken», «Neue Besen kehren gut». Друга група охоплює такі прислів'я та приказки, образ яких творить лише частина компонентів, наприклад: Hoffnung ist der Schiff mit einem Mast von Stroh», «Freundschaft ist des Lebens Salz», «Geld ist die Braut, um die man tanzt».

Спостереження В. Шмідта не містять нових квінтесенцій, якщо ведемо мову про теорію фразеології на сучасному етапі її розвитку. Цінними можна б назвати лише деякі його міркування стосовно фразеологічної словосполучки як засобу образності мови.

Теоретичним питанням фразеології відведено чільне місце у колі зацікавлень Р.Клаппенбах. У своїх дослідженнях вона опирається в основному на праці В.Виноградова. На її думку, класифікація В.Виноградова може бути з успіхом застосована і до німецької фразеології [14].

Фразеологізми Р.Клаппенбах класифікує за семантичним та структурним принципами. Вона виділяє три групи: ідіоми, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення, що відповідають аналогічним групам семантичної класифікації В.Виноградова.

Структурно вона поділяє фразеологізми на п'ять типів, серед яких - дієслівні групи /einen Korb geben/, атрибутивні сполучення /ägyptische Finsternis, ein Mann von Format/, адвербіальні групи /stehenden Fusses, flink wie ein Affe/, парні сполучення /kurz und gut/ та синтаксичні шаблони /von-, sowohl-als auch, in Unwillen/. Останні мають певну характерну особливість; вони набувають смислу лише у сполучі з повнозначними словами.

Структурні групи ґрунтуються на різних засадах. Така систематизація не може претендувати на послідовну класифікацію, а, отже, вона не має особливого значення для розвитку теорії фразеології. Згодом Р.Клаппенбах послуговуватиметься контекстологічним методом Н.Амосової [15].

З урахуванням сучасних завдань дослідження фразеології веде пошук Теа Шіппан. У «Вступі до семасіології» вона дає власні визначення фразеологізму, вказує на формальні методи визначення його семантичної цілісності, критично розглядає класифікації фразеологізмів В.Виноградова, Н.Амосової та І.Чернишової, підкреслюючи характерні особливості фразеологізмів у рамках розробленої концепції [16].

З-поміж найбільш характерних ознак фразеологізмів Т.Шіппан називає п'ять.

1. Семантична єдність. Усі слова - семантично зв'язані, якщо їх значення може бути реалізоване лише у стійких контекстах.

2. Здатність фразеологізмів замінити слова. Тут мовиться не про еквівалентність фразеологізму певному слову, а про його можливість фіксувати синтаксичне місце слова.

3. Неможливість членування значення фразеологізмів на значення їх компонентів /ідіоматичність або ізоляція значення за Г.Паулем/.

4. Цілісність значення фразеологізму. Воно складається, як і значення всіх лексем, із елементів значення.

5. Спонука до історичного дослідження з метою виявлення у багатьох фразеологізмів вмотивованості значення.

Щодо класифікації фразеологізмів, то Т.Шіппан розрізняє дві великі групи з підвидами у кожній з них: 1) фразеологічні загальники /die phraseologischen Ganzheiten/; 2) стійкі сполучення /feste Verbindungen/. Між цими двома групами дослідниця віднаходить кілька перехідних типів.

До фразеологічних загальників Т. Шіппан відносить словосполучення з повним переосмисленням компонентів. Такі звороти можуть мати еквіваленти і серед вільних сполук слів. Сюди належать словосполучення: дієслівні /ein Kuckuck sei ins Nest legen; etw. für bare Münze nehmen/; парні /kurz und gut, mit Kind und Kegel/; іменні /ein faules Ei, Ding mit Pfiff, zum Kuckuck, alles in allem, nicht von gestern/; вигуківі без дієслівного ядра, так звані фразеологічні еліпси /Ach, du meine Güte, Gott sei Dank, zum Teufel, Schwamm drüber/.

Фразеологічні загальники, як правило, не спричиняють заміну чи перестановку компонентів, наприклад: den Stuhl (а не «Sessel»), vor die Tür stellen (а не «rücken»), mit Mann und Maus (а не «mit Maus und Mann»), mit Kind und Kegel (а не «mit Kegel und Kind»).

До стійких сполук Т.Шіппан відносить фразеологізми, в яких один компонент реалізує своє пряме значення, а інші компоненти фразеологічно зв'язані. Вони можуть утворювати ряди або існувати як одиночні утворення. Сюди належать: 1) стійкі дієслівні сполуки різних структурних типів /Bescheid geben, Verbreitung finden, sich einer Prüfung unterziehen, der Blick fällt auf etwas, der Meinung sein, ins Laufen, Rollen, Schwimmen kommen, im Kommen, Rollen sein/; 2) стійкі номінативні сполуки двох типів /rote Rüben, saure Gurken, treu wie Gold, ein Mann von Format, von Ehre, von Ruf/.

Слушність віднесення стійких сполук /feste Verbindungen/ до фразеології була і залишається предметом теоретичних суперечок. Спостереження Т.Шіппан цілком заслуговують на увагу, бо їх теоретична цінність беззаперечна.

У праці Г.Бургера [17] «Ідіоматика німецької мови» системно описана методика дослідження ідіом. Автор розмежовує фразеологічні та нефразеологічні словосполучення; визначає типи значень ланцюжків мовом та різні ступені вмотивованості ідіом; оцінює функціональні типи, а також функціональні і трансформаційні дефекти ідіом; аналізує їх стилістичні особливості тощо. Цінність спостережень Г.Бургера цілком продиктована характером цього видання: це - підручник для студентів.

У цьому зв'язку не можна не згадати й праці Ю.Гойзермана «Фразеологія», у якій розглядаються основні проблеми німецької фразеології у світлі праць різних авторів. Значне місце в ній займає огляд літератури з фразеології, критична оцінка різних концепцій, що належали перу переважно російськомовних вчених. Ю.Гойзерман розглядає фразеологію як вчення про сполучуваність слів [18]. Проте його книжка не відзначається оригінальністю власних спостережень, її стержнева основа просякнута реферативним характером.

Помітним досягненням німецького мовознавства є праця В.Флайшера «Фразеологія сучасної німецької мови» [19]. Це - ґрунтовна

праця, в якій теоретично обґрунтовано основні проблеми фразеології. В.Флайшер характеризує фразеологізми як специфічне мовне явище, відмінне від лексичних одиниць. Він всебічно розкриває сутність фразеологізму - неоднорідної домінанти, що охоплює питання ідіоматичності, стійкості, внутрішньої структури фразеологізмів і властивості їх компонентів.

Центральне місце автор відводить визначенню фразеологізму як мовного знака, відмінного від власних назв, термінів та інших стійких конструкцій, у тім числі, прислів'їв, приказок, сентенцій, максимів, афоризмів і крилатих фраз.

Докладно висвітлює В.Флайшер свою позицію щодо класифікації фразеологізмів, в якій морфологічно-синтаксична класифікація ядра «фразеолексем» позначена загальноновизначеними підходами.

Співвідношення фразеології та словотвору дослідник розглядає під кутом номінації і парадигматичних відношень, що характеризуються фразеологічними рядами, синонімами, антонімами, тематичними групами, а також фразеологічною та дефразеологічною деривацією. Цікавими видаються окремі його думки щодо моделювання у фразеології.

Аналізуючи фразеологізми з боку їх стилістичної та комунікативно-прагматичної значимості, В.Флайшер наголошує на конотації, експресивності, фразеологічній варіації і текстоутворюючій потенції фразеологізмів. Підкреслимо: висновки мовознавця добре узгоджуються з яскравим ілюстративним матеріалом, публіцистичними і художніми текстовими вкрапленнями.

Таким чином, огляд літератури з фразеології засвідчує той факт, що названий комплекс питань перебуває упродовж останніх десятиліть у центрі уваги німецької філологічної науки.

§3. Дослідження фразеології німецької мови у вітчизняній германістиці

Фразеологія німецької мови стала предметом поживленого вивчення в Росії та в Україні після виходу праць В.Виноградова. Дослідники здебільшого опиралися на концепцію В.Виноградова. Класифікація фразеологізмів В.Виноградова або механічно пересаджувалася на німецький матеріал, або зазнавала незначних змін. Спостереження В.Виноградова сприймалися «як безумовні істини, що не потребують ні перевірки, ні дальшого опрацювання [20], що від'ємно позначилося на оцінках науковців. Дослідження носили в основному порівняльний характер. Виявлення характерних особливостей фразеологізмів німецької мови /скажімо, у деяких структурних типів фразеологізмів німецької мови значно більша варіантність, ніж у

відповідних типів фразеологізмів, приміром, російської чи української мов/ спричинило потребу вдосконалювати фразеологічну класифікацію, розроблено В.Виноградовим.

Першу таку спробу зробила М.Городнікова. Вона об'єднала зрощення та єдності в одну групу. Таким чином, її класифікація містить дві групи: ідіоми та лексичні єдності [21].

Таку ж кількість має класифікація фразеологізмів, яку запропонували Л.Зіндер і Т.Строєва. Вони вважають, що фразеологічні зрощення не повинні розмежовуватися, оскільки «критерій повної і часткової мотивації може виявитися суб'єктивним і залежатиме нерідко від ступеня освіченості». Вони підкреслюють: «прозорість і затемненість образу - поняття історичне» [22]. Проте не можна не помітити слабкі місця такого підходу. Бо ж об'єднані ними зрощення та єдності в одну групу під загальною назвою фразеологічні єдності тут же розмежовуються на дві підгрупи: а) переосмислене ціле з затемненим образом /einen Narren an j-m gefressen haben/; б) переосмислене ціле з конкретним, прозорим, вмотивованим образом /den Kopf waschen/.

Другу групу класифікації складають фразеологічні сполучення: Reise, Vorwürfe machen, in Tränen, in Lachen ausbrechen; von Interesse, von Bedeutung sein; in Erwägung ziehen та ін. Для таких словосполучень, на думку авторів, не характерна образність. Тому вони не вживаються в мові зі стилістичною метою для підвищення виразності, поживлення мовлення, а утворюють нові лексичні одиниці, відмінні за своїм значенням від слів, з якими вони можуть бути зіставлені.

Таке трактування словосполучень цього типу видається необґрунтованим. Як показує проведений нами аналіз художньої літератури, вони зовсім не позбавлені експресивності.

Традиційна схема В.Виноградова зазнала ще раз зміни у зв'язку із спробою дати структурно-семантичну класифікацію фразеологізмів німецької мови. Так, Л.Ліпська виділяє чотири типи субстантивних фразеологізмів, де перші три (незважаючи на обмеження об'єкта дослідження) з точки зору ступеня переосмислення повністю збігаються з типами класифікації В.Виноградова: перший - ідіоми, у яких значення цілого не виводиться із сучасних значень окремих компонентів /Schwein haben - мати щастя/; другий - образні фразеологізми, у яких значення виразу в цілому виникло на основі метафоричного або метонімічного переосмислення /ums Haar - на волосок/; третій - фразеологічні сполучення, у яких переосмислений лише один компонент /der hohe Gast - високий гість/ [23].

До четвертого типу вона відносить «стійкі звичні словосполучення; вони, хоч і позбавлені тропеїчності значення компонентів, відзначаються стійкістю функціонування в мові в одній і тій же незмінній формі і значенні» /der Held der Arbeit, die Menschen guten Willens, Volkseigener Betrieb/.

Виділення четвертого типу не привело до усунення вади у схемі В.Виноградова, оскільки залучення цього типу сполук слів до фразеології сумнівне.

Особливо вдалим дослідженням, в якому німецька фразеологія аргументовано розглядається як предмет лінгвістики, є монографія І.Чернишової «Фразеологія сучасної німецької мови» [24].

Праця І.Чернишової - вдала спроба узагальнити здобутки німецької фразеології у відчизняній і зарубіжній германістиці. Тут чітко окреслений об'єкт фразеології, подана класифікація фразеологізмів німецької мови, висвітлені зв'язки та закономірності розвитку фразеологічної системи сучасної німецької мови, проаналізовано матеріал словотвірної продуктивності фразеологічних і нефразеологічних одиниць. І.Чернишова дає системну характеристику лінгвістичних і екстралінгвістичних причин розвитку фразеології.

До речі, у підручнику М.Степанової та І.Чернишової «Лексикологія сучасної німецької мови» простежується цікаво закроена бесіда про найбільш актуальні питання з німецької фразеології. Однак, суттєвих змін у порівнянні з названою монографією у підручнику немає [25].

Чимало праць з німецької фразеології присвячено окремим явищам цієї науки. Так, питання стилістики фразеологізмів та їх функціонування в мовленні досліджують Е.Різелъ [26], Л.Болдирева [27], парні фразеологізми - І.Ольшанський [28], компаративні фразеологізми - В.Михайлов [29]; крилаті вирази та їхня роль у збагаченні фразеологічного складу сучасної німецької мови - В.Гавриць [30], питання політичної фразеології - Я.Билиця [31]. Досліджувалися також аспекти фразеологічної деривації і машинного перекладу.

Вполе зору науковців потрапляють фразеологічні запозичення, питання порівняльної та зіставної фразеології. Поштовхом до такого дослідження послужила праця Л.Ройзензона та Ю.Аваліані «Сучасні аспекти вивчення фразеології» [32]. Це - перша загальнотеоретична праця у сфері зіставного вивчення фразеології, де були накреслені шляхи конфронтативного вивчення фразеологізмів. Д.Долгополов аналізує фразеологізми російської, англійської та німецької мов [33]. У дослідженнях О.Пророченко [34] і В.Кононенка [35] зіставляються відповідно фразеологізми німецької та української, української і російської мов; А.Райхштейн дає зіставний аналіз двох фразеологічних систем - російської та німецької мов [36].

Монографія Е.Солодухо присвячена теорії конвергентного розвитку фразеології, в основу якої покладені типологічні паралелі основних мов, у тім числі й німецької [37].

Перелік праць про сутність фразеологічних запозичень обмежується низкою авторів. Так, В.Лазаревич вивчає латинські

запозичення в фразеології німецької мови [38], а Е.Солодухо досліджує фразеологічні запозичення у порівняльно-історичному та синхронно-зіставному аспектах на рівні кількох мов [39]. Окремі думки з цієї проблема тики висловлені у деяких інших працях. А.Райхштейн пише: «Можна навіть стверджувати, що у сфері фразеологічного дослідження потреба у зіставленні в середовищі однієї мови вища, ніж на інших рівнях аналізу».

Дисертаційне дослідження В.Пельвецького [40] «Спроба зіставного вивчення фразеології у творах художньої літератури» побудоване на матеріалах романів Л.Франка і Б.Келлермана. У цій праці зроблено зіставний аналіз фразеологічного арсеналу творів двох письменників у руслі фразеологічної стилістики, лінгвістичної інтерпретації тексту. Заслугує на увагу розроблена автором цілісна методика такого аналізу.

Фразеологія тієї чи іншої національної мови нуртує у процесі постійного розвитку. Її скарбниця збагачується одиницями, що виникають як первинні утворення, а також за рахунок фразеологічної деривації, тобто новоутворень на основі наявних фразеологізмів. Вивченню цієї проблеми присвячена монографія С.Денисенко [41] «Фразеотворення у німецькій мові». Тут показано механізм утворення номінативних одиниць, що спричиняє активне поширення фразеологічного фонду мови.

Чекають на вирішення і такі завдання, що вже поставлені в теорії фразеології. Тут слід назвати соціолінгвістичний напрямок, об'єктом якого є дослідження функції мови як суспільного явища, а також лінгвістика тексту.

Були спроби залучити до фразеології дієслова з відокремлюваними префіксами типу *aufstehen, teilnehmen, einsteigen, kennenlernen, kennengelernt, stehenbleiben, stehengeblieben*, бо в них перший компонент виступає у формі інфінітиву; зворотні дієслова типу: «*sich waschen*», «*sich beeilen*», «*sich freuen*» [42].

К.Левковська, наприклад, зараховує до фразеології складні дієслова і дієслова з відокремлюваними префіксами на тій підставі, що вони можуть мати в реченні дистантне розташування */steht ... auf, lernt ... kennen/*. В основі цього твердження лежить структурний підхід. Це, власне, аналогія до фразеологічної концепції А.Смирницького. Він називає фразеологізмами сполуки типу: «*stand up*» [43].

У працях російських, українських і німецьких германістів ці дієслівні одиниці розглядаються як дієслова з відокремлюваними префіксами або напівафіксального словотворення; іноді їх називають складними словами. Правомірність зарахування їх до фразеології викликає заперечення. На відміну від фразеологізмів вони характеризуються як цільнооформлені одиниці, бо мають парадигми відмінювання. До того ж у них відсутнє переосмислення компонентів.

Немає підстав залучати до фразеології зворотні дієслова. Формально вони складаються з двох слів (займенника та дієслова), але тут відсутня одна з основних ознак фразеологізмів переосмислення компонентів. Крім цього, зворотні дієслова мають також парадигми відмінювання.

ЛИТЕРАТУРА

1. Körte W. Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Deutschen. - Berlin, 1837.
2. Simmrock K. Die deutschen Volkstümer. Deutsche Sprichwörter. -F. a/M., 1848. - Bd. V; Die deutschen Sprichwörter. - Basel, 1881.
3. Buchmann G. Geflügelte Worte. - Berlin, 1864.
4. Eiselein J. Die Sprichwörter und Sinnreden des deutschen Volkes. -Freiburg, 1895.
5. Tetzner F. Deutsche Sprichwörterbuch. - Leipzig, 1905.
6. Lipperheide F. Sprichwörterbuch. Sammlung deutscher und fremder Sinnsprüche. - Berlin, 1907.
7. Seiler F. Deutsche Sprichwörterkunde. - München, 1922.
8. Borchardt-Wustmann-Schoppe. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund. -Leipzig, 1955.
9. Kruger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten - und was dahinter steckt. -Düsseldorf, 1960.
10. Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch, hrsg. von dr. E. Agricola unter Mitwirkung von H. Gomer und R. Kufner. - Leipzig, 1962.
11. Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik. - München, 1966.
12. Пауль Г. Принципы истории языка. - М., 1960.-С. 390-393.
13. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. - Berlin, 1967. - S. 10.
14. Klappenbach R. Feste Verbindungen in der deutschen Gegenwartssprache // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur Sonderband. -Halle (Saale), 1961.
15. Klappenbach R. Probleme der Phraseologie // Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx - Universität. Leipzig: Gesellschafts - und Sprachw. - Reihe 17 (1968) 2/ 3.-S.221.
16. Tea Schippan. Einführung in die Semasiologie. - Leipzig, 1972.
17. Burger H. Idiomatik des Deutschen. Unter Mitarb. von Jacksche H. -Tübingen, Niemeyer, 1973.
18. Hausermann J. Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse.- Tübingen, 1977.
19. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. - Leipzig, 1982.
20. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л., 1963.- С. 3.
21. Городникова М.Д. К вопросу об устойчивых словосочетаниях в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -М., 1952.
22. Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Современный немецкий язык. М., 1957.- С. 397.
23. Липская А.А. Структурно-семантические типы субстантивных фразеологических единиц современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1961. С.7.
24. Чернышева И. И. Фразеология современного немецкого языка. М., 1970.
25. Stepanova M.D., Čemyševa I.I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache.- М, 1975.
26. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. - М., 1959.
27. Болдырева Л.М. Стилистические особенности функционирования фразеологизмов: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1967.
28. Ольшанский И.Г. Парные сочетания слов современного немецкого языка /семантика, структуры, сочетаемость/: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1966.
29. Михайлов В.Л. Компаративная фразеология как особая структурно-семантическая группа в составе фразеологии современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -Л., 1972.
30. Гавриль В. Крылатые выражения и их роль в обогащении фразеологического состава современного немецкого языка: Автореф. дис.... канд. филол. наук. - К., 1971.
31. Билица Д.Т. Политическая фразеология современного немецкого языка как особый разряд единиц его фразеологического состава: Автореф. дис.... канд. филол. наук. - К., 1987.
32. Ройзензон Л.И., Авалиани Ю.Ю. Современные аспекты изучения фразеологии // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. - Вологда, 1967.
33. Долгополов Д.А. Сопоставительный анализ соматической фразеологии: Автореф. дис.... канд. филол. наук. - Казань, 1973.
34. Пророченко О.П. До питання про вивчення німецько-українських фразеологічних паралелей // Мовознавство.-1980.- № 2.
35. Кононенко В.І. Процеси формування і розвитку російської й української фразеології // Мовознавство.- 1989.- № 5.
36. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. -М., 1980.
37. Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения. - Казань, 1989.
38. Лазаревич В.В. Латинские заимствования в системе немецкого языка: Автореф. дис.... канд. филол. наук. Львов, 1983.
39. Солодухо Э.М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. - Казань, 1977.
40. Пельвецкий В.И. Опыт сопоставительного изучения фразеологии в произведениях художественной литературы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- К., 1988.
41. Денисенко С. Н. Фразеобразование в немецком языке, Львов, 1988.
42. Левковская К.А. Лексикология немецкого языка. - М., 1956. С.220-223.
43. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. - М., 1956.

Широкий обсяг фразеології визначається на основі критерію відтворюваності фразеологізмів у готовому вигляді, що сприймається як основна ознака фразеологізмів.

При виділенні ж вузького обсягу фразеології користуються критерієм еквівалентності фразеологізму певному слову. Інакше кажучи, в обсяг фразеології включають всі стійкі сполуки слів, що служать для вираження номінації, а не комунікації.

Теорія еквівалентності на рівні «фразеологізм - слово» гальмує розвиток фразеології. О.Кунін вказує на цілу низку структурних та семантичних відмінностей між фразеологізмами і словами. Так, фразеологізми утворюються за граматичними моделями вільних словосполучень і є сполуками слів, а слова утворюються за словотворчими моделями. Слова мають парадигми, фразеологізми – ні.

Однак, фразеологізмам і словам властива низка спільних рис. Наприклад, і фразеологізмам, і словам притаманні однакові синтаксичні і стилістичні функції, однозначність і багатозначність;

вони мають синоніми, антоніми і т.д. Отже, спільні та відмінні риси між словом та фразеологізмом складають певні труднощі у їхньому визначенні як еквівалентних одиниць. На думку О.Куніна, теорію еквівалентності фразеологізму і слова слід замінити теорією співвідносності, яку він вважає складовою частиною теорії фразеології як лінгвістичної дисципліни.

Існують розбіжності і в характеристиці деяких інших питань фразеології: мають місце факти заперечення можливості й доцільності виділення її в самостійну лінгвістичну дисципліну [1].

Ці розбіжності, проте, не перешкоджають, а навпаки сприяють розвитку фразеології, вилученню її з рамок лексикології та стилістики. Одним із факторів, що прискорює процес відокремлення фразеології, є інтенсивна поява нових і розширення рамок уже досліджуваних аспектів її вивчення. Ведемо розмову про дослідження в плані лінгвістики тексту, домінантні риси інтерпретації - перекладу тексту, функціональних властивостей фразеологізмів як одиниць суспільної комунікації /мовиться про сферу соціолінгвістики/, вивчення фразеологічного значення, особливо стилістичного його аспекту, фразоутворення тощо. Щодо фразоутворення, то цей новий аспект знайшов своє обґрунтування і в монографіях таких вчених, як М.Алефіренко, Ю.Гвоздарьов, С.Денисенко. Проблему фразоутворення назвали автори розглядають в діахронічному і синхронічному аспектах [12].

§2. Предмет та обсяг фразеології

Одним із універсальних засобів мови є вільний вибір і сполучуваність лексичних одиниць. Із обмеженого набору одиниць

мовної системи можна побудувати необмежену кількість комбінацій, що базуються на регулярних правилах коду. Сюди відносимо такі сполуки лексичних одиниць, як «співати пісню», «гарний будинок», «бурштинові вироби» і т.п. За цими моделями можна утворити низку інших сполук, наприклад: «косити траву», «стара людина», «кам'яні будинки». Слова, що використані у цих сполуках, можуть входити і в інші словесні комбінації: «співати арію», «гарний стіл», «янтарне намисто». Вільні сполуки слів можуть піддаватися трансформації: «янтарні вироби»- «вироби з янтарю» - «вироби, зроблені з янтарю» і т.д. Зв'язок слів у вільних словосполученнях підлягає певним правилам на лексичному, семантичному та граматичному рівнях.

Поруч з вільними сполуками слів мова багата на звороти, компоненти яких фіксовані, а відношення між ними закріплені. Такі звороти одержали назву стійких сполук слів. Вони характеризуються відтворенням певного лексичного складу, обмеженого у виборі. Стійкі сполуки слів надзвичайно різноманітні за своїми видами, їх межу утворюють, з одного боку, сполуки, компоненти яких є елементами словотворчих моделей /«читати мораль», «запахний хліб»/ а з другого - сполуки, що є, за словами О.Есперсена [13], «готові до вжитку формули» /«лебедина пісня», «дихати на ладан», «все моє ношу з собою», «куй залізо, допоки гаряче»/. Такі звороти-формули не підлягають трансформації. Не можна, приміром, сполуку «дихати на ладан» трансформувати в словесну комбінацію «ладан, на який дихає»...

Стійкі сполуки слів характеризуються різноманітністю граматичної структури, ступенем внутрішніх зв'язків між компонентами, цілісністю значення, семантичними змінами, образністю, експресивністю і т.д. Які із названих сполук слів становлять предмет фразеології, залежить від методу дослідження та критеріїв визначення фразеологізмів. Звідси - загальні риси: фразеологія як факт мовної системи; внутрішні механізми з'єднання компонентів, система обмеження сполучуваності і відбору одиниць; характеристика складу зворотів; необхідність фіксації конкретного матеріалу дослідження.

Таким чином, фразеологія охоплює такі завдання: 1) вивчення фразеології в плані синхронії та діахронії; 2) встановлення взаємозв'язку фразеології з суміжними дисциплінами; 3) розкриття внутрішнього механізму з'єднання компонентів, виявлення змін, що відбуваються у фразеологічній сполучуваності слів; 4) аналіз одиниць фразеологічного складу, що передбачає вивчення їх структури, відтворюваності, визначення обсягу фразеології і типової класифікації фразеологізмів; 5) дослідження характеру і властивостей значення фразеологізмів; 6) вивчення функціонування фразеологізмів; 7) інвентаризація фразеологізмів та ін. Досі увагу дослідників привертало здебільшого вивчення фразеології окремих мов. Нагромаджений

багатий фактичний матеріал дає можливість зробити узагальнення, накреслити деякі принципи загальної фразеології.

Поняття предмета фразеології не може бути повним без накреслення його конкретних рамок. Бо ж кожна галузь наукового знання повинна мати чітко визначену сферу своєї дії, що впливає з характеру і властивостей її одиниць та їх взаємодії на основі певних закономірностей. Визначення обсягу фразеології тісно пов'язане з такими питаннями, як методи дослідження і критерії визначення фразеологізму. Та оскільки не існує одностайної думки з цих питань, то немає і загальноновизнаної межі обсягу фразеології. В залежності від методу чи концепції він стає вужчим чи ширшим аж до такої міри, що практично зникає всяка межа між стійкими та вільними сполуками слів. Крім того, обсяг фразеології залежить і від питання, повинна чи не повинна фразеологія займатися стійкими сполуками слів нефразеологічного типу.

Представники «вузького» розуміння обсягу фразеології / О.Бабкін, Н.Амосова, Х.Касарес, В.Жуков та ін./ об'єктом дослідження вважають лише ті звороти, що виконують у мові функцію номінації, яка у семантичному відношенні рівнозначна слову. Такі звороти є носіями лексичного значення - знака мовної системи.

Цікаву думку висловив свого часу О.Смирницький: «типова фразеологічна одиниця подібна до окремого слова тим, що відношення між її частинами ідіоматичне; завдяки цьому їй притаманна семантична цілісність і вона залучається до мовлення саме як одна одиниця».

Таку ж точку зору обстоює О.Бабкін. Він розглядає фразеологізм як семантичну одиницю складного порядку, еквівалентну слову, resp. члену речення. Наприклад: бити баклуши, кричать во всю ивановскую, потемкинские деревни, идти /шагать/ в ногу, резать по живому, точить лясы /балясы, балы/, благим матом, тертый калач, зуб за зуб і т.д. [14].

Стійкі сполуки слів, що виконують у мовленні функцію комунікації (наприклад, прислів'я та приказки), виносяться прихильниками вузького розуміння обсягу фразеології за межі фразеологічного фонду. Зокрема, Х.Касарес пише: «... прислів'я не є лексичним фактом, що зводиться до єдиного концептуального еквівалента ... , воно не є також сполученням слів, що одержують особливе значення при злитті у єдине понятійне ціле». І далі: «... приказки ... складають закінчене речення ..., у якому сполучаються щонайменше два поняття і в якому слова зберігають своє звичайне значення, прямиє або переносне, і не деформуються при цьому семантичне в процесі утворення нової подільної лексичної єдності» [15].

Висновок Х.Касареса поділяє Н.Амосова, яка називає прислів'я та приказки «притчами-мініатюрами», їхні особливості пов'язані з функціонуванням в синтаксично замкненому вигляді, бо

вони виконують функцію комунікації, а не номінації. Цілісне значення їм не властиве, в систему мови вони не входять. Це - автономні самовичерпні і структурою, і змістом речення.

Предикативна структура звороту сама по собі не є показником того, що дана сполука слів виходить за межі фразеології. Н.Амосова слушно розрізняє фразеологізми предикативної структури. Вона ділить їх на два підтипи: частково предикативні і цільнопредикативні.

До частково предикативних фразеологізмів дослідниця зараховує звороти, що містять граматично ведучий член /антецедент/ і залежну від нього предикативну одиницю, наприклад: «to fiddle while Rome is burning» - «тішитися, коли навколо біда»; «to pay the piper while others coll the tune» - «давати пожитися іншим без користі для себе».

До цільнопредикативних Н.Амосова відносить: 1) звороти, що мають структуру обставинних речень із сполучником підрядності: «before you (one) can say Jack Robinson» - «блискавично», «ахнути не встигнеш»; «as the crow flies» - «навпростець»; 2) фразеологізми, що виконують функцію вставних речень: «As far as that goes» - «якщо вже говорити про це», «щодо цього»; «as luck would have it» - «на щастя»; 3) фразеологізми, оформлені як частини складного речення, що мають відкриту структуру /доповнюються підпорядкованою предикативною одиницею/: «God knows (how, where etc.)» - «невідомо»; «it goes without saying (that)» - «певна річ», «звичайно».

Цільнопредикативні фразеологізми мають постійний склад компонентів і цілісне значення і виступають в мовленні, власне, як готові одиниці. Щодо вигуків зворотів типу: «pull devil, pull baker!» - «а ну валяй! а ну, хто кого!»; «Save the mark!» - «та що ви!»; «hang it ill!» - «до дідька!», то в них відсутня як номінація, так і комунікація, як це властиво для вигуків. Вони мають цілісне значення і виступають у функції одиниці мови. На цій підставі Н.Амосова відносить їх до фразеологічного фонду.

Прихильники теорії вузького розуміння обсягу фразеології головну увагу приділяють відмінностям між зворотами типу речень і типу словосполучень і вказують на неможливість об'єднати їх в одній групі лексикки, оскільки в такому разі неминуче змішуватимуться план мови і план мовлення.

В науковій літературі про обсяг фразеології мають місце два варіанти. Один із них полягає у тому, що фразеологія повинна вивчати не лише звороти-словосполучення, але й звороти-речення. Фразеологічний фонд охоплює всі стійкі сполуки слів, у тім числі прислів'я, приказки, крилаті слова та афоризми. Цей погляд поділяє більшість дослідників-фразеологів [16], які намагаються показати спільність ознак між усіма стійкими сполуками слів. Це не що інше, як відтворюваність у готовому вигляді, стійкість структури та лексичного складу і цілісність значення фразеологізмів.

Для О.Куніна критерієм залучення того чи іншого словосполучення /особливо предикативного/ до фразеології служить наявність коефіцієнта фразеологічної стійкості не нижче мінімальної. Він пише: «... будь-яке речення, що відповідає цьому критерію, є, з нашої точки зору, фразеологічною одиницею, не залежно від функції, яку вона виконує в реченні і здатності до самостійного вживання».

Щодо критеріїв номінації та комунікації для залучення одиниць до фразеології, то О.Кунін називає їх нерелевантними, оскільки вони призводять до парадоксального сенсу. Англійська мова має "фразеологічні одиниці, що вживаються в активному і в пасивному станах. В залежності від цього вони виконують функцію то номінації, то комунікації, наприклад: *cross /або pass/ the Rubicon - the Rubicon is crossed; shed crocodile tears - crocodile tears are shed*. Отже, одна і та ж одиниця є одночасно фразеологізмом і нефразеологізмом. З цього погляду, проступає органічний зв'язок фразеології з фольклористикою, що живиться казками, піснями, прислів'ями та приказками - плодотворним і невмирущим джерелом народної творчості. Водночас фразеологія вивчає своєрідність структурних особливостей і семантики народної творчості. Скажімо, прислів'я та приказки для фразеології - це ґрунт фразеологічної деривації. Проте, як не дивно, не всі прислів'я О.Кунін залучає до фразеології. За її межами він лишає ті, у яких нема переосмислення компонентів, наприклад: «*all is well that ends well*»; «*live and learn*»; «*first thin speak*».

Ми не погоджуємося з таким твердженням, бо у названих прислів'ях, власне, наявні семантичні зрушення. Ми поділяємо думку І.Чернишової, що залучення зворотів, співвідносних з реченнями, до фразеології визначається функціональним критерієм. Оскільки основне функціональне призначення фразеологізмів - це підсилення висловлювання, оцінка і т.п., то нема принципової різниці в тому, чи реалізується ця функція через словосполучення, сполучення слів або ж через речення [17].

Згідно з іншим варіантом, фразеологія /у широкому розумінні цього слова/ вивчає усі стійкі сполуки слів, у тім числі цитати з художніх творів, лозунги і т.п., навіть окремі метафорично вжиті слова /наприклад, «заець» у значенні «пасажир без квитка»/ [18].

О. Єфімов наголошує: «... до фразеологічних засобів мови належать не лише ідіоми, але й прислів'я і приказки, афоризми, крилаті рядки віршів, стійкі формули і звороти науково-термінологічного характеру, деякі канцелярські штампи, виробничо-технічні вирази і т.д. Усім цим матеріалом послуговується письменник, оскільки ці стійкі вирази входять в систему мови, надають СС самобутнього національного колориту і специфіки» [19].

Дослідник, власне, залучає до фразеології такі звороти: «*выиграть дело*»; «*восточный вопрос*», «*женский вопрос*», «*выдать*

на гора»»; «привести к одному знаменателю»; «*Как грустно мне твое явленье, Весна, весна, пора любви! Какое ...*» / «Євгеній Онегін» О.Пушкіна/ і т.п.

Аналогічної тези стосовно обсягу фразеології дотримується і Г.Іжакевич, яка до фразеологічних одиниць відносить такі сполуки: атомна зброя; атомна енергія; сільське господарство; За честь, свободу і незалежність Батьківщини!; месники українського народу; рівність і дружба народів; «Ми за мир у всьому світі між народами всіма» / П.Тичина/; «Ой застогнав сивий пугач в степу на могилі» /Т.Шевченко/ [20].

Отже, широке розуміння фразеології має і свої переваги, і свої недоліки. Перевага полягає в тому, що уникаємо питання, де повинні розглядатися стійкі сполуки слів нефразеологічного типу. Недолік випливає з того, що така позиція ґрунтується на різних критеріях виділення фразеологічних одиниць. Тому важливо визначити межу між фразеологізмами і вільними сполуками слів.

Певна рація є і в такій постановці: обсяг фразеології розглядається як чинник, що спричиняє сполучуваність лексичних одиниць взагалі. Інакше кажучи, фразеологія виділяється в науку про сполучувальні можливості слів перш за все у вільних сполуках слів, а стійкі словосполучення - це один із підвидів сполучення лексичних одиниць. Ці міркування узгоджуються з таким висновком О.Ахманової, Е.Меднікової та С.Григор'євої: «... фразеологія взагалі і фразеологічне сполучення зокрема будуть розглянуті у плані вивчення проблеми лексичної або лексико-фразеологічної сполучуваності слів». Адже «зовсім інакше полягає справа з фразеологією як ученням взагалі про лексико-фразеологічну сполучуваність або «валентність» слів мови» [21].

Тут важливий, на нашу думку, той факт, що першочергове значення автори надають вченню валентності, сполучувальним потенціям слова, оскільки ця діянка лінгвістичного пізнання, тобто фразеологія як наука про лексико-фразеологічну сполучуваність слів майже не досліджена. А настійною потребою як для розвитку теорії, так і для практики вивчення мови, є створення словників фразеологічної сполучуваності. Від тлумачних словників вони відрізняються тим, що здатність того чи іншого слова сполучатися з деякими даними, а не іншими словами, не збігається із специфікою його різних значень внутрішніх семантичних властивостей. Інакше кажучи, валентність слова не слід плутати з його полісемією. Наприклад: ... слово «сердечний» у розумінні «добрий», «чуткий», «отзывчивый», виявляючи в російській мові природню і легку лексико-фразеологічну сполучуваність з деякими членами тематичного ряду, ідентифікуючим терміном якого є «человек», «человеческое существо» / «сердечные люди», «сердечная женщина», «сердечный человек», «відштовхується» такими

одинацями, як «народ», «нація», «общество», «коллектив», «девушка», «гражданка», «дама», «старуха» і т.п. Слово «sharp» «притягується» словами «map», «fellow», «child», «lawyer», але «відштовхується» лексичними позиціями того ж ряду, як «professor», «musician» і т.п.

М.Копиленко і З.Попова вважають, що обмеження обсягу фразеології вузьким колом сполук лексем, визначених за допомогою того чи іншого критерію, штучно розірве єдиний об'єкт вивчення - сполучення лексем. Скажімо, словосполучення «чорна кішка» характеризується таким значенням: «Домашня тварина відомого кольору»; «тварина, що викликає забобонний страх»; «сварка», «розрив дружніх стосунків». Якщо ж об'єктом фразеології стане лише одна з них, то дві інших штучно випадають із поля зору дослідника. «В межах однієї науки - фразеології - буде забезпечено єдність підходу до сполучуваності лексем від ефемерних, що руйнуються одразу ж за виникненням сполук, до лексично неподільних і семантичне неподільних лексем».

А ось щодо зв'язку між обсягом фразеології та поняттям «морфологічний фразеологізм», то деякі лінгвісти вважають, що явища ідіоматичності і фразеологічності спостерігаються і на одиницях морфологічного рівня. Так, Н.Янко-Триницька припускає, що в слові «козел», яке складається з двох морфем: «ко»-«ол», наявні два відхилення від системності: назви осіб чоловічої статі не співвідносяться з назвами слів жіночої статі як з базовими /порівн.: «коз-а/», а компонент -олв жодному іншому слові не зустрічається [22]. За твердженням названих лінгвістів, обсяг фразеології охоплює вивчення сполучуваності морфем і фонем. Фразеологія, таким чином, сягає рангу своєрідної універсальної науки про сполучуваність знаків різних рівнів мови.

§ 3. Методи вивчення фразеології та визначення фразеологізму

Метод дослідження є одним із найважливіших моментів у процесі вивчення фразеології. Мовиться про метод як засіб вищелування одиниць дослідження, виявлення тих диференційних ознак, які допомагають відмежувати одиниці фразеології від нефразеологічних сполук слів. Без сумніву, метод - це знаряддя виявлення природи фразеологізмів, що дозволяє визначити об'єкт дослідження і встановити межу фразеології.

Лінгвістична література знає чимало поглядів на розуміння методу, завдань і об'єкту фразеології [23]. Розмаїття цих методів викликає перш за все складністю самого об'єкту, його багатогранність. Але важлива роль тут належить і особливостям тих національних мов, у руслі яких ведеться дослідження. Які загальні вимоги диктує той чи інший конкретний метод? «Метод - це певний підхід

до явища, що вивчається, це - комплекс прийомів, застосування яких дає можливість вивчити дане явище. Тому метод є завжди системою» [24]. Природно, що вибір методу визначається об'єктом і метою дослідження. Чим складніше явище, тим різноманітнішими будуть методи, підходи до його вивчення. Це повною мірою стосується і фразеологізмів, бо вони, з одного боку, виявляють схожість зі словами, а з другого - уподібнюються до вільних словосполучень і речень, мають з ними нерідко тотожно формально-синтаксичну структуру. Різноманітними є типи значень і способи узуального і оказіонального вживання фразеологізмів тощо.

З методами тісно пов'язане питання визначення фразеологізму. Досі не вироблено загальноприйнятого визначення фразеологізму бодай для однієї конкретної мови. Універсальне визначення фразеологізму, яке можна б застосувати до будь-якої мови, на нашу думку, важко сформулювати, оскільки загальне існує в окремому і завдяки окремому.

Метод фразеологічної ідентифікації. Цим методом користувався Ш.Баллі для визначення фразеологізму. До речі, Ш.Баллі вперше поставив питання про фразеологію у, власне, лінгвістичному аспекті. Метод семантичної ідентифікації фразеологічних об'єктів полягає в тому, що у стійких сполуках слів виділяється загальна ознака, яка дає або не дає змогу замінити певний зворот одним словом, яке Ш.Баллі назвав ідентифікатором. І зовсім не обов'язково, щоб у мові існував відповідний синонім. Навпаки, це, як правило, логічний еквівалент, що служить лише засобом опису і не є фактом мови. Слово - ідентифікатор - ознака внутрішньої цілісності фразеологізму.

Як бачимо, фразеологізмами Ш.Баллі вважав сполуки слів, що входять у систему мови як його одиниці; вони - еквівалентні словам, але складнішого порядку. Слова у таких зворотах втрачають повністю свою незалежність. Вони постійно вживаються в одному матеріальному складі для передачі однієї думки. Такі сполуки слів відтворюються в готовому вигляді, а не створюються щоразу за певними лексико-граматичними моделями.

Свій метод Ш.Баллі застосував до синхронного опису взаємодії одиниць мови. Він запропонував таке визначення фразеологізму:

«Словосполучення утворюють фразеологічну єдність, якщо слова, що його творять, утратили всяке самостійне значення; воно властиве сполученню в цілому, до того ж значення це нове, не дорівнює сумі значень його складових частин».

Теорію Ш.Баллі розвинув пізніше на ґрунті російської мови В.Виноградов. Зауважимо: до концепції В.Виноградова дуже близька позиція М.Шанського.

Визначення внутрішньої цілісності фразеологізму за допомогою слова-ідентифікатора викликало заперечення з боку деяких вчених. Так, О.Кунін вказує на те, що і вільні сполуки можуть мати синоніми-слова

/слова: «маленький дім» - «домик», «дуже швидко бігти» - «нестися»/, а багато фразеологізмів не мають слів-індентифікаторів, наприклад: «drink like a fish» = «drink to much» /пити дуже багато/ [25].

Окремої розмови заслуговує питання інтерпретації фразеологізмів з мови оригіналу мовою мети /перекладу/. Релевантними і достатніми ознаками фразеологізмів можна вважати їхню стійкість та ідіоматичність. Тому й не дивно, що теоретики машинного перекладу відмовляються від традиційних понять «фразеологія», «стійкість», «ідіоматичність», вкладаючи у ці терміни новий зміст. Головну ознаку фразеологізмів вони вбачають у семантичній немодельованості сполук слів. Так, Бар-Хілел називає ідіоматичною таку сполуку слів, що має інше значення, ніж те, яке повинна б мати конструкція у відповідності до заданого списку граматичних правил і словника.

Він визначає ідіому як сполуку слів, що не перекладається буквально на іншу мову.

Щоправда, представники машинного перекладу розглядають фразеологізми не в рамках однієї мови, а на рівні типологічного зіставлення двох мов. Найважливішим критерієм при цьому виступає питання регулярної і нерегулярної можливості перекладу [26].

Контекстологічний метод. Н. Амосова, широко послугуючись контекстологічним методом аналізу фразеологічного матеріалу, дійшла висновку, що йому властива максимальна об'єктивність дослідження, оскільки цей метод дозволяє звільнитися від логістичної, психологічної та односторонньої стилістичної трактовки досліджуваного явища. Вона універсальна при цьому низку принципів, на яких ґрунтується контекстологічний метод.

1. Вивчення фразеологічного матеріалу слід вести у плані синхронії, бо визначення суті фразеологізму та межі фразеологічного фонду мови не може бути виведене із спостереження над історичною динамікою явища.

2. При виборі методу необхідно виходити із конкретної специфіки мови.

3. В англійській мові - мові аналітичної будови - основним оперативним поняттям теорії фразеології слід прийняти поняття контекстуальної взаємодії слів у їх словосполученнях; вивчення типів цієї взаємодії дасть можливість відокремити фразеологічні явища від явищ іншого порядку.

4. Фразеологізми доцільно вивчати у мовах їх реального мовного живання.

5. Дослідження обмежене колом основних теоретичних проблем англійської фразеології.

Суть контекстологічного методу полягає в тому, що за допомогою аналізу вивчаються типи контексту з підвидами в рамках кожного з них: змінний, постійний та стійкий. Контекстологічний аналіз дає

змогу за допомогою певних операцій виявити суть семантичної дії слів у мовленні. Йдеться про такі: а) виявлення межі сполучуваності слова при збереженні ним даного лексичного значення; б) виявлення характеру участі лексичних значень слів, що складають даний контекст, у здійснюванні виконуваної даним словосполученням номінації; в) визначення ступеню закріпленості складу і структури даного словосполучення на основі сукупності одержаних даних до того чи іншого типу контексту.

Таким чином, визначені Н. Амосовою типи контексту різняться між собою певним характером словосполучення слів.

Контекст - це сполука слова, що семантично реалізується (тобто слова, відносно реалізації значення якого контекст вичленовується), із вказівним (тобто елементом мовного ланцюжка, що несе потрібну семантичну вказівку).

Змінний контекст - це сполучення слів, у якому вказівний мінімум допускає більшу або меншу кількість варіацій у межах одного і того ж семантичного результату. Наприклад, слово «blind» «сліпий» може сполучатися з цілим рядом слів. Значення прикметника «blind» реалізується семантично, визначається з іменником, тобто елементом, що несе відповідну семантичну вказівку, вказівним мінімумом. Так, у сполученнях: blind cat, horse, mole; blind eyes, orbs; blind man, women, child - реалізується значення компоненту «blind» «незрячий»; у сполученнях: blind fury, love, passion - реалізується значення «що заважає міркувати, позбавляє розуму»; у сполученнях: blind battle, escape, attack - реалізується значення «необдуманий», «нерозумний», «безглуздий».

Одиниці змінного контексту так званих вільних сполук слів з точки зору їх функцій виступають як одиниці номінації, а з точки зору зміст - як форма вираження складної, але поділеної на семантичні елементи семантими.

Постійний контекст - це конкретним способом фіксована сполука слів, у якій варіації компонентів у межах одного і того ж семантичного результату взагалі виключені або, за певних умов, максимально лімітовані. Словосполучення постійного контексту - на відміну змінного - характеризується перш за все незмінністю, константністю лексичного складу. Друга характерна особливість постійного контексту - це специфіка взаємодії слів, що його формують.

У постійному контексті вказівний мінімум для даного значення слова, що семантично реалізується, завжди матеріально один і той же (на відміну від змінного контексту, де вказівний мінімум може бути кожен раз іншим). Вказівний мінімум у постійному контексті характеризується традиційним вибором, наприклад: broken tea - «вищий чай» /broken - зламанний, розбитий, tea - чай/, far cry - «далека відстань» /far - далека, cry - крик/, old salt «старий моряк» /old - старий, salt - сіль/, dog's life - «тяжке життя» /dog - собака, life - життя/, to knit (one's) brows -

«насупити брови» /to knit - в'язати, скріплювати, brows - брови/, a mare's nest - «нісенітниця», «абсурд» /mare - кобила, nest - гніздо, виводок, кубло/, red tape - «бюрократизм» /red - червона, tape - тасьма/.

Традиційний вибір утворює межу варіацій вказівного мінімуму. Для того, щоб слова «broken», «cry», «salt» реалізували значення /відповідно, «випитий», «відстань», «солдат»/, то вони повинні мати лише ці, а не інші вказівні мінімуми, тобто «tea», «far», «old». З іншим вказівним мінімумом кожне з наведених слів, що семантично реалізується, матиме інше значення. Семантична заміна вказівного мінімуму не допустима. Отже, різниця між змінним і єдиною можливим вказівним мінімумом визначається не лише кількісно, але й якісно. Єдиною можливим вказівним мінімумом у постійному контексті утворює із словом, що семантично реалізується, якісно особливий, максимально тісний зв'язок між обома елементами. Внутрішня семантична єдність компонентів і зовнішня традиційна визначеність перетворюють сполучення у фіксовану мовну одиницю номінації.

Одиниці постійного контексту Н.Амосова називає фразеологічними одиницями.

Варіаційний метод. Цей метод, запропонований В.Архангельським, базується на комплексному вивченні фразеологічних об'єктів у термінах між частинами, що постають одиницями рівнів мовної структури. Ці співвідношення між фразеологізмами якісно відмінні від взаємодії між однорідними членами теоретично можливих еквівалентів - фразеологізмів, що містяться у вільних словосполученнях або реченнях. У складі фразеологізмів спостерігається обмеження у виборі змінних.

Щодо інших характерних можливостей варіаційного методу, то назвемо найважливіші:

а) вивчення реальних варіацій фразеологізмів, що спостерігаються в конкретних актах комунікації в певний хронологічний період;

б) синтез здобутків традиційного мовознавства і методів структурної лінгвістики, зокрема, системи залежностей Л.Ельмслева;

в) виділення фразеологічного значення як особливої лінгвістичної категорії.

В.Архангельський розглядає фразеологію як систему, дає поняття фразеологічного рівня, аналізує види внутрішньої залежності між членами фразеологізму, визначає суттєві і диференційовані ознаки фразеологізму, розкриває проблему тотожності фразеологізму, внаслідок чого і розкривається суть варіаційного методу. Однак ученний не подає комплексу операційного методу для визначення фразеологічності того чи іншого словосполучення. Практичне використання цього методу супроводжується труднощами, що

викликало справедливі нарікання з боку мовознавців. Слід виразити той факт, що О.Кунін називає недоліки:

а) надмірне використання методів структурної лінгвістики; переосінка важливості системи залежностей, виділених Л.Ельмслевим;

б) недостатня увага автора до мовної реалізації фразеологізмів та їх дистрибуції.

Невдалим є визначення фразеологізму В.Архангельського, яке він дає з позиції внутрішніх залежностей між компонентами. Вчений називає сімнадцять ознак фразеологізму: 1) відомість вираження в мові; 2) відтворюваність; 3) граматична організованість за моделями словосполучень і речень; 4) склад фразеологічної одиниці - мінімум два слова; 5) нарізнооформленість елементів; 6) незмінний порядок слів; 7) стійкість лексично-граматичного складу; 8) деякі особливості наголосу; 9) семантична цілісність; 10) синонімічна заміна; 11) семантична ідіоматичність; 12) глобальність значення; 13) цілісність номінації; 14) стабільність значення; 15) граничність; 16) функції значення; 17) синтаксична роль.

Враховуючи вказані ознаки, В. Архангельський визначає фразеологізм таким чином: «Фразеологізм - це існуюча в мові постійна комбінація словесних знаків: гранична і цілісна; відтворювана в мовленні його носіїв; заснована на внутрішній залежності членів, що складається мінімально з двох строго визначених одиниць лексичного рівня, які знаходяться у відомій послідовності; граматично організована за існуючими або такими, що існували моделями словосполучень або речень; що має єдине значення, різною мірою комбінаторне у відношенні до значень словосполучених елементів, але стабільне у відношенні до означуваного або виражального».

Як бачимо, визначення надто громіздке, розраховане на вичерпність. Крім цього, В.Архангельський визначає ще вісім суттєвих та диференційних ознак фразеологізмів. Із них п'ять диференційних - необхідні для пізнання та відмежування фразеологізмів від вільних словосполучень та речень: 1) сприйняття одиниці носіями мови, відтворюваність за традицією; 2) єдність значення; 3) наявність між членами мінімум однієї взаємної детермінації або детермінації; 4) властивість обмеження у виборі змінних, хоч би на одному рівні, у порівнянні із вибором у теоретично можливому еквіваленті фразеологізму; 5) наявність певної кількості слів у словоформах. Найсуттєвішою з названих ознак В.Архангельський вважає відповідність одиниці носіям мови.

Метод оточення. Одним із структурних методів дослідження фразеології є метод оточення, опрацьований М.Тагієвим. Мовиться про один із прийомів, що дозволяв би вивчити складну систему зв'язків фразеологізмів, виявити об'єктивно існуючі структури типи сполучуваності з проєкцією на структурний зв'язок [27]. Шляхом вивчення

законів сполучуваності мовних одиниць можна об'єктивно зрозуміти характер мови як строго обмеженого у своїх можливостях механізму.

Названий метод М. Тагієва розглядає у двох вимірах: а) спосіб виділення фразеологізмів, виявлення їх диференціальних ознак, відмежування фразеологізмів від нефразеологічних утворень; б) прийом дослідження, власне, фразеології - самостійної ділянки мови, що органічно пов'язана з граматичними, семантичними, стилістичними, історичними аспектами. Тут важливо видається позиція, що охоплює взаємовідношення у системі мови. Адже кожна група одиниць мови знаходиться у зв'язку з іншим класом одиниць. Якщо ж між одиницями нема зв'язку, то вони не входять у мережу взаємопов'язаних елементів у системі мови. Тому наявність оточення словосполучення служить доказом належності цієї чи іншої сполуки до структури мови.

Метод оточення - це прийом, за допомогою якого встановлюється відношення між словосполученнями та елементами, що пов'язані з ними. Інакше кажучи, метод оточення дає змогу розрізнити два види зв'язків між словами. Один вид зв'язку ґрунтується на валентних відношеннях слів, що виступають як компоненти сполучення. Сюди належать усі так звані вільні сполуки слів. Другий вид зв'язку не поширюється на компоненти словосполучення. У цьому випадку зв'язок відповідає усьому словосполученню як єдиному цілому, тобто словосполучення виступає одиницею класу і має властивість вступати у сполуку з іншими елементами і утворювати моделі синтаксичної побудови (конфігурації).

Для прикладу наведемо словосполучення слів «каши просят», що виступає і як вільна синтаксична побудова, і як фразеологізм. Це сполучення поєднується з боку суб'єкта з двома групами імен: з семантикою особи і з семантикою предмета. У вільному словосполученні валентні відношення компонентів «каши просят» вимагають від суб'єкта імен з семантикою особи, наприклад: «дети каши просят». Якщо ж суб'єкт «каши просят» вимагає імен з предметною семантикою (наприклад, «ботинки каши просят»), то зв'язок виникає на основі сполучення в цілому, а не на валентних відношеннях компонентів. Отже, у другому випадку одиниця «каши просят» - фразеологізм.

Сполучення «ставить палки в колеса» - модель синтаксичної конструкції - відрізняється від омонімічного фразеологізму характером імен. У вільному сполученні «ставить палки в колеса» ні суб'єкт, ні об'єкт; ця сполука не може бути іменем з семантикою абстрактного предмета, а об'єкт не може бути іменем з семантикою особи.

Метод оточення дозволяє визначити фразеологізм як словосполучення, що має власне оточення, яке не впливає з валентних оточень слів-компонентів.

Таким чином, питання фразеологічності М. Тагієв розв'язує на основі однієї мовної ознаки - оточення, що належить усьому словосполученню. Інші ознаки, наприклад, відтворюваність, стійкість, експресивність, семантична природа і т.д. - другорядні: вони можуть служити диференційними ознаками фразеологізмів.

Комплексний метод. У процесі вивчення фразеології німецької мови І. Чернишова застосувала комплексний метод. При цьому вона виходила з розуміння фразеологізму - центрального поля перетину семантичних, стилістичних і граматичних ліній [28].

Комплексний метод полягає в тому, що для відмежування фразеологізму від усіх інших стійких утворень використовується комплекс різних критеріїв: 1) граматична /синтагматична/ структура, в якій розрізняємо словосполучення та предикативні сполучення і речення, 2) спосіб утворення розмежовує одиничне поєднання компонентів, моделі і серійні блоки, 3) значення, яке у виразноє наявність або відсутність семантичних зрушень у складі стійкого поєднання слів. У залежності від нього виділяються три види: а) значення, що виникає внаслідок семантичного перетворення компонентів; б) значення, що стає можливим на основі власних лексичних понять компонентів; в) значення, що виникає внаслідок типової структури.

Основним із названих критеріїв слід вважати семантичне перетворення компонентів. Ці критерії дозволяють І. Чернишовій визначити у цьому зв'язку кілька типів стихійних сполук слів: а) сполучення з одиничним (тобто несерійним і немодельованим) поєднанням компонентів та значенням, що виникло в результаті семантичного перетворення цих компонентів (наприклад: *Jmdm den Kopf waschen* - «намити кому-небудь шию (голову); *den Stab über jemanden brechen* - винести вирок кому-небудь; *es ist nicht alles Gold, was glänzt* - не все те золото, що блищить); б) словосполучення з одиничним поєднанням компонентів, що не зазнали семантичних змін, наприклад: *Ukrainische Freie Universität in München*; в) серійні утворення: *jmdm Achtung, Anerkennung, Bewunderung, Dank, Teilnahme zollen*: г) утворення за моделями; *jmdn zur Ruhe bringen* - заспокоїти кого-небудь; *ein Mann von Charakter* - людина з характером.

Стійкі сполуки слів різних структурних типів з одиничною сполучуваністю компонентів, значення яких виникає внаслідок повного або часткового семантичного перетворення компонентів, - це фразеологізми.

Метод фразеологічної ідентифікації. Цей метод, за справедливим твердженням О. Куніна, не слід плутати з методом семантичної ідентифікації фразеологічних об'єктів, запропонованим Ш. Баллі, згідно з яким, фразеологізм прирівнюється до слова. Метод фразеологічної ідентифікації ґрунтується на дванадцяти принципах, сформульованих О. Куніним:

1. Опрацювання фразеологічного матеріалу з врахуванням засад діалектики.

2. Використання набутків класичного мовознавства, а також структурної лінгвістики, зокрема, дистрибутивного аналізу.

3. Вивчення фразеологізму з огляду на єдність форми і значення (план вираження і план змісту).

4. Осмислення фразеології як мікросистеми.

5. Вивчення фразеологізмів у мовному осередку.

6. Виділення фразеологізмів з допомогою стійкості на фразеологічному рівні та визначення ступенів цієї стійкості.

7. Визначення різних типів фразеологізмів.

8. Виявлення функціонального оформлення обов'язкової ознаки фразеологізму.

9. Відмежування фразеологізмів від стійких сполук нефразеологічного типу і від складних слів.

10. Відмова від теорії еквівалентності фразеологізму і заміна її теорією співвідносності фразеологізму зі словом.

11. Лінгвістичний опис кількісних параметрів: простоти, тобто мінімального використання правил; повноти, тобто максимально можливого охоплення фразеологізмів різних структурних типів.

12. Вивчення фразеологізмів у синхронному плані з залученням додаткових історичних даних.

Розмежування фразеологізмів від сполук нефразеологічного типу залежить від розв'язання чотирьох завдань. На думку О. Куніна, мовиться про такі операції.

1. Встановити наявність або відсутність коефіцієнта мінімальної фразеологічної стійкості. З цієї метою виявити, чи даний зворот не є оказіональним індивідуально-авторським утворенням, чи значення компонентів зворотів переосмислене /повністю або частково/, чи властива звороту структурно-семантична немодельованість.

2. Встановити наявність нормативності даної словесної групи.

3. Встановити, чи кожен компонент даної словесної групи є словом. Це важливо при аналізі дієслівних сполук типу: «give in», «give up», «take in». Якщо компоненти («up», «in») не є словами, то така сполука розглядається не як фразеологізм, а як стійке утворення нефразеологічного типу.

4. На основі одержання даних визначити належність утворення до тієї чи іншої мовної категорії.

Наголосимо, ці процедури постають першочерговими, оскільки з їх допомогою визначається фразеологічність того чи іншого утворення. Окрім цього, слід додатково визначити вживання фразеологізму і його належність до загальноновживаної лексики, або до функціонального стилю; виявити синонімічність, антонімічність фразеологізму тощо.

Метод фразеологічної ідентифікації не відзначається універсальністю і абсолютною точністю визначення фразеологічності словосполучення, оскільки існують проміжні категорії зворотів, які важко віднести до того чи іншого виду сполук слів.

Цікаво, що О. Кунін сформулював сутність фразеологізму такою лаконічною квінтесенцією: «Фразеологічна одиниця - це стійке сполучення слів з повністю або частково переосмисленим значенням». Подібне формулювання не нове, однак воно різниться за суттю осмислення стійкості. До речі, у праці «Курс фразеології сучасної англійської мови» /1986/ О. Кунін дає видозмінену трактовку методу фразеологічної ідентифікації. Його уточнення стосується не стільки змісту, як форми. Різновид переосмислення тяжіє до методу фразеологічного аналізу. Це - прийом синхронного аналізу в статичній динаміці, що дозволяє використати історичні факти. Метод фразеологічного аналізу призводить до виділення суттєвих ознак фразеологізмів в аспектах вираження форми і змісту. Від передбачає підступ до фразеології як до асиметричної мовної системи, що спонукає вивчати фразеологізми у безпосередньому вживанні. Маємо на оці узуальне та оказіональне вживання фразеологізмів у різноманітних контекстах, що винятково важливо враховувати у процесі перекладу німецьких понятійних систем українською мовою. Названий метод має два різновиди, які тісно взаємозв'язані між собою. Іншими словами, він включає метод фразеологічної ідентифікації і метод фразеологічного опису, що з допомогою низки процедур дає можливість виділити різні класи фразеологізмів, забезпечити аналіз морфологічних і синтаксичних особливостей, лексичних і експресивних засобів, описати фразеологічну систему і властиву їй асиметрію, а також вивчити тип значень стійких сполук слів [29].

Метод фразеологічної аплікації. Новаторське глумачення методу фразеологічної аплікації належить В. Жукову, який визначає його як процес нашарування фразеологізму на вільне словосполучення того ж лексичного складу, або як співвідношення загального значення фразеологізму з системою значень слів вільного вживання, якщо не можна утворити відповідного вільного словосполучення [30].

Цей метод дозволяє здійснити кілька процедур, важливих для теорії фразеології: а) визначити межу фразеологізмів; б) виявити варіантні властивості фразеологізмів; в) а також ступінь семантичної цілісності фразеологізмів; г) розкрити явище нерівномірної лексикалізації фразеологізмів; дати класифікацію фразеологічного матеріалу [31].

Поняття монемності. Цей термін вживає Е. Ротт з метою відокремлення фразеологізмів від усієї маси стійких сполук слів різної структури. Вчений розглядав фразеологію у вузькому розумінні цього

слова, куди відносив лише звороти типу словосполучень, що мають синтетичний, а не аналітичний характер.

Він ототожнював стійкі сполуки слів із синтетемами або константилемами [32].

У синтетемах дослідник виділяв детермінат і детермінатор. (Наприклад, у словосполученні «старый хрен», «девичья память» компоненти «старый» і «память» виступають детермінаторами, а «хрен» і «девичья» - детермінатами. Детермінат у поєднанні з детермінатором не реалізує свого прямого значення, тобто значення, яке реєструється словниками на певному етапі функціонування у синхронному зрізі). Він полишається своїх значень у лінійному стику з детермінатором, семантичного «гасне». Це - перша фаза фразування. Після цього детермінат «спалахує» новим, не властивим йому раніше значенням, зливаючись з детермінатором у семантичне неподільну єдність.

Детермінат у синтетемах указаною типу є «монемою», тобто структурним елементом, що утворює разом з одним можливим детермінатором /а якщо з декількома, то неодмінно синонімічними/ певну складну неподільну семему. Отже, детермінат «монемізується» /набуває монемного значення/. Наприклад, детермінат «девичья» у поєднанні з детермінатором «память» набуває єдиного значення - «погана».

Під монемністю Е.Ротт витлумачив двостороннє явище, в якому детермінат в момент лінійного стику з детермінатором губить свою знакову природу і перетворюється в суто структурний елемент; останній після поєднання з цим унікальним детермінатором утворює нову складну неподільну семему, новий складний лінгвістичний знак.

Монемність властива лише константам /синтетемам/. Саме константеми Е.Ротт називає фразеологізми.

Метод «семантичного диференціалу». Застосування цього методу, роль якого у вивченні фразеології окреслила О.Ахманова, дає, на її думку, можливість об'єктивно відмежовувати фразеологізми від сполук слів.

Метод «семантичного диференціалу» [33] був уведений в науковий вжиток для об'єктивного визначення фактичного значення слова. Мовиться не про точне наукове визначення суті словесних пізнань предметів чи понять, а про фактичне вживання того чи іншого слова у певний час конкретним носієм мови мети. Власне, «семантичний диференціал» є ілюстрацією «диференційного психологічного стану», коли і в яких умовах відбудеться рецепція -сприйняття знака і дишифрування інформації.

Метод «семантичного диференціалу» передбачає застосування математичного аналізу. Значення слова з його допомогою визначається як точка в n-мірному просторі, що є водночас опоркою перетину координатної сітки. Техніку застосування методу «семантичного диференціалу» можна показати на одномірній біполярній шкалі з двома

крайніми полярними позиціями: «добрий» - «злий». Тут можна б розмістити, в залежності від асоціацій, що виникають у індивіда, з допомогою якого проводиться дослід, такі слова, як «непоганий» і «недобрий».

За такого схемою О.Ахманова пропонує розрізняти фразеологізми і нефразеологізми. Так, словосполучення «белый снег» і «снежная белизна» будуть розміщені в тій частині «семантичного простору», що визначається місцем складових їх частин, а саме: «белый», «белизна» і «снег», «снежный», а словосполучення «белый уголь» розмішуємо в іншій частині «семантичного простору», ніж слова «угольный» і «белизна». В особливу частину «семантичного простору» словосполучення «белый уголь» потрапляє завдяки відношенню між значенням цілого звороту та значенням його компонентів. Як підкреслює О.Ахманова, словосполучення типу «белый уголь» не піддається видозміні за типом «белый снег» - «снежная белизна».

Метод семантичного диференціалу не віднайшов розголосу серед дослідників з фразеології.

Комплективний метод. Значимість цього методу полягає в тому, що будь-яке стійке сполучення слів є семантичне і функціонально ускладненням /комплективним/. С.Гаврін виділяє три типи спеціалізованих сполучень слів або комплікаторів: 1) експресивно-образні, 2) еліптичні, 3) гносеологічні /афоризми, зіставні терміни, номенклатурні найменування/. Основу комплективного методу складають чотири принципи, які покликані розкрити семантичну структуру фразеологізмів, відмежувати стійкі комплективні сполучення від нестійких, системно описати фразеологію в функціонально-семантичному аспекті. Найважливіший принцип комплективного методу - це вивчення семантичних і функціональних особливостей зворотів у їх тісному взаємозв'язку.

Основним моментом цього принципу є виявлення зв'язку «семантична структура - функція мовлення» [34]. Метод розрахований на охоплення широкого обсягу фразеологічного фонду.

Названі методи передбачають, головним чином, синхронне вивчення фразеології, визначення її суті як предмету.

У процесі дослідження фразеології використовуються й інші методи: 1) порівняльно-історичний метод, з допомогою якого вивчаються подібні явища у споріднених мовах; 2) зіставний метод, сутність якого прогнозує студії фразеології неспоріднених мов; 3) структурно-типологічний метод спричиняє дослідження особливостей побудови фразеологічних образів та закономірностей виникнення чи подібних за своєю природою фразеологізмів, власне, незалежно від того, чи досліджується фразеологія споріднених, чи неспоріднених мов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кунин А.В. Английская фразеология. - М., 1970; Фразеология современного английского языка: опыт системного описания. - М., 1972; Курс фразеологии английского языка. - М., 1986; Копиленко М. М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии. - Воронеж, 1972.
2. Потехня А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. - Харьков, 1930.
3. Срезневский М.И. Замечания об образовании слов из выражений // Сб.ОРПС.-СПб, 1873.- Т. 10.
4. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительное языкознание. Общий курс // Избранные труды. Т. 1.- М., 1956.
5. Поливанов У.Д. Введение в языкознание для восточных вузов. Л., 1928.-С.61.
6. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. - М., 1977. -С. 157.
7. Балли Ш. Французская стилистика. -М., 1961.
8. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Труды юбилейной сессии ЛГУ: Секция филологических наук.-Л., 1946; Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Академик Шахматов.- М.-Л., 1947; Русский язык.-М. -Л., 1947.
9. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Ростов-на-Дону, 1964; Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка.-Л., 1977.
10. Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. - Череповец, 1966.
11. Аничков И.Е. О классификации, определениях и названиях частных языковедческих наук // Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена.-Л., 1958.-Т.181.- Вып.3.
12. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразообразования.-Ростов-на-Дону, 1977; Алефиренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології.- Харків, 1987.
13. Есперсен О. Философия грамматики.-М., 1958.
14. Касарес Х. Введение в современную лексикографию.-М., 1968. С.213.
15. Бабкин А.М. Фразеология и лексикография // Проблемы фразеологии.-М.-Л., 1964.- С. 19-22.
16. Булаховский Л.А. Введение в языкознание.-М., 1953.- Ч.П; Нариси з загального мовознавства.- К. 1955; Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка.-М., 1963; Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови.-К., 1973.
17. Чернышева И.И. Принципы систематизации фразеологического материала современного немецкого языка // Язык и стиль.-М., 1965.- С. 148.
18. Реформатский А.А. Введение в языковедение.-М., 1967.
19. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи.-М., 1961.-С.279. 280.
20. Ёжакевич Г.П. Стилистика фразеологічних одиниць. Сучасна українська мова. Стилистика.-К., 1973.- С. 156-208.
21. Ахманова О.С., Медникова Э.М., Григорьева С.А. К вопросу о фразеологической сочетаемости слов и путях ее изучения // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе.-Вологда, 1967.-С.94, 95, 97.
22. Янко-Триницкая Н.А. Фразеологичность языковых единиц разных уровней языка // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Н.- 1965.- Т.28.- Вып.5.
23. Архангельский В.Л. Методы фразеологического исследования в отечественном языкознании // Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка. -Ростов-на-Дону, 1968.
24. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований.-М., 1973.-С.258.
25. Кунин А.В. Теория фразеологии Шарля Балли //Иностр.яз. в shk. - 1966".-№3.С.-21.
26. Чижиковский В.А. Фразеология и машинный перевод /опыт сопоставления и работы немецко-русского автоматического словаря оборотов для публицистических и научных текстов: Автореф. дис. ...канд. филол. наук.-Кишинев. 1971.
27. Тагиев М.Т. Глагольная фразеология в современном русском языке.- Баку. 1966. - С.3.
28. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. - С.27.
29. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. - М., 1986.-С. 33-42.
30. Жуков В.П. Изучение фразеологии в отечественном языкознании последних лет // Вопросы языкознания. - 1967. - N 5 - С. 112.
31. Жуков В.П. Фразеологизм и слово /На материале современного русского языка: Автореф. дис. ...докт.филол.наук. - Л., 1967.
32. Ротт Э.Х. Проблемы сущности и структуры русской фразеологии и краткая история их разработки: Автореф. дис. ...канд. филол. наук -Л., 1969.-С.133.
33. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. -М., 1957.- С. 75-78.
34. Гаврин С.Г. Фразеология современного русского языка. - Пермь., 1974.

III. ФРАЗЕОЛОГІЗМ - ОДИНИЦЯ МОВНОЇ СИСТЕМИ

§1. Загальні зауваження

Фразеологія як цілісний об'єкт - сукупність елементів з системними властивостями передбачає наявність гомогенних, однорідних одиниць. Різнопланові одиниці з неоднаковим функціональним призначенням не можуть систематизуватися і взаємодіяти між собою відповідно до певних закономірних зв'язків. Фразеологізмам - одиницям номінації - притаманний знаковий характер. Вони виступають двосторонніми одиницями системи мови, які мають план вираження /означуюче/ і план змісту /означуване/. Таким чином, вони творять єдність. Подібне визначення знака знаходимо в А. Білецького [1].

Фразеологізми мають статут мовного знака. Тому закономірним видається необхідність висвітлити низку питань, які б належним чином розкрили суть цього явища. Фразеологізми як знаки, як номінативні одиниці не є інтегрантами елементів нижчого порядку. Вони виникають з однорідних одиниць, тобто з однопорядкових знаків, номінативних одиниць - із слів. Отже, ми розглядаємо цю тенденцію спільності та відмінності ознак між словом і фразеологізмом. Сюди входять стійкість, значення, структурно-граматичні особливості, сполучуваність фразеологізмів, моделювання у сфері фразеології, стійкі сполуки нефразеологічного типу та інші.

§2. Стійкість фразеологізмів

Одним із визначальних питань теорії фразеології є стійкість фразеологізмів. Від вирішення цього завдання залежить у багатьох відношеннях визначення межі фразеологічного фонду та межі дослідження фразеології загалом. Однак, не всі фразеологи розглядають проблему стійкості як одну із основних в теорії фразеології, а саме поняття «стійкість» ще й досі не набуло загального визначення як термін.

Найчастіше зустрічаємо визначення стійкості фразеологізмів на рівні відтворювання у готовому вигляді. Воно стало традиційним і тривалий час не було об'єктом критики. На відтворюваність як на характерну рису фразеологізмів указували О.Потебня, Ф.де Соссюр, пізніше Ш. Баллі, В.Виноградов та ін. І зараз побутує ще думка про відтворюваність, що є найхарактернішою ознакою всіх видів фразеологізмів, незалежно від шкали семантичної цілісності, експресивності, від граматичної структури і т.д. Відтворюваність

допомагає вирізняти фразеологізми із маси вільних сполук слів та нефразеологічних стійких утворень [2].

Поняття відтворюваності надто широке і не виділяє аспекту стійкості. Відтворюваність властива словам, складним термінам, словосполученням нефразеологічного типу, загадкам і т.п. Відтворюються також моделі вільних словосполучень. Людина розмовляє вільно, бо навчилася відтворювати моделі не лише простих, але й складних речень і навіть більших за структурою синтаксичних утворень. Отже, відтворюваність не можна вважати специфічною рисою фразеологізмів. Постає питання, чи фразеологізми і слова стійкі тому, що відтворюються, чи радше відтворюються тому, що вони стійкі? Все зумовило необхідність пошуку інших рис стійкості фразеологізмів. Примітне, що на рівні машинного перекладу з'явилася цілісна теорія стійкості з метою застосування її на практиці. Тут стійкість характеризується як імовірність, з якою певний елемент передбачає сумісну появу інших елементів словосполучення.

Недолік цього визначення вбачаємо в тому, що з його допомогою можна визначити стійкість лише у невеликій кількості фразеологізмів, елементи яких не вживаються поза даним словосполученням. Наприклад: «ничтоже сумняся», «денно і ношно». У цих фразеологізмах кожен, елемент взаємно передбачає появу іншого на сто відсотків. У фразеологізмі «байдики бити» /бити баклуши/ слово байдики /баклуши/ передбачає на сто відсотків появу слова «бити» /бити/, оскільки «байдики» /баклуши/ в інших словосполученнях не зустрічається. А якщо взяти фразеологізм «намилити шию» кому-небудь, то жоден елемент не передбачає появу іншого на сто відсотків. Можна сказати: «намилити», «помити», «поголити голову», або «намилити шию», руки, бороду і т.д. Отже, ймовірність появи обидвох компонентів «намилити» і «шию» невисока. Ми не можемо стверджувати, що це словосполучення є фразеологізмом.

Як справедливо відзначає В.Гак [3], неуважність змісту призводить до того, що поруч із стійкими побутують зовсім вільні сполуки слів, типу «біла стіна» або «ми чекаємо».

Таким чином, визначення стійкості фразеологізмів у напрямку ймовірності, з якою один елемент словосполучення передбачає появу іншого, виявилось незадовільним для теорії фразеології.

Оригінальну концепцію стійкості фразеологізмів запропонував В.Архангельський. В її основу покладено поняття про постійні та змінні члени фразеологізму і про внутрішню залежність між ними. Якість постійних і змінних членів, на думку В. Архангельського, визначається однотипними видами лінгвістичної залежності між мовними елементами на різних, але суміжних рівнях мовної структури: лексичному, парадигматичному, семантичному та синтагматичному.

В.Архангельський характеризує три види внутрішньої залежності між членами фразеологізму: взаємну детермінацію, детермінацію, індетермінацію.

Взаємна детермінація-це залежність, в якій один член фразеологізму як одиниця певного рівня мовної структури передбачає існування другого члена - одиниці того ж або суміжного рівня, і навпаки / наприклад: денно и ношно, ничтоже сумняся/.

Детермінація- це вид залежності, при якому один член фразеологізму як одиниця певного рівня мовної структури передбачає існування другого члена - одиниці того ж або суміжного рівня, але не навпаки /наприклад: «совесть зазрила», «бить баклуши», де елементи»зазрила» і «баклуши» прогностують існування відповідно інших елементів, але не навпаки/.

Індетермінація -це вид залежності, при якій обидва члени фразеологізму - одиниці одного певного рівня мовної структури сполучаються один з одним як логічно рівноправні; жоден елемент не передбачає існування іншого, хоч обидва відтворюють традиційну комбінацію /наприклад: «целиком и полностью»/.

Структура фразеологізму, бінарного чи багаточленного, характеризується наявністю відношень між його членами. Багаточленні фразеологізми врешті решт зводяться завжди до бінарного виду, де виділяються постійний та змінний члени.

Постійним називається член фразеологізму, взятий як одиниця певного рівня і як член певної залежності, наявність якого є необхідною умовою для присутності другого члена фразеологізму того ж рівня і тої ж залежності.

Змінним називається член фразеологізму, взятий як одиниця певного рівня і як член певної залежності, наявність якого не є необхідною умовою для присутності іншого члена фразеологізму, взятого як одиниця того ж рівня і як другий член тієї ж залежності. Так, наприклад, у фразеологізмі «бить баклуши» лексема «бить» є постійним членом, бо її присутність є необхідною умовою для присутності лексеми «баклуши», яка не вживається в інших сполуках. Навпаки, лексема «баклуши» є змінною у відношенні до лексеми «бить», бо її присутність не є необхідною умовою для присутності лексеми «бить», оскільки ця остання вживається і в інших сполученнях /як стійких, так і вільних/, наприклад: бить баклуши, бить тревогу, бить отбой, бить стекла, бить яйца.

Отже, стійкість фразеологізму (В.Архангельський) ґрунтується на сукупності обмежень у виборі змінних у порівнянні до свободи вибору змінних у теоретично можливому еквіваленті фразеологізму. Так, фразеологізму «втирать очки» властиве глобальне непохідне значення. Види внутрішньої залежності на семантичному рівні - взаємна детермінація членів; на лексичному рівні -індетермінація членів; на

морфологічному рівні - морфологічна детермінація. Генетично іменник - не *pluralia tantum*, а форма множини знахідного відмінка від «очко» / термін походить з жаргону шулерів, які грали порошковими картами/ . Оскільки не існує сполучення «втирать очко», іменник позбавлений співвідносної форми множини; це обмеження у виборі змінного передбачає наявність другого члена фразеологізму.

Визначення В.Архангельського зазнало критики, бо воно справді містить незавершеність: воно не розкриває специфіки фразеологізмів. Особливе заперечення викликає прирівнювання В.Архангельським фразеологізмів, обмежуючи вибір змінних, до еквівалентних, теоретично можливих вільних сполук слів. У цьому зв'язку В.Телія пише: «Не підлягає сумніву, що стійкість, утворена завдяки сполучуваності лексичне маркованого компоненту /типу «излить гнев»/, має якісно інший характер, ніж стійкість сполучень, типу «дышатъ свежестью» / «бодростью», «молодостью», але не «дряхлостью» або «старостью»/ ; це зумовлено фразеологічно зв'язаним значенням одного з компонентів, не кажучи вже про те, що стійкість ідіом - це результат повного випадання із регулярних системних відношень її лексичних компонентів /порівн.: «дышатъ на ладан», «дышатъ одним воздухом» з ким-небудь/. Очевидно, для розмежування структурних типів стійкості повинна визначитися не лише відносно теоретично можливого вільного еквівалента фразеологізму, але й відносно тих структурних ознак, узятих на всіх рівнях мови, що властиві компонентам фразеологізму як такі»[4].

Дефініцію стійкості В.Архангельського слушно критикує і О.Кунін. Він зазначає, що В.Архангельський опирається на теорію обмеження різноманітності, а саме так дискриптивісти розуміють будь-яку систему. Поняттям стійкості з виміром «обмеження різноманітності» користуються багато вчених, що працюють у сфері технічних наук. Поза всяким сумнівом, стійкість фразеологізмів слід визначати на базі реальних, а не теоретично можливих сполук слів.

О.Кунін зауважив, що В.Архангельський оминув увагою різні ступені стійкості і не визначає коефіцієнта мінімальної стійкості на фразеологічному рівні. Він поклав в основу своєї концепції стійкості фразеологічних одиниць поняття обсягу інваріантності різних аспектів фразеологічного рівня. О.Кунін переконливо обґрунтував наявність кількох різновидів, що відіграють конкретизовану роль у мовному середовищі.

1. Стійкість вживання фразеологізмів. Вона полягає в тому, що фразеологізм - це загальноживаний зворот для певної групи мовців, а не індивідуальне утворення.

2. Структурно-семантична стійкість фразеологізмів. Вона ґрунтується на стійкості їх лексичного складу, на їх структурно-семантичній немодельованості.

3. Стійкість значення і лексичного складу фразеологічних одиниць.

Ці фактори пов'язані між собою. Стійкість лексичного складу фразеологізмів виражається в тому, що вони можуть бути застиглими традиційними формулами. Тут не допускається жодних змін, у т.ч. в інваріантності значення фразеологізмів, незважаючи на можливість нормативних змін, які відбуваються в рамках виділених залежностей. Отже, стійкість лексичних компонентів, що зазнали повної або часткової семантичної зміни, зберігає значення фразеологізму;

одночас, стійкість значення не допускає лексичних змін, що виходять за рамки нормативності.

4. Синтаксична стійкість фразеологізмів. Вона проявляється в стабільності порядку слів, що допускає лише нормативні зміни в рамках залежності компонентів і деяких типів стилістичної інверсії.

Названі чинники творять мінімальну стійкість на фразеологічному рівні. Вони взаємопов'язані, а їх сукупність характерна лише для фразеологізмів. Якщо ж узяти кожен із цих показників окремо, то вони можуть бути властивими цілому ряду інших утворень. Наприклад, переосмислення значення властиве складним словам, а стійкість лексичного складу і синтаксична стійкість характерні термінам і т.п. Стійкість, нижче мінімальної ознаки, ставить словосполучення за межі фразеології.

При комплексному аналізі стійкості на фразеологічному рівні О.Кунін враховує і морфологічну стійкість фразеологізмів, що виражається в наявності компонента /або компонентів/ з нульовою парадигмою і з неповною парадигмою. Проте морфологічна стійкість сама по собі не є зразком фразеологічності.

Мінімальну стійкість на фразеологічному рівні, що властива всім фразеологізмам, О.Кунін ще додатково розрізняє за порогами і ступенями стійкості. Він виділяє три пороги стійкості: нижній, середній і верхній. У свою чергу, вони визначаються ступенем змінності. Так, до фразеологізмів з нижнім порогом стійкості належать звороти, що допускають найбільшу кількість змін /іх число коливається від двох до шести/. Фразеологізмам із середнім порогом стійкості властива лише одна зміна. Фразеологізми з верхнім порогом стійкості змін не допускають. Нижній та середній пороги стійкості характеризуються різними ступенями стійкості, що дозволяє розрізнити фразеологізми від нефразеологічних сполук слів та визначити межу фразеологічного складу, наприклад, англійської мови.

Щоправда, стійкість не є релевантною ознакою сполучення лексем. Вона властива і сполученню граматичних засобів /складні сполучники, синтаксичні моделі, багато службових засобів/. Отже, вона не може служити засобом вичленування об'єкта фразеології.

Питання стійкості фразеологізмів - серйозна проблема. Вона закономірно викликала жваву дискусію на сторінках наукової літератури. І хоч погляди вчених значно розходяться, в цілому можна констатувати, що стійкість є одним із основних критеріїв визначення фразеологізму та межі дослідження у сфері фразеології.

§3. Фразеологізми та їх значення

Проблема фразеологічного значення - одна із найскладніших у фразеології, лінгвістичній науці загалом. Адже вона є складовою частиною в загальній проблематиці значення лексичних одиниць.

Складність теми значення фразеологізмів впливає із рідчиза нерозв'язаних завдань. Це стосується як значення слова, так і значення фразеологізму. Має місце і нез'ясованість такого питання, як визначення фразеологізму. Бо ж і значення слова, і значення фразеологізму, з одного боку, зводяться в кінцевому рахунку до одного начала - явища мовних знаків, а з другого - характеризуються відповідною специфікою, що зумовлюють елементи одиниць двох особливих структур мови: слова і фразеологізми.

Дослідження семантики фразеологізмів має свою історію, біля витоків якої у вітчизняному мовознавстві стояв О.Потебня. Та фактичне вивчення цього питання щойно починається. Зусилля багатьох дослідників і вчених скеровані у цьому напрямку. Висуваються різні гіпотези, припущення, аналізується значення окремих фразеологізмів і типів фразеологізмів, досліджується природа значення фразеологізму, робиться спроба визначити компоненти значення на основі семантичного аналізу, пропонуються класифікації значення.

Щоправда, спостерігаються розбіжності щодо термінологічних позначень. Приміром, фразеологічне значення вживається а) для найменування самого об'єкта дослідження і б) для позначення елементів структури змісту фразеологізму. До того ж зустрічаються терміни: цілісне значення, глобальне значення, ідіоматичність, семантична цілісність, узагальнене фразеологічне значення, смислова цілісність фразеологізму, цілісність номінації, фразеологічний десигнат, глобальний десигнат, семантична єдність, семантична монолітність, лексична неподільність та багато інших.

Така розмаїтість термінів засвідчує ускладненість явища, а відтак і наполегливість пошуків дослідників у цій галузі.

Глибоке пізнання будь-якого питання неминуче передбачає проникнення в його природу з метою розкриття та вивчення тих факторів, що його формують. Майже в усіх працях з проблемами фразеологічного значення підкреслюється її багатогранність.

Нині широко визнані два шляхи визначення природи фразеологічного значення. Один із них полягає в тому, що фразеологізми

- двосторонні знаки мовної системи поруч із словами - відображають предмети і явища об'єктивної дійсності. У фразеологічному значенні розрізняють також план змісту і план вираження або десигнат і десигнатор. Під десигнатом розуміємо думку про предмет у формі поняття або судження. У десигнаті розрізняють сигніфікативний, денотативний та конотативний аспекти.

Сигніфікативний аспект охоплює зміст поняття, що його виражає фразеологізм у відношенні до позначуваного ним елемента екстралінгвістичної дійсності.

Денотативний аспект виражає співвіднесеність фразеологізму з предметами реальної дійсності. Через нього реалізується обсяг поняття, що вичленовується на основі узагальнених ознак денотата.

Конотативний аспект охоплює експресивні та емоційні елементи, стилістичну забарвленість і т.п., тобто виражає відношення суб'єкта до об'єктивних явищ дійсності, його оцінку - позитивну чи негативну. Тому конотативний аспект - на відміну від денотативного - називають суб'єктивним елементом.

Під десигнатором /денотатором/ уявляємо собі матеріальну оболонку фразеологізму у його відношенні до десигната /денотата/ [5].

Близькість значення слова і фразеологізму не свідчить, однак, про їх тотожність. В.Архангельський підкреслює, що значенню фразеологізму як особливій лінгвістичній категорії, притаманні особливі якості. Вчений називає чотири відмінності між лексичним та фразеологічним значенням:

І. Побудова знака із обмеженого числа фігур, де вирізняються диференційні ознаки між словом і фразеомою:

а) Слово складається з морфем, що не мають самостійного існування в мові. Йому властива більша монолітність. Фразема складається із слів і їй властива менша монолітність,

б) Слово будується з невеликого числа фігур, оскільки морфем у мові менше, ніж слів. Фразема будується з багаточисленної кількості фігур,

в) Словесний знак має більшу, а фраземний - меншу якісну визначеність,

г) Словесний знак не допускає синонімічної субституції морфем, фраземний часто її допускає,

д) Порядок послідовності морфемних інгредієнтів у словесному знаку, за рідким винятком, чітко визначений, у фраземному ж він узуально стабільний, а не строго визначений,

е) Граматичні форми і граматичні значення слова первинні, у фраземи - вторинні. Однак, фразеологічна морфологія ще не створена, і тут можуть мати місце значні відкриття.

е) Кореневе слово з нульовою флексією за лексичним значенням не похідне, а фразема з нульовою лексемою є словом.

II. Відмінності у денотативних відношеннях словесних і фраземних знаків. Словесний знак є родовим позначенням окремих денотатів одного класу. Він не містить псевдоозначуваних елементів. Знакова природа фразем і стійких фраз у денотативних відношеннях, як правило, складна. Денотатор фразеологізмів містить псевдоозначувані елементи. У глобальній фраземі жоден словесний інгредієнт не має відношення до свого денотата. Денотат репрезентує вся фразема. До того ж фразеологізми або позбавлені денотативного відношення до окремих референтів, або означають складніші і детальніші предмети чи родові складні ситуації, бо вони виступають постійним присудком до змінних предметів.

III. Відмінності у лінійній довжині знака. Мовиться про послідовність появи інгредієнтів, що утворюють знак. Слово складається з морфем, що не представляють денотатів. У відношенні до денотатів слово - первинний знак. Фразеологізм складається із слів, кожне з яких поза нею репрезентує свій денотат. Звідси фразеологізм виступає у відношенні до денотата вторинним знаком або знаком знака.

IV. Відмінність щодо системності та детермінованості словесних і фраземних знаків. Ієрархія знакових лінгвістичних одиниць видається такою:

- 1) морфема - детермінована складом фонем,
- 2) лексема - детермінована складом морфем,
- 3) фразема - детермінована складом лексем,
- 4) речення /монорема/ - детерміноване складом лексем і фразем у їх словоформах [6].

До речі, В.Архангельський називає також відмінності між лексичною та фразеологічною абстракціями. Лексична абстракція полягає в тому, що індивід абстрагується від часткових і конкретних властивостей предметів одного класу, розглядає їх як предмети взагалі, оскільки їм притаманні істотні властивості /наприклад: «будинок» загалом і конкретні «будинки»/.

Фразеологічна абстракція полягає в тому, що індивід усвідомлює цілісне фразеологічне значення фраземи і абстрагується від конкретних значень лексем, тобто від псевдоозначуваних /наприклад: «не фунт изюма!», «ничего себе», «видал миндал?»/.

Фразеологічне та лексичне значення мають, безумовно, свої особливі риси, що дозволяють їх диференціювати. Та навряд чи можна говорити про кардинальну різницю між фразеологічним та лексичним значенням щодо природи їх виникнення, зокрема, щодо їх абстракції. Бо ж як фразеологічна, так і лексична абстракція тісно пов'язана з формуванням понять, з відображенням у них явищ об'єктивної дійсності.

Фразеологізми і слова служать для найменування речей. А природа найменування у всіх речей однакова. В її основі лежить характерна для даного явища ознака, репрезентуючи його в цілому, на що вказував Л.Фейєрбах.

Не всі фразеологізми, як і не всі слова, передають однаково відображене у них поняття. Багато слів і фразеологізмів містять вказівку на відмінну ознаку. Наприклад, Fassbinder «бондар» виражає поняття «робітник, що виготовляє предмети /бочки, діжки і т.п./ із дерева». І ця назва служить для найменування усіх таких робітників, незалежно від того, яку посудину вони виготовляють /Kübel /діжки/, Zuber /цебри/ і т.п., хоч, власне, «Fass» означає: «бочка». І це слово стало ознакою всього поняття - «робітник, який виготовляє предмети /із дерева/. Фразеологізми «stumm wie ein Fisch» /«німий, як риба»/, «in Bewegung bringen» /«привести в рух, сколихнути»/ розкривають свої поняття за допомогою компонентів, що втратили свої прямі значення. Абстракція цих фразеологізмів має деяку особливість: їхнє значення не повністю абстраговане від конкретних значень лексем /пор. приклади у В.Архангельського: «не фунт изюма!», «Ничего себе. Видал миндал?»/. Очевидно, абстракції фразеологічних і лексичних значень відповідно однакові.

Детальний аналіз фразеологічного значення, в першу чергу, стилістичного аспекту, вдало провела С.Берлізон на основі виділення фразеосем (фс).

У смисловій структурі фразеологізму вона віділяє три взаємопов'язані, взаємодіючі, співіснуючі у нерозривній єдності типи /аспекти/ значення, представлені відповідними фразеосемами: а) граматичне значення, представлене граматикалізованими фс, що репрезентують елементи найбільш загального, абстрактного значення; б) денотативного-сигнікативне значення, представлене денотативно-сигнікативними фс, репрезентують речовий предметно-логічний зміст значення; в) стилістичне значення, представлене стилістичними фс, репрезентують різні компоненти стилістичного значення.

Отже, стилістичне значення - поруч з граматичним та денотативно-сигнікативним - С.Берлізон розглядає як невід'ємний конституент смислової структури фразеологізму, її семантичну сутність (мікросмисл), а не щось на зразок «забарвленості», «оболонки», «ореола» і т.п. навколо концептуального ядра.

Крім того, вона визначає ієрархію сем: основними є денотативно-сигнікативні, над ними розташовуються стилістичні, а завершують ієрархічну структуру граматикалізовані фразеосеми.

Основна увага тут приділена аналізу стилістичного значення, де розрізняються: експресивні, емоційні, нормативні та функціонально-стилістичні фразеосеми. Для них притаманний високий ступінь узагальнення.

Інший шлях визначають дослідження, де значення фразеологізму характеризуються відсутністю денотативного аспекту. Воно позбавлене прямої співвіднесеності з предметами та явищами реальної дійсності. Власне, цінність фразеологічного значення складає конотативний елемент.

Зрозуміло, що фразеологізми у своєму значенні не репрезентують нових предметів реальної дійсності, а виражають відношення до вже знайомих, до їх оцінки. На відміну від слів вони не означають, не вказують прямо на клас реальних предметів і явищ, як, наприклад, слово «померти», а описують їх опосередковано / «дати дуба»/, / «сыграть в ящик», ins Gras beissen/. В основі значення фразеологізму лежать асоціативні трансфери [8].

Фразеологізація, її внутрішній механізм, без сумніву, пов'язується з функціональною, комбінаторною мовною діяльністю. Сюди входять і перетворення вільного словосполучення у фразеологізм. Його утворення відбувається через алогічну сполучуваність / «карманная чохотка», «на рыбьем меху», «белая ворона», «подбитый ветром»/. Цей процес не зазнає впливу об'єктивної дійсності. В результаті він не створює нової абстракції, нових знакових елементів, виникає типологічно новий елемент мовного змісту. Звідси - прагматичний /те саме, що й конотативний/ аспект вживання знаків, оскільки прагматичний елемент змісту творить, власне, функціональну цінність фразеологізму. Фразеологізм не виконує диференціальної функції, бо ж його значимість не має відповідника в об'єктивній реальності [9].

Існує й протилежне твердження: фразеологізми - самостійні, а не допоміжні знаки лексичної системи мови; вони мають індивідуальні значення, що відображають явища реальної дійсності. З цього приводу О.Кунін пише: «Фразеологічні одиниці /фразеологізми/ заповнюють лакуни в лексичній системі мови, яка не може повністю забезпечити найменування позначених людиною /нових/ сторін дійсності; вони здебільшого єдині позначення предметів, властивостей, процесів, стану, ситуацій.»

Заслугує на увагу теза про те, що значення слова і фразеологізму різняться між собою лише співвідношенням компонентів /сигнікативний, денотативний, конотативний/. У смисловій структурі фразеологізму переважає, очевидно, конотація, репрезентована емоційними, експресивно-стилістичними та іншими інгредієнтами, що накладаються пластом на значення фразеологічної одиниці [10].

Проблема нашарування конотативного елемента на значення перенесена з теорії значення слова у сферу фразеології, але й тут вона продовжує залишатися невирішеною, власне, дискусійною.

З цього погляду М.Шанський вважає, що денотативне значення властиве лише частині фразеологізмів. Сюди належать

фразеологізми, типу «носить на руках» - «обожать», «дом отдыха», «анютины глазки», що мають вільне номінальне значення, їх зв'язки із словами визначаються на основі предметно-логічного змісту. Іншим фразеологізмам притаманне або фразеологічне зв'язане значення, що реалізується лише у поєднанні з певними словами /наприклад, «без задних ног» - лише зі словом «спать», «благим матом» - лише зі словами «кричатъ», «реветь», «орать», «во все лопатки» - лише зі словом «бежать» або має місце синтаксично обумовлене значення, що реалізується лише тоді, коли фразеологізм виступає у функції присудка /наприклад: «чучело гороховое», «слуга покорный», «кровь с молоком», «из молодых да ранний»/. Фразеологізми з цим значенням завжди експресивно забарвлені а bandbox. Перші компоненти цих фразеологізмів вжиті в буквальному значенні, інші опорні компоненти переосмислені. Ці фразеологізми містять також і змінний компонент. Наведена кваліфікація значень фразеологізмів заґрунтована на основі виділення різних класів, підкласів та розрядів фразеологічних значень в залежності від тієї чи іншої структури. Важливо дотримуватися принципу: різниця в плані змісту відповідає будь-якій різниці в плані вираження.

Звернемо увагу на класифікацію значень фразеологізмів, розроблену В.Архангельским. В її рамках виділено шість відмінних ознак фразеологічного значення, кожне з яких характеризується певними рисами, що дають підстави розрізняти типи та види значень.

1. За ступенем єдності серед фразеологічних значень наявні:

а) синтетичні: і глобально-невмотивовані, і глобально-вмотивовані;

б) аналітичні.

Глобально-невмотивоване значення притаманне фразеологічним зрощенням /порівняймо класифікацію фразеологічних одиниць В.Виноградова/, глобально-вмотивоване - фразеологічним єдностям, аналітичне - фразеологічним сполученням. Аналітичні значення також неоднорідні. Серійні фразеологічні сполучення характеризуються роздільно-цілісним значенням, несерійні - дистрибутивно-глобальним значенням.

2. За способом репрезентації дійсності розрізняємо:

а) пряме номінативне;

б) переносне образно-метафоричне значення /саме тут рельєфно проявляється національна специфіка фразеології певної мови, її самобутній колорит/.

3. За ступенем фразеологічної абстракції:

а) конкретне і

б) абстрактне фразеологічне значення.

Вони іменуються ще й так:

а) конкретно-номінативне,

б) абстрактно-дефінітивне значення.

Перше /конкретне/ властиве побутовим складеним назвам, друге /абстрактне/ - науковим і науково-технічним термінам.

4. За ступенем інтенсивності:

а) інтенсивне,

б) неінтенсивне.

Вони характерні тільки більшості образно-метафоричних фразеологізмів. Інтенсивне фразеологічне значення вказує на позитивні чи негативні відтінки позначуваного явища. Воно властиве багатьом серійним субстативним фразеологізмам /наприклад: верх совершенства, исчадие ада, мерзость запустения, буря ашлодисментов, круглый дурак, несусветная дичь, животрепещущий вопрос, краугольный камень/. Типове воно і для багатьох дієслівних фразеологічних сполук типу /наприклад: сморозить чушь /дичь, глупость, ересь, ерунду/, плакать навзрыд, целоваться в засос/.

5. За ступенем компактності або розчленованості:

а) однозначні,

б) багатозначні.

Загальне значення багатозначних фразеологізмів розчленовується на декілька споріднених, але різних фразеологічних значень, що співвідносяться із своїми референтами, мають свої десигнативні та детонативні відношення. Отже, значення однозначних фразеологізмів характеризуються компактністю, а багатозначних - розчленованістю.

6. За функціональною ознакою:

а) предикативні,

б) модальні,

в) експресивно-вибукові,

г) комунікативні.

Виділення цих значень ґрунтується на властивості фразеологізмів вживатися лише у строго визначеній функції, що викликається обмеженням сполучуваності таких одиниць з лексично-семантичним оточенням [11].

Обидві класифікації, що належать О.Куніну та В.Архангельському, свідчать про можливість та необхідність диференційованого підходу до вивчення фразеологічного значення з метою глибокого та всебічного пізнання.

У цьому контексті варто уваги посібник В.Жукова, в якому подано докладний аналіз фразеологічного значення та особливостей семантики фразеологізмів. Значення фразеологізмів визначається, власне, як узагальнено-цілісне. Проте ступінь цієї цілісності може бути різний. Значення фразеологізму тим цілісніше, чим більше втрачають компоненти фразеологізму властивості слів, і навпаки. Фразеологічне

значення утворюється в результаті злиття понятійного змісту з категоріальним значенням. Сміслова структура фразеологізму містить такі інтегральні ознаки фразеологічного значення:

категоріальне, оцінчне, підсилювальне, а також значення щодо означення живих істот і неживих предметів і т.п.

У смисловій структурі фразеологізму В. Жуков вбачає внутрішню форму /мотивація або етимологічне значення/ [12]. Однак, у фразеологічне значення вона не входить, а існує самостійно, поруч з актуальним. Етимологічне значення фразеологізму виникає до моменту фразеологізації вільного словосполучення, а фразеологічне значення виникає в процесі метафоричного переосмислення вільного словосполучення.

Загалом цікаве спостереження В. Жукова про внутрішню форму фразеологізму викликає заперечення щодо самої його суті. Він стверджує, що внутрішня форма фразеологізму є елементом його смислової структури, бо вона /внутрішня форма/ проявляється ще до виникнення самого фразеологізму. Постає питання, як може ознака того чи іншого явища з'явитися до виникнення самого явища? Що вона відображає і як вона існує без свого носія? Очевидно, внутрішня форма фразеологізму може виникнути лише одноразово з ним, якщо вона входить в його смислову структуру.

Всебічний аналіз фразеологічного значення не може бути повним без дослідження його складових елементів, що утворюють його цінність з проєкцією на конкретне явище у філософському розумінні цього слова. Опис результату всякого явища буде достатнім і глибоким лише тоді, коли він будуватиметься на знаннях самої суті явища.

Підхід до фразеологічного /і лексичного/ значення як до чогось цілого, неподільного зримого ускладнює пізнання до кінця таких явищ, як зміна і зрушення значення, модифікація фразеологізмів, природа одиниці /тут не маються на увазі компонентний аналіз значення, що належить до опису результату явища/.

Вже давно доведено, як і за яких умов відбувається зміна значення. Укладено ряд класифікацій зміни значень, в основу яких покладено різні принципи. Так, свого часу, Г. Пауль [13] запропонував логічний принцип класифікації, суть якого полягає у звуженні, розширенні і зміщенні значень. В. Вундт поклав в основу класифікації психологічний принцип, що ґрунтується на загальних законах асоціації. Ф. де Сосюр подає лише визначення самого процесу зміни значення, як зрушення між означуваним і означувальним.

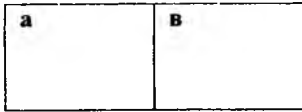
Чимало інших класифікацій та висловлювань показують, як і за яких умов відбувалася зміна, які причини сприяли цьому процесу. Однак, причини і спроби зміни належать до зовнішніх факторів, що діють на явище /значення/. Вони свідчать про існування, образно кажучи, механізму, що приводить їх у рух. А де той механізм, де та

основа, на якій відбувається зміни в самому знаку, конкретніше, в значенні, чи поза ним?

Значення мовного знака може ззнати в процесі його функціонування повної зміни, або зникнути взагалі. Його місце займає нове значення. Наприклад, слово «seht» означало «болісне», «боляче». Згодом воно набуло нового значення «дуже», яке врешті решт повністю витіснило попереднє. В процесі розвитку нового значення є момент рівноваги обох якостей - старої і нової. Стара якість /перше значення/ може не лише не зникнути, а й не поступитися місцем, тобто може продовжувати відігравати основну роль, тоді як нове значення буде задовольнятися другорядним місцем. Наприклад, «arg» має такі основні значення «злий», «поганий», «зло» /«зле»/, а в розмовній мові вживається як підсилювальна частка із значенням «дуже» /er ist arg jung - він не дуже молодий/. Іноді важко визначити, яке із значень слова чи фразеологізму первинне, а яке вторинне. Наприклад, фразеологізм «zu Fall bringen» має значення: а) скинути кого-н.; б) підірвати, розладнати щось; в) спокусити /дівчину/.

Отже, знаки мовної системи можуть змінювати свої значення і набувати додаткових значень об'єктивно в процесі функціонування залежно від звукової оболонки. Остання може ззнати видозміни, а може й залишитися попередньою. Така властивість значень свідчить про те, що і вони, як сам знак, не прості явища, а складні, які існують внаслідок взаємодії своїх елементів. Межу всякого аналізу в рамках цілого утворюють такі прості елементи, які зберігають специфіку цілого і до того ж не є зовнішніми один до одного, а знаходяться в органічному зв'язку, у взаємодії. У значенні мовного знака наявні два елементи. Один із них виражений /експліцитний/, репрезентований даною семантичною місткістю, другий - не виражений /імпліцитний/. Обидва елементи, експліцитивний та імпліцитивний, існують лише в своїй єдності. Вони взаємообумовлюють один одного. Експліцитивний елемент породжує нові можливості, імпліцитивний дозволяє їх реалізувати. І все ж жодному з них не властивий конструктивний фактор, хоч така видимість створюється для першого елемента /експліцитивного/. Генетично ці елементи рівноправні, бо змогли виникнути лише одночасно. Правда, тут слово «виникнути» щодо названих елементів має відносну, не абсолютну ознаку, означаючи лише появу значення в часі і процесі мовлення.

Будову значення можна зобразити графічно у вигляді прямокутника, поділеного на дві половини, одна з яких (а) заповнена, друга (в) вільна /див. мал. 1/. Вільний простір може бути заповненим, в залежності від зв'язків експліцитного елемента. Після закріплення в мові нове значення стає самостійною одиницею з такою ж об'ємністю, як і попереднє, здатною

Мал. 1.

до нового аналогічного дихотомічного поділу. Таку властивість значення мовного знака назвемо бінарністю. Вона є іманентною властивістю, характерною для стану мовного знака в кожний його період. Найменший її прояв належить діахронії і називається вже не можливістю, а процесом.

Значення знаків будь-якої штучної системи бінарність не властива. Їм властива автономність, тобто вони формуються поза своїм матеріальним носієм. Ні зовнішня, ні внутрішня сторона цих знаків не проявляє тенденції до розвитку. Усі зміни в штучних знаках і в їх системах відбуваються не інакше, як шляхом простого процесу знищення/заміни під впливом і на основі екстралінгвістичних факторів. Наприклад, щоб змінити значення будь-якого знака азбуки Морзе, треба просто один знак замінити іншим. Графічне зображення значення знаків штучних систем може мати вигляд якогось заповненого простору, наприклад, квадрата (див. мал. 2). Іменентна властивість значення, названа тут бінарністю, дозволяє по-іншому глумачити співвідношення семантичних ознак у фразеологізмі. Зокрема, це торкається співвідношення предметно-логічного та експресивного інгредієнтів у фразеологічному значенні. Вони наявні у значенні кожного фразеологізму, але співвідношення їх пропорцій у різних типах фразеологізмів - різні [14]. Це ілюструють наші спостереження, висвітлені в розділі фразеологічної стилістики.

Аналіз будови фразеологічного значення не знімає питання про дослідження інших властивостей. Поняття бінарності у значенні повинно сприяти глибшому розумінню його природи та його функціональних властивостей.

§4. Структурно-граматичні особливості фразеологізмів

Підхід до фразеологізмів як до знаків системи мови неминує передбачає єдність форми і змісту. Ця єдність не суперечить можливості щодо розмежованого аналізу семантики і формальної синтаксичної структури фразеологічних одиниць. З боку семантики фразеологізмам властивості цілісне глобальне значення. Вони можуть мати аналітичний, розчленований характер, однак функціонально, в акті комунікації, такі значення сприймаються як щось цілісне, понятійне єдине.

З боку форми граматичної структури фразеологізми виявляють чітке розмежування. Серед них наявні одиниці, співвідносні із словосполученням, а також утворення, співвідносні з реченням. Деяко

Мал. 2.

більша диференціація серед фразеологізмів спостерігається щодо їх лексично-граматичного розряду. Це виявляється у відношеннях фразеологізму і слова - самостійних одиниць мови. Вступаючи у взаємозв'язки в мовленні, вони підпорядковуються загальним законам словосполучення одиниць, що мають чітке категоріальне визначення.

Фразеологізми типу словосполучення.

Фразеологізми, співвідносні із словосполученням, організуються за моделями вільних сполучень слів, властивих тій чи іншій мові. Такі фразеологізми співвідносяться з різними частинами мови.

Лексико-граматична характеристика фразеологізмів.

Здебільшого у мовах чітко виділяється лише кілька лексико-граматичних розрядів. Характерно, що в багатьох мовах /порівняймо в українській, російській, білоруській, польській, німецькій, англійській, французькій, іспанській та угорській/ вони майже однакові. Звісна річ, тут йдеться не про зумисне підтасування фактів, проти чого застерігав Л.Щебра, а про природню класифікацію, яка «настійно нав'язується самою мовною системою», про загальні категорії, що розрізняються в даній мовній системі» [15].

Отже, з урахуванням граматичних категорій, властивих фразеологізмам, розрізняють субстантивні, дієслівні, ад'єктивні і адвербіальні фразеологізми. В реченні вони виконують різні синтаксичні функції; основні з них - предмет, присудок, означення та обставини.

Субстантивні фразеологізми.

Характерною особливістю субстантивних фразеологізмів є їх категоріальні ознаки. Вони мають граматичні категорії роду, числа, відмінка і об'єднані загальним значенням предметності чи особи. Наприклад: укр. бог і цар, злий геній, валаамова ослиця, плоть і кров, заяче серце, фіговий листок, бабине літо, лебедина пісня; рос. гусь лапчатий, отставной козы барабанщик, стреляный воробей, соломенная вдова, дойная корова, карманная чахотка, филькина грамота, шарашкина контора; нім. ein freches Aas - груб. «нахаба», das A und O - «альфа і омега», «початок і кінець», die Bande der Ehe - висок. «шлюбний зв'язок»; der rote Faden - «провідна ідея», «основна думка», ein flacher / leerer bohler/ Kopf розм. «дурна людина», eine faule Trine - розм.фам. «ледарка». Schimpf und Schande - «ганьба і сором», der letzte Trumpf - «останній козир»; англ. the last straw - «остання крапля», a stab in the back - «удар у спину», old salt - «старий моряк», blue funk - «панічний страх», Dutch courage - «хорообрість викликана оп'янінням», dog's life - «важке життя», grass widow - «солом'яна вдова»; фр. fila s para - розм. «таків синою», vache a lait - розм. «дійна корова», la dernier cart - «остання ставка», une chienne de vie - «собаче життя», le pour et le contre - «за і проти» le comme il faut - «благопристойність», «добропорядність», le face

a face - «очна ставка», un sac a vin - розм. «п'яниця», des petites fleurs bleues - «романтичні мрії», les us et coutumes - книжн. «поради і звичаї»; ісп. agria mansa - «лицемірна людина», malas lenguas - «недобрі, злі язика», piedra de torgue - «камінь спотикання», garlanzo negro - «дурна людина», «вирок», nudo gordiano - «гордів вузол», la docena del irale - «чортова дюжина», abrazo/beso de Judas - «поцілунок Іуди /Юди/, papel majado - «непотрібна річ».

Дієслівні фразеологізми.

Дієслівним фразеологізмам властиві граматичні категорії часу, виду, особи, числа, способу і стану. Вони виражають загальне значення дії. Наприклад: укр. ходити на задніх лапках, сидіти на шиї, сісти на шию, грати першу скрипку, дихати на ладан, сміятися на кутні, лізти /полізти/ на стіну, вішатися /повіситися/ на шию, байдики бити, псувати /зіпсувати/ кров, зійти /сходити/ в могилу, давати /дати/ відсіч /відкоша/, глек розбиши, чорний кіт пробіг між ким.; рос. терять /потерять/ голову, сходить /сойти/ с ума, сыграть в ящик, заговаривать /заговорить/ зубы, сбиваться /сбиться/ с панталюку, ни в какие ворота не лезет, калачом не заманишь, ума не приложу, держи карман шире, смотри в оба, разделанный под орех; нім. j-m ins Auge /in die Augen/ fallen - «кидатися/кинутися/ в очі /у вічі/, kalte Beine bekommen - розм.фам. «злякатися», j-m blauen Dunst vormachen - розм. «морочити голову». «запилювати очі», sich ins Fett setzen - розм. «добре влаштуватися», die letzte Karte ausspielen - розм. «використати останню можливість»; англ. be /або have/ one's head in the clouds - «витати в небесах», cut one's throat, to - «перерізати горло комусь», drink under the table, to - «перепити когось», heap one to one's feet, to - «допомогти комусь стати на ноги», pay the piper, to - «розплатитися», return good for evil, to - «відплатити добром за зло», save one's bacon, to - «врятуватися»; фр. manger de la vache enragée - розм. «терпіти злидні», «бідувати», tomber du ciel - «з неба впасти», tomber de la poêle dans le feu - «потрапити з вогню у полум'я», parler comme un livre - «говорити по писаному», parler de la pluie et du bon temps - «говорити про дрібниці», écouter d'on vient le vent - «чути відкіль вітер віє», jeter feu et flamm - «кидати /вергати/ громи /і ромити/»; ісп. catrsele a uno la baba - «розкрити рот від здивування», bajarsele a uno la sangre a los talones - «сильно злякатися», irsele a uno la lengua - «розбазікати таємницю», hacer el oso - «бути посміховиськом», zurrar la badana - «відлупцювати, вилаяти».

А'єктивні фразеологізми.

Властивістю ад'єктивних фразеологізмів є вираження якісної характеристики предмету. Щодо граматичних категорій, то їм властива категорія роду і числа. Наприклад: укр. не ликом шитий, голій /бідний/ як церковна миша /як бубен/, ні живий, ні мертвий, шкіра та кості, кров з молоком, зірок з неба не хапає, злий аж кипить, не в тім'я битий, ребра й кості, гострий на язик, тугий на вухо, як з голки; рос без царя в голове, мухи не обидит, задним умом крепок, боек на язык, одним миром

мазаны, из молодых да ранних, пальчики оближешь, на рыбьем меду, белыми нитками шито; нім. nur Haut und Knochen - розм. «шкіра та кості», voll wie eine Haubitze - розм.фам. «п'яний, як чіп», dick wie ein Fass - «товстий як бочка», durchnässt bis auf die Haut - «мокрый як хлющ», arm wie eine Kirchenmaus - розм. «бідний, як церковна миша», stur wie ein Panzer - впертий, як осел», wie Milch und Blut - розм. «кров з молоком»; англ. long in the tooth - «старий», «пісок сиплется», (as) old as Adam - «старий», «древній», high and mighty - «зрозумілий», «пихатий», high flown - «пишний», «гучний», dead tarest - розм. «серйозний», dead and gone - «давно минулий», «що щойно вмер, загинув», (as) hard as a bone - «твердий як камінь», like as two beans - «подібний як дві каплі води», pale and wan - «виснажений»; фр. fair a peindre - «дуже гарний», bete a manger du foin - «дурний як пробка», - «модний», mort ou vif - «живий чи мертвий», bon marche - «дешевий», de (la) main gauche - «незаконний», a double face - «лицемірний», «фальшивий»; ісп. de buena ley - «чесний», largo de lengua - «язикатий», «наглий», mas sardo gue la tapia - «глухий», ligero suelto de lengua - «балакучий», «злий на язик», hecho una sora - «мокрый, як хлющ», hecho una bacalada - «худий як скелет», de racotilla - «дешеві» /меблі/, de chicha y nabo - «дрібна», «неварта нічого /справа/».

Адвербіальні фразеологізми.

Адвербіальні фразеологізми загалом виражають означення ознаки. З погляду семантичних особливостей вони поділяються на два класи: на якісні і обставинні. Кожен із них характеризується властивими їм особливостями, як, наприклад, адвербіальні фразеологізми способу дії, міри, ступеню і т.д. Наприклад: укр. з усіх сил, дешево і сердито, неждано - негадано, раз і назавжди, від зорі до зорі, через пень колоду, коли рак свисно, хоч гать /треблю/ гати, хоч гвалт /караул/ кричи, не під силу, не по літах, у поті чола; рос. чертя голову, стиснув зубы, в мгновение ока, курам на смех, не смотря на лица, на широкую ногу, всеми фибрами души, с гулькин нос, без оглядки, как сивый мерин, до мозга костей, у черта на куличках, на все четыре стороны; нім. über die Massen - «над усяку міру», «занадто», bis ins Mark - «до смерті», «до глибини душі», schwarz auf weiss - «чорним по білому»; hin und her - «туди і сюди», in erster Linie - «насамперед», mit Müh und Not - «ледве-ледве», «насилу», bis spät in die Nacht hinein - «до пізньої ночі», nie und nimmer - «ні за що в світі»; англ. by hook or by crook - «всіма правдами і неправдами», tooth and nail - «з усіх сил», out of a blue sky - «раптом», «зненацька», gain or shine - «недвлячись ні на що», by word of moth - «усно», «на словах», in the year dot - розм. жарг. «давно», «за царя Гороха», as the crow flies - «найкоротшим шляхом», by fits and starts - «нерегулярно», for once in a way - «як випадок»; фр. cote un ange - «чудово», sant a propos - «без усякої причини», cotte un fou - «як божевільний», a la diable - розм. «недбало», en tete-a tete - «віч-на-віч»,

au diable vauvert - розм. «у чорта /у дідька/ в зубах /на рогах/, de bonne heure - «рано, з ранніх літ», tout a coup - «раптом»; исп. a cartaros - «як з відра», a ojo - «на око», a bocajarro - «впритул», todo el santo dia - «цілий /божий/ день», mano sobre mano - «склавши руки», paso a paso» - «крок за кроком», a toetas o a derechas - «правдами й неправдами», boca en boca - «з уст в уста», a puerta cerrada - «при закритих дверях».

Фразеологізми з граматичною структурою речення.

До фразеологізмів з граматичною структурою речення /найчастіше їх називають комунікативні фразеологізми або стійкі фрази/ належать прислів'я, приказки, афоризми, крилаті фрази, вигуківі і деякі модальні фразеологізми, а також частина, власне, номінативних фразеологізмів.

Найпоширеніші серед них - прислів'я і приказки. Прислів'я кваліфікуються, звісно, як речення прості чи складні дидактичного змісту, що містять мораль чи якусь життєву мудрість, ім притаманна національна своєрідність, хоч багато однакових чи дещо змінених прислів'їв та приказок у багатьох мовах світу. Це, як правило, прямі чи опосередковані запозичення з інших мов, переважно з грецької чи латинської мов. Наприклад: укр.: брехнею світ пройде, а назад не вернешся; хто тягне, того й б'ють; коня кують, а жаба ногу підставляє; на городі бузина, а в Києві дядько; осла пізнати по вухах, - вола по рогах, а дурня по словах; одна ластівка весни не робить; у ліс дрова не возять; не такий чорт страшний, як його малюють; рос.: любишь кататься, люби и саночки возить; осел остаётся ослом, хоть ты осыпь его звездами; правда глаза колет, не так страшен черт, как его малюют; вот тебе бабушка, и Юрьев день!; ворон ворону глаз не выколет; куй железо, пока горячо; на воре шапка горит; нем.: eine blinde Henne findet wohl auch ein Korn - «і сліпа курка зерно знайде»; eine Schwalbe macht keinen Frühling - «одна ластівка весни не робить»; Das passt wie die Faust aufs Auge - /досл. «так підходить, як кулак до ока»/ - порівн. «іде, як корові сідло»; Stille Wasser sind tief - порівн. «тиха вода берег ламає»; Der Teufel ist nicht so schwarz wie man ihn malt - «не такий чорт страшний, як його малюють»; Wasser in den Brunnen tragen - «носити воду решетом»; англ. a great ship ask deep water - «великому кораблю велике плавання»; Speech is silver, but silence is gold - «слово - срібло, мовчання - золото»; you cannot fray the same ox twice - «з одного вола двох шкір деруть»; who keeps company with the wolf, will learn how! «з вовками жити - по вовчому вити»; If you run after two hares, you will catch neither - «за двома зайцями поженешся, жодного не впіймаєш»; фр. Il ne taut pas courir deux lievres a la fois - «за двома зайцями поженешся, жодного не впіймаєш»; Il lui mangeu un clou -> у нього в голові гвинтика бракує»; Il faut un clou - «у нього в голові гвинтика бракує»; Il taut hurber avec les loups - «з вовками жити - по-вовчому вити»; Le diable n'est pas si noir le peint - «не такий чорт страшний, як його малюють»; Quand on parle du loup on voit la gueue ->про вовка помовка, а вовк у хату».

В контексті прислів'я і приказки займають, як правило, окреме місце як самостійні речення, а іноді у вигляді вставних, хоч вони завжди є частиною складного семантичного цілого. Наприклад: «Sie werden die Richter bestechen - wo das Geld ist, ist das Recht - höre Stefan, fort von hier, aber sei schlau!» (B.Kellerman. Die Stadt Anatol).

Прислів'я і, в першу чергу, приказки дуже легко поширюються за рахунок звертань, вставних чи модальних слів, як, наприклад: «брехнею, як-то кажуть, світ пройде, та назад не вернешся», «ти поглянь, яйця курку вчать».

Аналогічний /щодо знаковості/ характер мають афоризми, крилаті фрази і максими. Як і прислів'я, їх називають замкненими фразами. В контексті вони займають, як правило, окреме місце як самостійні речення і не здатні до словесного поширення. Наприклад: «Apres nous le deluge!» antwortete Mohn, der einzige, der ein annehmbares Französisch sprach (B.Kellermann.Totentanz).

Тут Б.Келлерман використав відомий крилатий вираз Apres nous le deluge - «Після нас хоч потоп», який найчастіше приписують французькому королю Людовику ХУ. Багато афоризмів і крилатих фраз мають своє авторство. Так, вислови Veni, vidi, vici - «прійшов, побачив, переміг», Et tu autem, Brute! - «І ти, Брут!» належать Юлію Цезарю /другий вислів, правда, ставлять під сумнів/; Das also war des Pudels Kern! - «Так ось у чому суть!» «Так вот, где собака зарита!» Це - слова Фауста з однойменного твору Гете.

Близько до вище охарактеризованих фразеологізмів - речень стоять вигуківі і модальні фразеологізми. Наприклад: O tempora, o mores! - «О часи, о звичай!»; Um Gottes willen! - «Ради бога!»; Donner, Blitz und Hagel! (Donner und Teufel! Donner und Doria!) - розм. фам. «Сто чортів!»; der kann mich gern haben! розм.ірон. «хай забирається геть!»; das habe ich gern розм.ірон. «нічого сказати!, як тобі це подобається!»; Lass es dir gut bekommen! - «Усього найкращого!» By the Lord Harry! розм. «чорти б його побрали!»; My eye! (Oh, my eyes!) ->«О це так!»; A la bonne heure! - «Ну й чудово!»; Dieu merci! - «Хвала богу!»; Allons donc! - «А ще чого!» Вони завжди займають окреме місце в контексті. В реченні вони можуть вживатися і без окличного знака, відокремлюватися від решти тексту комою. Наприклад: Alle Wetter, dieser Leo Michael nahm kein Blatt vor den (B. Kellermann. Die Stadt Anatol). Вигуківий фразеологізм Alle Wetter! - розм.фам. «О це так!» виділяється у цьому реченні комою.

Дещо інші властивості притаманні фразеологізмам, що своєю граматичною структурою належать до речень, сказати б, до комунікативних одиниць, а змістом - до номінативних. Такі фразеологізми називають певні явища дійсності. Наприклад: полуда спала з очей, гедзь укусив, порохня сиплеться, ведмідь на вухо наступив; вожака под хвост попала, еле ноги несуть, душа в п'ятки ушла; die Heare stehen j-m zu Berge - «волося стає дибом»; die Blinde fiel j-m von den Augen - «толуда спала

з очей» і т.п. Вони легко поширюються словами, другорядними членами речення, що не належать до їх стійкої структури.

В окрему групу деякі дослідники виділяють, власне, модальні фразеологізми, що виражають ствердження, заперечення, відношення до висловлювання з погляду його достовірності, прагнення і т.д. (as) sure as a gun - «без сумніву, неминуче»; at any price - «за всяку ціну», «що б то не було»; well and good - «ну що ж», au fond - «по суті»; pour rien au monde - «ні за що на світі»; par bonheur - «на щастя»; pour ainsi dire - «так би мовити» [16].

Виділення структурно-граматичних типів фразеологізмів залежить від позиції того чи іншого словесника, від його позиції щодо фразеології.

§5. Сполучуваність фразеологізмів

Аналіз властивостей внутрішньої і зовнішньої структури фразеологізмів, тобто їх семантичних структурно-граматичних особливостей, не може бути достатнім без вивчення їх зв'язку з контекстом. Саме цей зв'язок, на думку М. Тагієва, повинен бути вирішальним у визначенні межі фразеології, власне, її об'єкта. Сполучуваність фразеологізму, його оточення базується на основі структурного зв'язку цілого і не відповідає поширенню слів-компонентів на основі їх валентних відношень [17].

Інакше кажучи, специфіка фразеологізму полягає в тому, що функцію позначення виконує все сполучення в цілому, а кожен його компонент окремо позбавлений предметної співвіднесеності. І зовнішні зв'язки фразеологізмів, засновані на валентних зв'язках усього його комплексу як цілого, і компоненти не можуть самостійно вступати в семантичні і граматичні відношення з іншими членами речення.

Здатність фразеологізмів до сполучуваності дозволяє М. Тагієву дійти до висновку, що стійкі словосполучення з граматичною структурою речень /прислів'я, приказки, крилаті фрази і т.п./ не мають своїх оточень, власне, структурних зв'язків в певних лексико-граматичних елементах, які постають показником відношень одиниць мови. Отже, вони не можуть розглядатися як фразеологізми, тобто як одиниці мови.

Однак прислів'я, приказки, крилаті фрази, вигуківі фразеологізми використовуються в мовленні як будівельний матеріал, як знаки мови. Поруч з іншими одиницями мови вони служать засобом створення різних видів контексту, у тім числі й речень. А це означає, що їм притаманна валентність, здатність до сполучуваності. У різних мовних одиниць сполучуваність різна.

Кожен фразеологізм характеризується своїми семантичними і синтаксичними зв'язками, кожен має певний набір лексично-

граматичних властивостей, що реалізуються в мовленні. Так, дієслівний фразеологізм «сидіти на шії» має здатність сполучатися з підметом, додатком, обставиною. Наприклад: «Син уже довго сидить на шії своїх батьків». Ад'єктивний фразеологізм може мати суб'єктивне і/або об'єктивне оточення. Наприклад: «не в тім'я битий» /хто?/ вимагає суб'єкта: «чоловік не в тім'я битий»; «як з голки» /що?/ вимагає об'єкта: «костюм як з голки».

Оточення фразеологізмів зі структурою словосполучень реалізується в залежності від типу /воно може бути суб'єктивним, об'єктивним, обставинним чи предикатним/ зі словами різних частин мови чи групами слів. Інакше полягає справа з фразеологізмами-реченнями. На семантичному рівні їх реалізація нічим не відрізняється від реалізації окремих слів чи фразеологізмів інших типів. Вони займають певну клітинку у комунікації, де йдеться про позитивну, негативну і т.п. характеристику певних явищ. Так, прислів'я «пошли дурного - за ним другого» вимагає на семантичному рівні суб'єкта, а прислів'я «сім раз відміряй, а раз відріж» вимагає оточення з боку суб'єкта і з боку об'єкта - хто? повинен зробити, що?

Що ж до синтаксичного рівня, то замкнені фрази реалізуються по різному. Часто вони вживаються як самостійні репліки-відповіді у діалогах. Наприклад: MUTTER COURAGE: Komm, geh mit angeln, sagte der Fischer zum Wurm. (B. Brecht. Mutter Courage und ihre Kinder). У репліці використана приказка: Ідем рибалити, - сказав рибалка до черв'яка.

Іноді вони виступають у ролі приєднальної конструкції. Наприклад: MUTTER COURAGE: ... zu Schweizekras: Du lässt die Schatulle, wo sie ist, hörst du. Und gib deine Schwester acht, sie ist nötig. Ihr bringt mich noch unter den Boden. Lieber einen Sack Floh hüten. (B. Brecht. Mutter Courage und ihre Kinder).

В ролі приєднувальної конструкції вжита приказка: Lieber einen Sack Floh hüten - «Краще мішок з блохами стерегти». Вона доповнює, завершує репліку Матінки Кураж.

Але найчастіше фразеологізми-речення вживаються в складних реченнях, де вони виступають в ролі головного, підрядного, сурядного, вставного або самостійного речення, що поширюється словами: «як то кажуть, як каже приказка, відповів він» і т.п. Наприклад: Wenn Anton will, geb ihm meinen Namen. Mir ist es schliesslich Wurscht, ob ich Lebbaus bin oder Judas Ischariot. (L. Frank. Die Junger Jesu/ . Mir ist es Wurscht Er dachte im Zug: «Allen Trostlosen, die den, den sie liebten, verloren haben, sei es zum Trost gesagt, dass Zeit hilft und heilt. Nur Zeit!» (L. Frank. Links wo das Herz ist). /Порівн. дещо модифіковане прислів'я: «Zeit heilt jedes Leid» - «час лікує паня»/. «Jeder ruhe so, wie er sich bette, antwortete er. Welch ungehörte Frachheit!» (B. Kellermann. Die Stadt Anatol). /Порівн.: Jeder ruht so, wie er sich bettet - «як постелиш, так і виспишся»/

У текстах художньої літератури нерідко зустрічаємо використання фразеологізмів-речень у ролі підмета. Наприклад: *Wie hat sich zum Beispiel dieses «Gib, so wird dir geben» in knapp drei Wochen, wo es hier hängt, abgenutzt.* (B. Brecht. *Die Dreigroschenoper*). /Порівн.: *Gib, so wird dir geben* - «дайте, і вам воздається»/.

Вигуків фразеологізми, як і вигуки, посідають завжди окреме місце в реченні, або виступають самостійними реченнями. Наприклад: *Ja, mag ihn der Teufel! schrie er laut vor sich hin* (B. Kellermann. *Die Stadt Anatol*). /Порівн.: *Mag ihr der Teufel holen!* - «чорти б його побрали!»/. *Alle Wetter!*» rief er lachend aus. «*Alle Wetter! Sie sind ja eine gefährliche Dame*». (B. Kellermann. *Totentanz*). /Порівн.: *Alle Wetter!* - «Оце то так!»/ «Чорт візьми!»/.

§6. Фразеотворення

Фразеотворення привертало і продовжує привертати увагу мовознавців загалом і фразеологів - зокрема. Проблема ця багатогранна. Багато чого ще залишається нез'ясованим. Центральне місце у ній займає вивчення способів і процесів фразеотворення. Сюди входить виникнення фразеологізмів із вільних словосполучень і так звана фразеологічна деривація, тобто виникнення фразеологізмів на базі наявної фразеології. Кожен із цих процесів має свої особливості. Проте один принцип у них спільний - це принцип виникнення обидвох видів фразеологізмів.

У визначенні фразеологізму міститься вказівка на стійкість, про що вже мовилося у попередніх розділах. Отже, утворення фразеологізму є не одноразовим актом, а тривалим процесом. Щоб даний зворот набув статусу фразеологізму, він мусить пройти певну стадію формування.

Дослідження у сфері фразеологічної деривації привели до розмежування цього процесу на дві галузі: утворення слів на базі фразеологізмів /порівн. *der Ohrenblaser* - «донощик» - *jmdm etw. ins Ohr blasen* «нашіптувати кому-н., що-н.», що одержало назву дефразеологізація, і утворення фразеологізмів у рамках фразеологізмів, звідси - ідея закріпити термін фразеотворення.

З цього приводу С.Денисенко пише, що предметом фразеотворення є вивчення фразеотворюючих процесів, установлення певних закономірностей утворення фразеологізмів, виявлення фразеотворюючих потенцій, а також аналіз семантичної структури фразеологізмів в аспекті фразеотворюючої типології. Дослідник дійшов аргументованого висновку, що структура фразеологізмів не є перешкодою для структурно-семантичних перетворень, ні для виділення нерозривної групи компонентів стійких фраз.

Фразеологізми можуть утворюватися з фразеологізмів-словосполучень і з фразеологізмів-речень. Приміром, фразема «*Naare haben*» - «бути повним чоловічої гідності» стала основою для утворення кількох фразеологізмів.

Вважають, що виникнення цієї фраземи пов'язане з народною легендою про людину-перевертня, що мав надлюдську силу і був покритий густим волоссям настільки, що воно росло між зубами. Допускають також, що волосяний покрив чоловіка - це свідчення мужності, сміливості.

Отже, фразема «*Naare haben*» розширила свій компонентний склад до «*Naare auf der Zunge haben*», а згодом замість компонента «*Zunge*» з'являється варіант «*Zähne*», і вже на другому ступені виникає фразема «*Naare auf den Zähnen haben*» - бути сильним чоловіком.

В ході функціонування фразема зазнає семантичного зрушення у бік абстракції і вживається із значенням «бути енергійним», а далі із значенням «бути грубим, зубастим, гострим на язик»; вона вживається уже незалежно від статі, тобто стосується і жінок. Нові словники фіксують фразеологізм-речення: *Ein Haar auf den Zähnen wiegt tausend auf dem Kopfe auf* - «один волосок на зубах важить більше, ніж тисяча на голові».

Фразеологізм-приказка «*Neue Besen kehren gut*» - «нова мітла добре мете», виникла як трансформа із прислів'я, що існувало в *mhd*: «*Der niuwe beseme keret wol*», а згодом сама стала основою для нового фразеологізму-речення: «*Neue Besen kehren gut, aber die alten fegen die Hütten rein*».

Можна було б для ілюстрації показати багато трансформ і варіантів різної граматичної структури фразеологізмів, послідовність їх фіксації і т.п., водночас важко погодитися з такою думкою, що в фразеології діють системні фразеотворюючі закономірності.

На наш погляд, фразеотворення характеризується радше спорадичністю, ніж імперативністю, а тому слово «закономірність» стосовно фразеотворення треба вживати щонайменше з модальним відтінком.

§7. Моделювання у сфері фразеології

Моделювання тісно пов'язане з проблемою структури фразеологізмів і фразеотворення. Модель передбачає наявність певної форми, певного структурного-граматичного типу, за яким утворюються і функціонують фразеологізми. Ще не так давно моделювання у сфері фразеології повністю заперечувалося, оскільки фразеологізми розглядалися у вимірах одиничних утворень і передусім - на семантичному і стилістичному рівнях. Інакше кажучи, фразеологізми визнавалися іррегулярними утвореннями. Кожен фразеологізм

розглядався як мовний знак з індивідуальною структурою, образністю, значенням. Чимала роль належить тут національній специфіці фразеологізмів, яку неможливо дослівно перекласти іншою мовою. В сучасних умовах моделювання у сфері фразеології знаходить щораз більше визнання. З'ясувати питання модельованість-немодельованість, означає уточнити поняття моделі.

В лінгвістиці існує широке і вузьке поняття моделі. Модельованість характерна для мови в цілому, для всіх мовних рівнів і для мовних і мовленнєвих одиниць. Взагалі модель повинна відображати внутрішню суть усякого мовного явища.

Оскільки основним джерелом виникнення фразеологізмів є вільні словосполучення, то виникає необхідність порівняння моделювання у сфері вільних сполучень слів і в сфері фразеології.

Вільні словосполучення будуються за певними правилами, за моделями, що одержали назву породжуючих. Тобто модель може породжувати, по суті, безкінечне число однотипних сполук слів. Наприклад: «любити» /кого? що?!/ вимагає іменника у знахідному відмінку; «намилити» /що?!, /кому?!/ вимагає двох іменників: у знахідному і в давальному відмінку: «намилити голову», «руки», «спину», «ноги» і т.д. «дитині», «жінці», «хлопцеві» і т.п.: але: «намилити шнурок», «мотузку», «нитку», «шкарпетки». Такі утворення характеризуються регулярністю і передбаченістю. Чи властива породжуюча модель, фразеологізмам? На це питання треба дати негативну відповідь, оскільки породжуючій моделі властива регулярність, а фразеологізмам притаманна нерегулярність. Наприклад, існує фразеологізм «намилити кому-небудь голову / шию» - «j-m den Kopf waschen», але немає фразеологізмів «намилити кому-небудь руки», «ноги». Фразеологізми характеризуються обмеженістю у виборі змінних, а також традиційною вибраністю.

І все ж, фразеологізм має ту саму структуру, що й вільне словосполучення: Порівн.: приклади, що подані вище: інфінітив + іменник у знахідному відмінку + іменник у давальному відмінку.

Можна визначити наявні моделі усього фразеологічного фонду, скласти їх класифікаційну схему і показати, що всі фразеологізми побудовані за моделями діючих зараз чи в минулому вільних словосполучень. Це можуть бути граматичні, семантичні, структурно-семантичні і т.п. моделі.

Постає питання про наявність між однотипними моделями вільних словосполучень і фразеологізмів зі спільними і відмінними ознаками. Уже зазначалося, що моделі вільних словосполучень - породжуючі, а моделі фразеологізмів - ні. Але ж вони обидві своєю структурою тотожні?* Так, але модель вільних словосполучень діюча, динамічна, а модель фразеологізму внаслідок накладених на неї

обмежень стала, образно кажучи, фотокопією першої. Вона втратила динаміку, стала статичною, стабільною.

Така властивість фразеологічної моделі не суперечить тому факту, що в фразеології зустрічається ряд фразеологічних одиниць, побудованих за однією моделлю.

Наприклад: alter Junge - altes Haus - alte Schaluppe - alte Münze із значенням «старий дружище», «друзяко»; den Mund halten - das Maul halten - den Schnabel halten - die Schnauze halten - den Rand halten - die Klappe halten - die Fresse halten - die Gusche halten - die Pape halten із значенням «мовчати, тримати язик за зубами»; порівн.: також рос. «закричь рот» - «закричь морду», «закричь рыло» з аналогічним значенням: «дело - табак», «дело - дрянь», «дело - труба», «дело - купорос» із значенням «погана справа».

Річ у тім, що ці фразеологізми не виходять за рамки одного значення, а утворюють синонімічний ряд. Вони різняться лише образністю і стилістичною маркованістю. Те ж саме стосується і варіантності фразеологізмів. Наприклад: ein grosses (glänzendes) Haus führen (machen) - «жити розкішно, на широку ногу».

Отже, тут нема порушення статичності /стабільності/ фразеологічної моделі. Вона не стає породжуючою, а щонайбільше такою, що створює синонімічний чи варіантний ряд.

Статичність /стабільність/ фразеологічної моделі пояснюється і таким фактом, що в мові побутують фразеологізми, які не мають омонімічних вільних словосполучень. Наприклад: «ничтоже сумняшеся». Ця модель властива старослав'янській мові.

Іноді модель фразеологізму формально властива моделі вільних словосполучень сучасної мови, але саме омонімічне вільне словосполучення зникло внаслідок зникнення самої реалії, звичаїв народу і т.п. Наприклад, в німецькій мові є фразеологізм «über j-n, etw. den Stab brechen» - «винести остаточний вирок кому-небудь». Звичай, коли над засудженим до страти ламали дерев'яну палицю, давно вийшов із вжитку.

Найсуттєвіша відмінність фразеологічної моделі від аналогічної моделі вільних словосполучень полягає в тому, що перша є парадигматичною, тобто належить до мови, а друга - синтагматичною, отже, належить до мовлення.

В. Мокенко дає таке визначення фразеологічної моделі: «Під фразеологічною моделлю ми розуміємо структурно-семантичний інваріант стійких словосполучень, що схематично відображають відносну стабільність їх форми і семантики» [18]. Таким чином, модельованість у фразеології існує лише як статична /стабільна/ форма існування фразеологізмів, а не як регулярне утворення однотипних одиниць.

§8. Фразеологізм і слово

Фразеологізм і слово з погляду на взаємодію - складна, досі недостатньо з'ясована проблема. Вона включає питання, власне, фразеології, фразеологічне значення у його протиставленні до значення лексичного, взаємовідношення між компонентами фразеологічної одиниці і т.п./ . Мається на увазі співвідношення «фразеологія - лексикологія», де обґрунтовується право фразеології як самостійної науки, утворення фразеологічного рівня, що вносить свої корективи у співвідношення інших рівнів мови тощо. Існує дві точки зору на проблему «фразеологізм і слово». Одна з них полягає в тому, що фразеологізм розглядається як еквівалент слова, а друга - захищає позицію співвідношення фразеологізму і слова. Обидві позиції значно різняться між собою, хоч опираються на один і той же принцип: тотожності та відмінності між обома об'єктами.

Фразеологізм і слово, а в цілому фразеологічний і лексичний склади, виявляють багато спільного, що проявляється в усіх найважливіших рисах цих одиниць. Так, фразеологізм і слово за своєю природою є двосторонніми одиницями мови /вони мають план вираження і план змісту/, характеризуються однаковою функціональною природою /виступають у функції члена речення/. Наприклад: фразеологізм може виступати в ролі означення /ні живий, ні мертвий; кров з молоком, wie Milch und Blut/, в ролі обставини /рукою подати; ні слуху, ні духу; зі всіма потрохами, mit Haut und Haar, vor allen Dingen, mit eiserner Faust/, в ролі присудка /збити пиху, дихати на ладан, aus dem letzten Loch preifen/ і т.д.

Функціональна природа фразеологізмів повністю залежить від їх лексично-граматичного значення, тобто від того, у ролі якої частини вони виступають. Серед фразеологізмів можна виділити субстативні звороти /біла ворона, глуха тетеря, старий шкарбан, altes Haus, ein weisser Rabe/; прикметникові звороти /шкіра і кісті, ні живий, ні мертвий, gang und gäbe, fix und fertig/; дієслівні звороти /різати без ножа, дати дуба, ins Gras beißen, grosse Bogen spucken, jmdm einen Esel bohren (stechen); прислівникові звороти /коротко і ясно, раз і назавжди, ein für allemal, kurz und gut, einmal ist keinmal/, вигуків звороти /ось тобі, Гандзю, і книш! Ось тобі і маєш!, au Backe!, Da haben wir die Bescherung!/.

Фразеологізми, як і слова, служать для позначення явищ реальної діяльності /наприклад: замовкнути - закрити пельку, schweigen-das Maul halten: der Verbrecher - schwerer Junge/ і знаходяться у постійному розвитку. Тому у лексичному і фразеологічному складах наявні архаїзми та неологізми. Фразеологічне значення, як лексичне, може бути простим і складним. Фразеологічний склад характеризується тими ж системними зв'язками, що й слова: фразеологізми мають синоніми, антоніми, омоніми. Фразеологізмам, як і словам, властива

однозначність і багатозначність. До речі, багатозначність характерна для всіх типів фразеологізмів, у тім числі й для типу речень.

Спільною рисою фразеологізму і слова називають семантичну цілісність, глобальність значення. О.Смирницький, наприклад, вважав семантичну цілісність і відтворюваність фразеологізму основними ознаками еквівалентності його слову.

Семантичну еквівалентність фразеологічної одиниці і слова визнавав М.Шанський: «Групи фразеологічних зворотів, рівнозначних слову або словосполученню, притаманне значення, у всіх відношеннях аналогічне лексичному значенню слова».

Деякі дослідники називають спільною рисою фразеологізму і слова їх належність до одного рівня - лексичного /Д.Шмельов/ або лексико-фразеологічного /М.Шанський/.

Фразеологізми і слова відтворюються в мові в готовому вигляді, а не створюються заново, скажімо, як вільні комбінації слів.

Таким чином, спільність рис фразеологізму і слова служать основою кваліфікації їх як еквівалентних одиниць, а це позначається на деяких питаннях фразеології і, в першу чергу, на таких, як її обсяг та право на самостійне існування як лінгвістичної дисципліни.

Власне кажучи, фразеологія виникла з теорії еквівалентності фразеологічної одиниці слову. Це підтверджують праці О.Шахматова, В.Виноградова, Ш.Баллі та інших мовознавців.

Поряд із спільними рисами, фразеологізми і слова мають істотні відмінності. Фразеологічні одиниці - це сполучення слів, отже, характеризується однорідною оформленістю. Інакше кажучи, фразеологізми побудовані із слів за певними граматичними моделями вільних словосполучень і речень. Слова ж, побудовані за словотворчими моделями, за допомогою морфем та основ, відзначаються цілісною оформленістю.

Із фразеологізмів та характеру їхньої структури випливають такі особливості, як перестановка компонентів /собаку з'їсти - з'їсти собаку/, додавання компонентів /den Mund halten - den dreckigen Mund halten/, заміна компонентів /vor Jammer weinen - vor Jammer brüllen/, дистантне розташування компонентів /тримати ... камінь за пазухою, Blut, ... , ist dicker als Wasser/, контамінація фразеологізмів і т.д., хоч в цілому фразеологізми характеризуються стабільністю компонентів.

Суттєвою відмінністю фразеологізму від слова є також їх належність до різних мовних рівнів /В.Архангельський, О.Кунін/. Такої думки, як уже зазначалося, дотримуються не всі, однак, все частіше зустрічаються твердження, що фразеологізм у порівнянні зі словами - це одиниця, безумовно, вищого мовного рівня.

Чи не більше суперечок викликає семантична структура фразеологізмів. Приблизно неадекватності обсягу значень фразеологізму і слова /В.Архангельський, Ю.Авалані, О.Кунін/ опираються у своїх дослідженнях на компонентний аналіз смислової структури і роблять

висновок, що фразеологічне значення - явище складніше, ніж лексичне. Адже смислова структура ніколи повністю не співпадає. Співвідношення компонентів /сигніфікація, денотація і коннотація/ у слові і в фразеологізмі різне. В останньому превалює коннотація, представлена емоційними, експресивно-стилістичними і т.п. інгредієнтами. Фразеологізм характеризується своїм особливим вживанням у мовленні, своєю лише йому властивою функцією в мові. Отже, мовиться не про еквівалентність, а лише про співвідносність семантичних структур слова і фразеологізму [19].

Деяко іншу думку з цього приводу висловлює Є.Іваннікова. Вона стверджує: існують фразеологізми еквівалентні слову і фразеологізми, що у структурному відношенні є еквівалентами словосполучень. Еквівалентами слова вона називає такі фразеологізми, як «обвести вокруг пальца», «лебединая песня», «спустя рукава», оскільки в смислового відношенні вони характеризуються лексичною цілісністю, мають одне лексичне значення, закріплене за ними у мовному спілкуванні, виражаючи одне поняття, хоч формально вони - словосполучення, тобто складаються із кількох слів.

Фразеологічні одиниці, що виражають часткову або неповну лексичну неподільність /наприклад: девичья память, зеленая тоска, мартышкин труд, лить как из ведра, испорченный до мозга костей, краем уха слышать/, дослідниця вважає еквівалентами сполучення. Один із компонентів цих словосполучень вживається в своєму прямому значенні /память, тоска, труд, лить, испорченный, слышать/, інші зазнали переосмислення /девичья, зеленая, мартышкин, как из ведра, до мозга костей, краем уха/. Лексичне значення розпадається на дві частини і цим зберігає до деякої міри ознаку словосполучення: семантичну членність і часткову лексичну подільність, що виводить такі фразеологізми із розгляду одиниць, еквівалентних слову [20].

Деяке трактування питання значення фразеологізму означає заперечення еквівалентності фразеологічної одиниці слову. Цим самим підтверджується теза про те, що повного ізоморфізму, абсолютного співпадіння смислової структури цих одиниць немає.

Звідси випливає висновок: фразеологізми складають особливий розряд мовних одиниць і ні своїми ознаками, ні своєю функцією не можуть бути еквівалентами слова.

§9. Фразеологізм і термін

Серед термінологічних словосполучень має місце цілий ряд одиниць з однаками, що властиві фразеологізмам. Це становить певні труднощі у їх розмежуванні. Йдеться про залучення до фразеологізмів частини складних термінів, які містять компонент /компоненти/ не з власне денотативним значенням, а з деякими семантичними зрушеннями. Порівн.:

Bell's palsy - «параліч нерва обличчя», / «Параліч Белля», Achilles's tendon - «ахілесове сухожилля», Russian leather - «кохта», ret teil - «жмут проводів, що з'єднують антену з вводом», monkey chatter - «перешкода від іншої радіостанції», French chor - «відбивна котлета з нарізкою на зовнішньому краю», French horn - «французький ріжок», «рід мідного духовного інструменту/, Dutch auction - «аукціон, на якому розпродаж здійснюється шляхом поступового зниження цін», Dutch bargain - «односторонньо вигідна угода /операція/»

Залучення таких термінів до фразеологізмів ґрунтується, звичайно, на спільності у них якоїсь однієї ознаки, що, на нашу думку, недостатньо. Тим більше, що мовиться про виділення кожної з цих груп одиниць, фразеологізмів і термінів в окрему підсистему чи позицію, тобто рівень.

Під кутом зору контекстологічного методу ці термінологічні словосполучення, як і фразеологізми, утворюють постійний контекст. Сюди входять ідіоми і фраземи, де фразеологічно зв'язаним елементом є іменник, найчастіше у родовому відмінку /Bell's, Achilles's/, чи прикметник, що формально виражає ознаку національної належності /Russian, French, Ukrainisch Deutsch/ і т.д. Н.Амосова зазначає, що слово у поданих вище прикладах не виражає тієї ознаки, яка притаманна йому у змінних контекстах : голландський, тобто властивий чи який походить з Голландії. У багатьох фразах це слово не є навіть ілюзією мотивованого значення.

Комплексний метод дослідження фразеологізмів дозволяє залучати до фразеологічного фонду складні терміни, де наявна одинична сполучуваність компонентів. Порівн.: «die goldene Zahl» - астрономічний термін, «die silberne Hochzeit» - срібне весілля.

Не вилучає із сфери фразеології складних термінів і метод фразеологічної ідентифікації (О.Кунін). Порівняймо: zebra crossing «вуличний перехід», «зебра».

З позиції загальної фразеології це питання цілісно висвітлили М.Копиленко і З.Попова. Прилучення семантичної мови до аналізу сполучуваності лексем дозволяє дослідникам вписати до фразеології усі складні терміни, оскільки фразеологію вони розглядають як сполучуваність лексем. Порівн.: рос.: законы истории, земная кора, знак вопроса, зрительный зал, письменный стол; англ.: absence without leave / «самовольная отлучка», військ./; нем.: unter Ausschluss der Öffentlichkeit / «при закрытых дверях», юрид./ і т.д.

Функціонально-стилістична забарвленість складних термінів дає підставу залучати їх до фразеології. Порівн.: schwarze Pocken - «чорна віспа», erste Lautverschiebung «перший перебіг приголосних», ein Gesetz verabschieden - «прийняти закон»; іонні сполуки, атомна вага, окис вуглецю, соляна кислота, графік функцій, періодична система,

електрохімічний метод, граматичні зв'язки, складнопідрядні речення, художній метод та ін. [21].

Отже, залучення складних термінів до фразеології розміщується в залежності від методу дослідження в діапазоні певного обмеження /одиницями із зрушеннями у семантиці/ до повної відсутності усякої межі.

Змішування таких різних за своїм характером одиниць, як складні терміни і фразеологізми, видається не цілком обґрунтованим, незважаючи навіть на наявність у них деяких спільних ознак. Вони зводяться до таких моментів: а/фразеологізми, складні терміни - стійкі словосполучення, б/ вони виражають єдине, хоч часом розчленоване поняття, в/їх значення виникає внаслідок певного семантичного зрушення компонентів /чи компонента/ словосполучення. Ці ознаки, видається, мають надто загальний характер, що не є достатнього підставою для об'єднання названих одиниць.

Лінгвістичні властивості фразеологізмів і термінів в цілому однакові. Але варто звернути увагу на те, як ці властивості представлені в аналізованих одиницях. Треба врахувати не лише загальні, але й диференціальні ознаки. З метою виявлення спільних і відмінних рис фразеологізмів і складних термінів із зрушеннями у семантиці, то пропонуємо такі параметри:

- 1) процес утворення,
- 2) співвідношення між формою і змістом,
- 3) семантична структура,
- 4) функціональні властивості,
- 5) належність до системи /підсистеми/.

1. *Процес утворення.* Кожен розряд стійких словосполук має історію, тобто своєрідний процес формоутворення. Порівн.: ряд термінів з різних сфер знань: камера Вільсона, стінка Блоха, бронзовий вексель, конструктивне сімейство, куряча сліпота, ведмежий корінь, мурашиний лев, wilder Bau (wilder - дикий) - «безпланове будівництво», junger Beton (junger - молодий, юний) - «свіжий бетон». Ці терміни утворені фахівцями свідомо для найменування різних наукових і технічних понять. Нове найменування стає терміном, одиницею мови одразу ж в момент утворення; при цьому тут не слід говорити про переосмислення компонентів. В основі кожної назви чи позначення реалії лежить метафора чи метонімія, ім'я автора, який відкрив дане явище, винайшов прилад і т.п. Фахівці відповідних сфер науки і техніки значною мірою регулюють процес термінотворчості.

Щодо утворення фразеологізмів, то, по-перше, це не одноразовий процес, як у термінів. Утворення фразеологізмів характеризується певним відрізком часу, необхідним для того, щоб ці одиниці стали стійкими. Н.Амосова підкреслює, що «фразеологізм ніколи не виникає в мові одразу, шляхом миттєвого якісного перетворення змінного сполучення в стійке»; це - процес поступового переходу від

простої повторюваності змінного сполучення до необхідної стабілізації його мовленевим узусом [22].

По-друге, фразеологізми у переважній більшості не мають авторства. І хоч іноді вдається встановити джерело виникнення фразеологізму, а так звані «крилаті слова», як правило, мають автора, процес фразотворчості не регулюється фахівцями.

З огляду на недопустимість плутати шляхи утворення складних термінів і фразеологізмів О.Молотков пише: «Механічно перенести схему утворення фразеологізмів шляхом переосмислення словосполучень-прототипів на формування складних термінів чи складних назв - значить не лише ігнорувати існуючі об'єктивно в мові різні групи, розряди і типи словосполучень за їх матеріальною суттю, але й просто закреслити історію формування якісно різних одиниць і категорій мови» [23].

Такої ж думки дотримується В.Флайшер [24].

2. *Співвідношення між формою і змістом.* Знакам мовної системи в цілому притаманна асиметричність між формою і змістом. В процесі еволюції мовних планів знаки зазнають певних змін. Внаслідок своєї різноманітності мовний знак в процесі функціонування може набути інших значень, ніж його власне, а позначуване може бути виражене іншими засобами [25].

Взаємодія протилежностей - джерело саморозвитку в мові, що призводить до утворення, з одного боку, полісемії /омонімії/, а з другого - синонімії. Ця властивість мовних знаків знаходить підтвердження в фразеології /порівн.: j-m auf die Beine helfen: а) вилікувати; б) допомогти полагодити /фінансові труднощі/ є полісемантичним фразеологізмом; «пустити півня»(1) - підпалити що-н., «пустити півня»(2) - «зірватися на ноти» є фразеологічними омонімами; in die ewige Ruhe eintreten - die Augen schliessen - ums Leben kommen - ins Gras beißen - dran glauben müssen - фразеологічні синоніми на позначення поняття «померти»/. Або, інакше кажучи, фразеологізмам притаманна асиметричність між формою і змістом.

У термінів спостерігається інша тенденція до симетричності форми і змісту. Цьому сприяє екстралінгвістична спрямованість термінів: необхідність точного визначення певного явища, а також обмежена властивість термінів до розвитку полісемії, омонімії чи синонімії. Власне, полісемії в сфері термінології нема, оскільки термін - це одиниця, що функціонально тяжіє до однозначності в рамках даної терміносистеми. Інакше термін-знак не може виконати свого комунікативного завдання без шкоди у процесі відтворення змісту. Одиниці з однаковим звучанням, але різні змістом, належать до різних терміносистем, отже, творять омоніми [26]. Щодо термінологічних синонімів, то вони, як правило, різняться функціонально /порівн.: прогностика - футурологія/, а можливість паралельного функціонування

дублетів у тексті загальновідома. Один з них може з часом зникнути / порівн.: аероплан - літак/, або й бути свідомо усунути. Свідоме регулювання у термінології наближує її до штучних систем, де наявна співвіднесеність певного типу значення з конкретним типом форми.

3. *Семантична структура.* Значення складних термінів і фразеологізмів - це комплекс, що відображає в свідомості людей явища об'єктивної дійсності. Цілісне узагальнене значення може складатися з компонентів або характеризуватися різними аспектами. Вони виявляються у співвідношеннях форми досліджуваних одиниць з явищами, що перебувають з ними у різноманітних зв'язках.

Так, у значенні лексичних одиниць взагалі виділяють денотативний, сигніфікативний і прагматичний аспекти, або, за іншим поділом, - денотативне і конотативне значення.

Термінам, у тім числі і складним, що містять компоненти із семантичним зрушенням, властиве лише денотативне значення. Порівн.: «морской лев» - тварина із сімейства тюленів; «львиный зев» - назва квітки [27]; «курча сліпота - 1) назва трав'яної рослини з жовтими квітками, 2) хвороба очей, при якій людина погано бачить в сутінках, при особливому освітленні. Інших значень словники не фіксують [28]. Отже, жодної додаткової смислової чи стилістичної інформації ці терміни не мають. Термінам конотація не властива. Однак, з огляду на їхні загальні лінгвістичні властивості вони можуть бути вжиті і фігурально. Порівн.: «біла гарячка» - гостре психічне захворювання, що виникає внаслідок тривалого зловживання алкоголем. Цей медичний термін вживають і в розмовній мові, зокрема, в переносному значенні для характеристики людини, щоб підкреслити незадоволення її поведінкою. Іноді паралельно з терміном існує його трансформа, що є фразеологізмом. Порівн.: «курча сліпота» - термін, і «сліпа курка» / короткозора людина / - фразеологізм.

Основну цінність смислової структури фразеологізмів становить саме конотація. Завдяки цій властивості фразеологізми функціонують разом з ними парадигматичні ряди /порівн.: синонімічний ряд на позначення поняття «обдурити»: betrügen - beschwindeln - j-m einen Bären aufbinden, j-n übers Ohr hauen/.

Таке твердження дозволяє визначити надлишковим явище синонімії взагалі. А це явно суперечить реальним фактам. Суть синонімії, як і наявність в одного поняття кількох дефініцій, базується саме на тому, що предмети мають багато ознак.

Оскільки смислова структура фразеологізму характеризує явище всебічно, то вона завжди багатша за семантику свого денотативного еквівалента і, отже, не може бути його звичайним дублетом.

4. *Сфера функціонування.* Характер досліджуваних одиниць і їх значень визначає сферу їх функціонування. Для термінів - це сфера науки і техніки, для фразеологізмів - це, головним чином, розмовно-

побутове і літературне мовлення, а також сфера художньої літератури і публіцистики. Це, однак, не означає, що терміни і фразеологізми не можуть вживатися і поза названими сферами вжитку.

5. *Належність до системи.* Словниковий склад мови, лексика взагалі є не хаотичним набором одиниць, а утворює систему з відповідним розподілом на підсистеми, семантичні поля, лексико-семантичні групи і т.д.

Терміни утворюють свою підсистему, що базується на системності понять своєї науки [29]. В основному кожному поняттю відповідає свій термін. В цьому плані термінологічна система / підсистема характеризується повнотою набору одиниць і відношень між ними.

Виділення серед складних термінів групи одиниць постійного контексту або з одиничною сполучуваністю компонентів, а також залучення їх до іншої групи лексики, производить, з одного боку, до штучного розриву єдиного об'єкта, а з другого боку - до екліктичного об'єднання різнорідних одиниць: термінів і фразеологізмів.

Фразеологізми і складні терміни містять компоненти із семантичним зрушенням; спостереження з метою виявлення відмінних ознак показує, що це різні за характером одиниці мови, а, отже, належать до різних підсистем чи груп лексики. Наявність у них спільної, нехай навіть найхарактернішої ознаки, зокрема ізоморфізму, не дає в плані сполучення компонентів достатніх підстав для їх взаємозаміни, активного входження складних термінів в арсенал фразеологічної скарбниці тієї чи іншої національної мови.

§10. Нефразеологічний тип стійких сполук слів

Методи досліджень та визначень фразеологізму і насамперед обсягу фразеології переконливо засвідчують наявність певного залишку одиниць, що спричиняє сумніви щодо правомірності залучення цих лексем до фразеології, оскільки вони не виявляють ознак, властивих фразеологізмам.

Виділення тієї чи іншої стійкої сполуки слів як нефразеологізму це своєрідна зворотна сторона визначення фразеологізму. В залежності від методу дослідження та критеріїв визначення фразеологізмів змінюється обсяг сполук нефразеологічного типу, про що частково уже згадувалося у попередніх параграфах.

Так, за допомогою контекстологічного методу Н.Амосова виносить за межі фразеології: а) «фразеолоїди» різних типів, у тім числі узуально обмежені сполучення, стійкі сполучення з фіксованою омінацією, широковживані перифразистичні звороти, описові назви; б) типові стилістично-граматичні конструкції; в) більшість цілнопредикатних одиниць.

Фразеолоїди та типові стилістично-граматичні конструкції тяжіють близько до фразем. Від останніх вони відрізняються тим, що значення слова, яке семантично реалізується, є фразеологічно не зв'язаним. А це, в свою чергу, пояснюється тим, що вказівний мінімум, необхідний для нього, є непостійним. Однак, він «класично» незмінний, а традиційно /узуально/ лімітований. Сюди Н.Амосова відносить такі сполучення, як: to pay a visit, call, homage, compliments, respects, devereance, (one's) devoirs, court, (one's) addresses (to smb.).

Цей ряд можна було б назвати змінним, коли б у ролі ключового слова могло виступати будь-яке слово з указаним значенням. Проте не можна сказати: to pay* commemoration*, seeind-off*, mourning*, celebration*, welcome*, greeting* і т.д. Отже, вказівний набір тут обмежений і йде він не по лінії семантичній, а по лінії певного стилістичного узусу.

Типові стилістико-граматичні конструкції, наприклад: to give a laugh, to take a walk, to have a swim і т.д. характеризуються наявністю у них дієслова широкого значення. У таких дієслів не відбувається семантичного послаблення. Від фразеологічного фонду ця конструкцію відділяє її модельований характер, регулярність зв'язку існуючого між її побудовою та смисловим результатом, що з нього випливає - вираження одноразової або короткої, або повторно-роздрібленої дії.

Деякі сполуки, побудовані за цією моделлю, зазнали повного переосмислення і перетворилися у фразеологізми, /наприклад: to give a lift - «підвести», to give (smb.) quite a turn - «перелякати», «засмутити», to make a move - «відправитися», «приступити до справи», «встати з-за столу»/.

За межі фразеології Н.Амосова відносить взагалі всі модельовані словосполучення змінного типу, що нагадують фразеологізми лише внаслідок характерного для них розходження між їх синтаксичною будовою і несинтаксичним змістом.

Стіїкі сполуки слів нефразеологічного типу близькі змістом і формою до фразеологічного фонду мови. В плані синхронії вони складають предмет предмет контекстології в широкому розумінні, а до теорії фразеології відносяться лише або задля їх аналітичного відмежування від одиниць постійного контексту, або при діахронічних дослідженнях.

Ряд прихильників вузького розуміння фразеології, наприклад, С.Ожегов та В.Жуков, за межами фразеології залишають всі стійкі сполуки слів, що не виступають еквівалентами слова.

Згідно з варіаційним методом В.Архангельського, за межами фразеології залишаються незамкнуті стійкі фрази, які він називає фразеологічними конструкціями. Ці конструкції постають фразеосхемами, побудованими за певними лексико-стилістичними моделями, що складаються з двох елементів: постійного та змінного.

Змінний елемент вільно вибирається в межах певної семантичної сфери /наприклад: то же мне /мастер, умник, ученый/, и то..., чем не ..., ... да и только, как не ..., уже? ты мне ..., и добро б? ..., а то ..., чего /нельзя, нет и т.п./, того /нельзя, нет и т.д./.

Крім того, В.Архангельський виділяє ще так звану «пограничну лінію» між фразеологізмами і нефразеологізмами. Сюди він відносить роду штампи типу /сделать одолжение; чем могу служить?; очень приятно познакомиться/.

Застосування методу фразеологічної ідентифікації дозволило В.Куніну виділити значну кількість нефразеологічних утворень. Проте він не дає їм повної характеристики з метою детального вивчення, а тільки окреслює основні типи, куди можуть бути внесені зміни. Його міркування щодо цих сполук носять дискусійний характер. Деякі із цих нефразеологізмів можуть перейти в фонд фразеології. Вони утворюють проміжний ряд, що є зовсім природним явищем. Адже сполуки слів підлягають тим самим законам, що і слова: у живій мові вони знаходяться у постійному розвитку і можуть переходити з одного розряду в інший. Вільні сполуки слів - постійне джерело виникнення фразеологізмів.

Серед проміжних утворень О.Кунін виділяє три типи:

1. Змінне стійкі сполуки слів. Сюди належать: at first hand, second hand, at second or third hand; under arrest, consideration, control, discussion; good morning, good day ...; звороти типу: to be ... off, on the ... side, be a ... hand at something, cut a ... figure ...;

2. Стійкі сполуки слів з непереосмисленим значенням. Вони охоплюють такі різновиди: звороти з одиничною сполучуваністю компонентів /divulge a secret - «розголошувати таємницю»; political economy - «політична економія»; artesian well «артезіанський колодязь»/ технічні терміни/ hydraulic brace - «гідравлічний гальма»; measuring instrument - «вимірний приклад» /; такі звороти: in brief - «коротко», in general - «взагалі»; звороти з додатково уточнюючим значенням компонентів to touch one's cap - «доторкнутися до свого кашкета» /привітати кого-небудь, доторкнувшись пальцями до козирка кашкета/; raise one's eyebrows - «здивовано підняти брови»; black cap - «судова шапочка», яку одягає суддя під час винесення смертного вироку.

3. Фразеологізовані утворення. Це, в основному, словосполучення, що мають властивості фразеологізмів і складних слів. Вони виступають як в окремому, так і в дефісному написанні: mare's nest - mare's-nest, crow's nest - crow's-nest, ladies' man - ladies'-man, dog's life - dog's-life, fool's gold - fool's-gold тощо. Сюди ж належать звороти типу: give in, make up, take on. Компоненти in, up, on у цих зворотах не виступають словами.

Відмежування від фразеології стійких сполук слів нефразеологічного типу має аналітичний характер. На думку О.Куніна,

вони - складові фразеології, бо науковий статус фразеоматики й досі дискусійний. Нефразеологізмами можуть розглядатися у спеціальному розділі науки про словосполучення, хоч контури такого розділу в розумінні дослідника розпливчаті. Цим пояснюється застереження О.Куніна: в інтересах практичного викладання мови нефразеологічні явища слід згадувати в курсі фразеології у плані співставлення з фразеологічними явищами, а в курсі лексикології - у плані співставлення зі словом.

Погляду на стійкі сполуки слів нефразеологічного типу як на об'єкт фразеології дотримується також І.Чернишова. При всій дискусійності цього питання радикальне відмежування фразеологічної науки від усіх різновидів модельованих та фразеологізованих утворень було б одностороннім вирішенням проблеми. Стійкі словосполучення нефразеологічного типу доцільно ставити об'єктом вивчення фразеології тому, що аналітичні конструкції відіграють роль постійного джерела виникнення фразеологізмів.

Аналітично за межі фразеологічного фонду І.Чернишова виносить а) лексичні єдності, б) фразеологізовані утворення, в) модельовані /типові/ конструкції.

До лексичних єдностей зараховуються стійкі сполуки слів, яким притаманна цільність номінації, що здійснюється на основі власних лексичних значень слів - компонентів: /приміром, Deutsche Welle/. Сюди ж належать різного роду назви та складні терміни. Від фразеологічних одиниць вони відрізняються лише однією ознакою - відсутністю семантичного перетворення компонентів, семантичних зрушень.

Фразеологізовані утворення - це словосполучення, де один з компонентів з переносним значенням поєднується із словами певної семантичної групи, наприклад: jmdm Achtung, Anerkennung, Bewunderung, Dank, Teilnahme zollen, jmdn einem Verhör, einer Prüfung, etw. einer Besichtigung unterziehen. Від фразеологізмів вони відрізняються серійною /а не одиничною/ сполучуваністю і структурою семантики.

Модельовані /типові/ утворення включають два підвиди одиниць: аналітичні і граматико-стилістичні конструкції. Характерна їх ознака - утворення в мові за певною структурно-семантичною моделлю.

Аналітичні конструкції /наприклад, jmdm etw. zur Kenntnis bringen, von etw. Kenntnis nehmen, jmdn in Verlegenheit bringen, jmdn zur Ruhe bringen, jmdm Ruhe geben, in Verlegenheit sein - це дієслівні стійкі сполуки слів певної структурної особливості, що полягає в поєднанні формалізованого дієслівного компонента з іменником, здебільшого абстрактним.

Смислова структура аналітичної конструкції може включати значення термінологічні і переносні /наприклад: in Umlauf bringen 1) фін. «пустити в обіг що-небудь»; 2) перен. «розпустити чутку»; in

Beschlag nehmen 1) юр. «накласти заборону /арешт/ на що-небудь», «конфіскувати»; 2) перен. «заволодіти повністю чим-небудь», «забирати час»; in Gang kommen 1) терм. «запрацювати, прийти в рух /про машину»; 2) перен. «прийти в рух, досягти успіхів».

Серед типових граматико-стилістичних конструкцій І.Чернишова виділяє чотири їх різновиди. Від фразеологізмів їх відділяє відносно вільна лексична наповнюваність одного або двох компонентів. До типових граматико-стилістичних конструкцій належать такі позиції.

1. Конструкції «іменник + прикметник + іменник» /наприклад: ein Mann von Charakter - «людина з характером»; ein Mann von Geist, ein Mann von Wort, ein Kerl von Brei, ein Ausbund von Tüchtigkeit, ein Ausbund von Tugend, ein Ausbund von Bosheit, ein Ausbund von Frechheit/.

Тут характерною особливістю проступає узагальнений смисл - вираження якісної характеристики індивіда.

2. Конструкції типу «eine Seele von Mensch» (= sehr gutmutig). На відміну від наведеної конструкції це словосполучення характеризується низкою ознак: а) вільна лексична наповнюваність обох субстантивних компонентів, б) перший субстантивний компонент є характеризуючим, другий - характеризованим, в) високий експресивний потенціал, що призводить до різниці в функціонально-стилістичній належності одиниць.

Словники фіксують такі конструкції лише в незначній мірі, оскільки вони завжди ситуативні й актуалізуються на рівні мовлення. В числі прикладів таких конструкцій І.Чернишова називає: «ein Schrank von einem Mann», «dieses Bierfass von einem Kerl», «Neuling von einem Forster, ein Berg von einem Bullen».

3. Конструкції побутово-розмовного мовлення моделі «субстантив + hin, субстантив + her»: Vater hin, Vater her, aber ... «хоч він і мій батько, але ...», Freundschaft hin, Freundschaft her, aber ... «хоч він і мій друг, але ...», або: «дружба дружбою, але ...» і т.п. Типове значення цієї конструкції - вираження поступки.

4. Конструкції прикметник + іменник + дієслово /gehen/, наприклад: aufs Standesamt gehen «зареєструвати шлюб», zu Bett gehen - «йти спати», ins Feld gehen - «відправитись в похід», in die Lehre gehen - «іти вчитися до кого-небудь», in die Kirche gehen - «ходити до церкви, вірити в бога», zum Theater gehen, zur Bühne gehen - «стати актором», zur Grenzpolizei gehen - «стати прикордонником». Типове значення конструкції - вираження дії суб'єкта. На нашу думку, непоодинокі тлумачення І.Чернишового словосполучень нефразеологічного типу викликають сумніви щодо мотиву.

Так, у числі нефразеологізмів аналітичної конструкції дослідниця називає звороти («in Umlauf bringen» з переносним значенням «розповсюдити чутку», «in Beschlag nehmen» з переносним значенням «заволодіти повністю чим-небудь», «забирати час», «in Gang kommen»

з переносним значенням «прийти в рух», «домогтися успіхів». Насправді, від фразеологізмів їх різнить тільки типова структура, оскільки тут наявне семантичне зрушення компонентів.

Те саме стосується словосполучень «ein Mann von Wort» - «господар свого слова», «ein (wahrer) Ausbund von Gelehrsamkeit» - «сириниця мудрості», «ein Kerl von Brei» - «мяло», «бамбула», значення яких виникли внаслідок семантичного перетворення або послаблення компонентів.

Належність цих сполук слів до певної типової структури не може бути причиною винесення їх за межі фразеології, оскільки фразеологізми взагалі виникають на базі певних типів словосполучень.

Закономірним видається виділення деякими фразеологами проміжного типу словосполучень. Справді, фразеологізми, а також стійкі сполуки слів взагалі, не можна оцінювати як замкнене коло фіксованих одиниць. Стійкі сполуки слів підлягають тим самим законам розвитку, що й окремі слова. Перехід вільних сполук слів у стійкі - не одноразовий акт, а відповідний тривалий процес розвитку. Тому наявність перехідних типів є неминучим явищем.

Зіставлення багатьох поглядів щодо питання стійких сполук нефразеологічного типу показує, що воно далеке від свого вирішення. Невирішеність завдань О. Кунін пояснює недостатньою опрацьованістю теорії стійкості фразеологізмів і проблеми їх структурно-семантичної немодельованості, а також питання структурно-семантичної модельованості та інших особливостей багатьох стійких одиниць, утворених за обмеженою структурно-семантичною моделлю. Не привертали уваги дослідників і питання фразеологізації та моделювання, які тісно пов'язані з виникненням деяких груп стійких слів нефразеологічного типу.

Таким чином, визначення стійких сполук слів нефразеологічного типу складає таку ж проблему, як і визначення фразеологізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белецкий А.А. Знаковая природа языка // Теоретические проблемы современного языкознания. - М., 1964. - С.41.
2. Гаврин С.Ф. Проблемы систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функциональном аспекте // Уч. зап. Моск. обл. пед. ин-та им. Крупской. Русский язык. - Т. 160.
3. Гак В.Г. Беседы о французском слове. - М., 1966. - С. 237.
4. Телия В.Н. Что такое фразеология. - М., 1966. - С. 66.
5. Куинин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. - М., 1986. - С.150-160.

6. Архангельский В.Л. О задачах, объектах и разделах русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Проблемы устойчивости вариантности фразеологических единиц: материалы межвуз. симпозиума (1968). Вып. 2. Ответы на вопросы. - Тула, 1972. - С.182-188.
7. Берлизон С.Б. Стилистический аспект значения фразеологических единиц и методы его исследования. Проблемы семантики и лингвистики. - Вып.2. - Рязань, 1975. - С. 166-261.
8. Городникова М. Д. Структурная организация фразеологизма и особенности его семиотики // Вопросы семантики фразеологических единиц: (Тез. докл. и сообщ. - Новгород, 1971. - ч. 1.
9. Томилина Е. Н. Природа значения физиологической единицы // Вопросы семантики фразеологических единиц. (На материале фр. яз.): (Тезисы докл. и сообщ. - Новгород, 1971. ч.1. - С. 109-118.
10. Авалиани Ю.Ю., Эмирова А.М. Некоторые вопросы современной фразеологии // Проблемы устойчивости и вариантности фраз. единиц: Материалы межвуз. симпозиума (1968). - Тула, 1972. - с. 125.
11. Архангельский В.Л. О задачах, объектах и разделах русской фразеологии как лингвистической дисциплины. - Цит. Праця. - С. 190-192.
12. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. - М., 1978. - С. 14.
13. Пауль Г. Принципы истории языка. - М., 1960.
14. Баран Я.А. Бинарный характер лексичного знака мовної системи основа модифікації стійких словосполучень // Питання РГФ та методики викладання іноземних мов. Збірник наукових праць спірантів. - К., 1968; К вопросу о соотношении предметно-логического и экспрессивно-эмоционального элементов в лексическом значении устойчивых словосочетаний // Докл. респ. конф. о вопросам герм. ром. и классич. филологии. - Вильнюс, 1968; Основні питання загальної та німецької фразеології. - Львів, 1980.
15. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. - Л., 1974, - С.78-79.
16. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. - М., 1976. - С. 217-219.
17. Тагиев М.Т. Глагольная фразеология современного русского языка. - Баку, -С. 196.
18. Мокиенко В.М. Славянская фразеология. - М., 1980. -с.43.
19. Молотков А.М. Словосочетание и фразеологизм // Проблемы устойчивости и вариантности фраз. единиц: Материалы межвуз. симпозиума (1968). Ответы на вопросы анкеты. - Тула, 1972. -Вып.2. - С. 98.
20. Иванникова Е.А. К вопросу об эквивалентности фразеологических единиц словосочетанию // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. - Вологда, 1967.
21. Іжакевич Г.П. Стилїстика фразеологічних одиниць // Сучасна українська мова. Стилїстика. - К., 1973. - С 188-208.

22. Амосова Н.Н. О диахроническом анализе фразеологических единиц // Исслед. по англ. филологии. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1969. - Вып.3. - С.101-106.
23. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. - Л., 1977. - С.61.
24. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. - Leipzig, 1982. -s. 80.
25. Карцевский С. Об ассиметическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Часть II. - М., 1965. -С.85-90.
26. Авербух К.Я. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты // Вопр. языкознания. - 1968. -С.39.
27. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М., 1984.
28. Словник української мови. - К., 1970-1980. Т.І, Т.ІІ.
29. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. - М., 1961.- С.277.

IV. КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

§1. Загальні зауваження

Проблема класифікації фразеологізмів упродовж багатьох років знаходиться в центрі уваги мовознавців.

Класифікація - це перш за все наукова систематизація різноманітного фразеологічного матеріалу, сформульована за єдиним принципом, щоб виявити співвідношення загальних і диференціальних ознак одиниць, що складають фразеологічний фонд. Кожен тип класифікації повинен описуватися з одних і тих самих позицій і показувати наявність або відсутність певних ознак. Якщо ж один із типів одиниць класифікації не має протиставлення з іншими типами на основі єдиної ознаки, то таку класифікацію слід визнати хибною.

Важливою умовою класифікації фразеологізмів є повнота охоплення одиниць. Ті чи інші типи фразеологізмів належать до часткових, окремих елементів, до яких призводить аналіз сукупного цілого. Вони повинні протиставлятися між собою, утворювати ряди із завершеним числом опозиції, хоч сама система (чи сума одиниць), яку вони репрезентують, відкрита.

Аналіз класифікації фразеологізмів показує, що значна доля розбіжності між ними припадає саме на різне розуміння дослідниками сукупного цілого, обсягу фразеології. Звідси, принаймні на один тип одиниць більше або менше містить та чи інша класифікація фразеологізмів. Особливо це торкається прислів'їв та приказок, термінів, складених із двох і більше слів, а також цілого ряду зворотів, типу: *тоже мне мастер, умник, ученый, деякі штампи: сделать одолжение, очень приятно познакомиться.*

В рамках класифікації фразеологізмів важливе значення має використання формальних критеріїв. Формалізація критеріїв, тобто запобігання впливу суб'єктивного фактора, має значення і для розвитку теорії фразеології в цілому. Відсутність об'єктивних ознак щодо класифікації фразеологізмів добре показана Н. Амосовою у критичних зауваженнях до праці В. Виноградова. Це стосується, зокрема, поняття вмотивованості, висуногого В. Виноградовим для розмежування фразеологічних зрощень і єдностей. Воно не ґрунтується на об'єктивних законах. В. Виноградов не визначив критеріїв ступеня вмотивованості. Згідно з його твердженням, фразеологізм, що містить хоч би якийсь натяк на вмотивованість загального значення, уже не відноситься до зрощень. Однак сам він до зрощень відносив фразеологізми, що містять граматичні архаїзми (наприклад: «ничтоже сумяшеся», «и вся недолга»), де є натяк на вмотивованість, а до єдностей зараховує фразеологізми типу «намылить голову», «класть зуби на полку», де вмотивованості взагалі нема. Багато залежить тут і від освіти та досвіду

людини. Для одного даний зворот невмотивований, для іншого він повністю зрозумілий.

Класти в основу типологічного поділу фразеологізмів один семантичний фактор треба обережно, оскільки семантика, значення одиниць не піддається формалізації, а значить, не дозволяє повністю позбутися суб'єктивно-психологічного підходу до явища.

Класифікація фразеологізмів може мати основне або допоміжне значення, в залежності від того, які сторони фразеологізмів беруться до уваги і яка мета самої класифікації. Безумовно, першочергове значення належить розкриттю найзагальніших ознак, які відображають лише окремі сторони явища (наприклад, структуру, граматичні, функціональні і т. п. особливості фразеологізмів), мають допоміжне значення.

§2. Сутність класифікації фразеологізмів

Вироблення наукових основ класифікації фразеологізмів пов'язане з діяльністю таких відомих мовознавців, як Ш.Баллі, В.Виноградов, Л.Булаховський, Б.Ларін, М.Удовиченко, О.Кукін, Н.Амосова, та інші. Досі існує багато класифікаційних схем. Більшість з них містить від двох до чотирьох типів одиниць. Окремі класифікації мають таку кількість типів і підтипів одиниць, що практично неможливо ними користуватися. В основі цих класифікацій лежать, як правило, різні принципи. Проте зустрічаються класифікації з подібними рисами, а деякі – не що інше, як трансформації інших. Розглянемо найважливіші з існуючих класифікацій.

Семантична класифікація. Характеристика фразеологізмів з погляду на їхню семантичну зрощеність вперше була дана Ш.Баллі в «Короткому нарисі стилістики» (1905). Вчений виділяє три групи фразеологізмів: звичайні словосполучення (*les groupement*), фразеологічні ряди (*les series phraseologiques*) і фразеологічні єдності (*les unites phraseologiques*). До звичайних словосполучень належать звороти, свобода вибору яких обмежена (наприклад: *faire ou forme im projet, une grave maladie, grievement blessé*).

Тут звичай дає вибір, але цей вибір обмежений кількома словами (*termes*). Так, *suffocant, accablant, etuffant* вживаються зі словом *chaleur*; *piantoureux* виступає епітетом до *geras, festin*; прислівник *vertement* вживається лише з *tanser*.) Фразеологічні ряди - це звороти, що виражають одне, але складне поняття (наприклад: *courir, im danger, livrer une bataille, remporter une victoire, pousse un cri, une prise de possession*). Фразеологічні єдності утворюють одне нерозривне ціле (наприклад: *faire table rase, la bonne volonte*) [1].

У праці «Французька стилістика» Ш.Баллі знову повертається до питання класифікації фразеологізмів. На жаль, він не дає точної рубризації типів фразеологізмів, а накреслює лише контури класифікаційної

схеми словосполучень від вільних до ідіоматичних, називає дві крайні межі, між якими знаходяться безліч перехідних типів, що не піддаються точній класифікації. Таку контурну класифікаційну схему Ш.Баллі дає і для фразеологізмів. Він підкреслює, що його мета - визначити орієнтири для дальшого дослідження, а не сформулювати системне ядро класифікації. Ш.Баллі виділяє дві основні групи фразеологізмів:

1) фразеологічні групи або звичайні сполучення і 2) фразеологічні єдності.

Фразеологічною групою Ш.Баллі називає, таке словосполучення, елементи якого зберігають незалежність, але виявляють певну близькість між собою. Тому вся група має чітко визначений контур і складає враження чогось уже баченого, знайомого, звичного (наприклад: *gravement malade* - «тяжко хворий», *grievement blessé* - «тяжко поранений»). Компоненти *gravement* та *grievement* мають однакове значення «тяжко, серйозно, однак не можна сказати *grievement malade*. І причина такого вибору слів не у смислових відтінках. Обидва прислівники ідентичні щодо обсягу значення.

Аналогічний приклад: *desirer ardemment* - «пристрасно бажати» і *aimer eperdument* - «пристрасно любити». Прислівники «*ardemment*» та «*eperdument*» означають «пристрасно», однак поміняти їх місцями у цих прикладах не можна, бо не кажуть: *aimer ardemment, desirer eperdument*. Ш. Баллі підкреслює: тільки мовний звичай наказує вживати одні прислівники і забороняє інші. Фразеологічними єдностями Ш. Баллі називає словосполучення, у яких слова втратили самостійне значення. Значення має лише словосполучення в цілому, причому значення це нове, воно не дорівнює сумі значень його складових частин. Таку лексичну одиницю можна порівняти з хімічною сполукою. Наприклад: *tout a l'heure* - «зараз», *toute de suite* - «негайно», а *peu pres* - «приблизно».

Щодо ознак, за якими фразеологічні єдності відрізняються від вільних сполук слів, то Ш. Баллі надає найбільшого значення еквівалентності словосполучення одному слову, утраті смислу компонентів та живого зв'язку між ними, якщо не зв'язок між компонентами, не їх значення уже не усвідомлюються, тоді «образно кажучи, механізм заржавів».

Фразеологічні групи і фразеологічні єдності утворюють своєрідну рамку, між крайніми сторонами якої розміщується вся маса фразеологізмів. Серед них Ш. Баллі виділяє два перехідні ступені:

а) групи з підсилювальним значенням і б) дієслівні групи.

До першого перехідного ступеня він відносить словосполучення, де абстрактний іменник, прикметник чи абстрактне дієслово зберігають свою незалежність, але видаються ніби пов'язаними внаслідок звичаю з іншим словом, що означає якість. Роль цього слова полягає в тому, що воно підсилює основне значення іменника, прикметника чи дієслова і не додає жодного нового відтінку, не обмежує і не уточнює

початкове поняття. Наприклад: *chaleur suffocante*, а *accablante*, *tropicale*, *torride*, *senegalienne* - «жара зморна, нестерпна», «тропічна», «палюча», «африканська». Кожен із цих прикметників не має іншого значення, окрім значення інтенсивності, тобто служить позначенням високої шкали спеки. І разом з цим, ці прикметники утворюють з іменником *chaleur* звичайне словосполучення. Однак, їх слід відрізнити від таких вільних сполучень, як *chaleur solaire* - «сонячне тепло» чи *chaleur artificielle* - «штучне тепло», де кожне слово зберігає своє значення, а прикметник вказує на вид тепла, змінює саме поняття. До фразеологічних груп з підсилювальним значенням Ш. Баллі відносить і такі сполучення, як *intimement lie* - «тісно пов'язаний», *diametralement oppose* - «діаметрально протилежний» і т.п. І чим більший ступінь інтенсивності властивий прикметнику, тим тісніший зв'язок між словами у словосполученні.

До другого перехідного ступеня Ш. Баллі відносить звороти типу *remporter une victoire* - «здобути перемогу» (порівн. *vaincre* - «перемогти»), *prendre un engagement* - «взяти зобов'язання» (порівн. *s'engager* - «зобов'язатися»), тобто перифрази простих дієслів.

Ці звороти стоять близько до абсолютних єдностей і, на думку Ш. Баллі, відрізнити їх від останніх дуже важко. Лише одна ознака дозволяє розрізнити їх - це наявність або відсутність артиклів *le*, *la*, *un*, *une* перед іменником дієслівної перифрази, але ця ознака не постійна. До перифраз Ш. Баллі відносить *avoir l'habitude* - «мати звичку», *jete un coup d'oeil* - «кинути погляд» *jouer un tour a qn* - «пожартувати з кого-небудь», тобто звороти, що містять артиклі, а до єдностей - *battre en retraite* - «відступати», *faire preuve (de courage)* - «троявити хоробрість», *avoir peur* - «боятися», *avoir faim* - «бути голодним», *prendre note (d'une chose)* - «прийняти до уваги» (що-небудь) і т.д., тобто звороти, де артикль відсутній.

Таким чином, у класифікації фразеологізмів Ш. Баллі виділяє два основні і два перехідні типи (хоч перехідних може бути і більше). Та оскільки перший перехідний тип фразеологізмів є різновидом фразеологічних груп, то можна вважати, що його класифікація містить три типи фразеологізмів.

В основі класифікації Ш. Баллі лежить принцип зв'язку між компонентами фразеологізмів. Ступінь міцності цього зв'язку - різний і характеризується поступово градацією від найпростішого до найскладнішого. Ш. Баллі вказує на ряд зовнішніх і внутрішніх ознак, за якими визначається міра зв'язку. Вони не завжди постійні і при дослідженні треба керуватися, в першу чергу, інтуїцією.

Семантична класифікація фразеологізмів російської мови належить В. Виноградову. В її основі лежить той самий принцип, що і в класифікації фразеологізмів Ш. Баллі.

Вивчення семантичного зв'язку між компонентами фразеологічних одиниць російської мови дозволяє В. Виноградову визначити такі три типи фразеологізмів: 1) фразеологічні зрощення, 2) фразеологічні єдності, 3) фразеологічні сполучення.

1. Фразеологічні зрощення - це абсолютно неподільні словосполучення, значення яких зовсім не залежить від їх лексичного складу, від значень компонентів (наприклад: *собаку съел*, у черта на куличках, сидеть на бобах, была не была, бить баклуши, точить лясы, ни к селу ни к городу, гнуть в три погибели; без сучка без задоринки, спустя рукава, очертя голову, держать в ежовых рукавицах; черта з два!; неровный час!; вот тебе и на!; пиши пропало!; так себе; куда ни шло; куры не клюют).

2. Фразеологічні єдності - це звороти, у яких зберігся принцип семантичної окремоті компонентів, натяк на вмотивованість загального значення (наприклад: *держать камень за пазухой*, *выносить сор из избы*, у кого-нибудь семь пятниц на неделе, *стреляный воробей*, *мелко плавать*, *всплыть на поверхность*, *делать из мухи слона*, *намылить голову*, *белины обьелся*; *ему и горюшка мало!*; *чтоб тебе ни дна*, *ни покрышки*, *без году неделя*, *днем с огнем искать*; *ни слуху, ни духу*).

3. Фразеологічні сполучення - це звороти, що утворюються завдяки реалізації фразеологічно зв'язаних значень слів (наприклад: *щекотливый вопрос*, *щекотливое положение*, *щекотливое обстоятельство*), хоч не можна сказати: *щекотливая мысль*, *щекотливое намерение*; *страх берет*, *тоска берет*, *досада берет*, *смех берет*, *раздумье берет*, *охота берет*), хоч не можна сказати: *радость берет*, *удовольствие берет*, *наслаждение берет*). Фразеологічні сполучення - аналітичні.

Класифікація В. Виноградова тривалий час займала панівне становище у дослідженні фразеології і застосовувалася найчастіше без будь-яких змін до вивчення фразеологічних одиниць не лише російської мови, але й інших мов. Іноді робилися спроби дещо удосконалити її.

Характерно, що ніхто із дослідників (першою це зробила Н.Амосова) не звернув уваги на відсутність у побудові класифікації В.Виноградова єдиного принципу. Два перших типи - зрощення та єдності - розрізняються за ступенем вмотивованості, тобто можливості чи неможливості вивести значення фразеологізму із значень їх компонентів, а третій тип - фразеологічні сполучення - за ступенем обмеженої сполучуваності фіксованого компонента у даному значенні.

Не зовсім чітко у В. Виноградова розмежування зрощень та єдностей: вчений не називає критеріїв, за допомогою яких можна було б провести розмежування одиниць. Не вдається вивести ці критерії також з трактування ілюстративного матеріалу, настільки суперечливі приклади. Так, до зрощень В. Виноградов зараховує фразеологізми. (Наприклад: *как ни в чем не бывало*, *вот тебе и на*, *чего доброго*, *гнуть в три погибели*, *ни к селу, ни к городу*, значення яких не вимагає особливого тлумачення. Або ж: *ничтоже сумняшеся*, що є граматичним архаїзмом; *с боку припеку*, де один із компонентів зазнав фонетичної зміни (порівн. *с боку припека*); а до єдностей -

звороти вносятся сор из избы, стреляный воробей, положение хуже губернаторского. Вказані звороти можна зрозуміти по-різному. Перший - як «запуганный» або «много претерпевший человек», другий - як «наводит порядок», «облегчит душу тяжелым признанием», «отделаться от чего-либо лишнего, не нужного». Тлумачення цих зворотів (відповідно, як «опытный человек» і «разглашать внутренние дразги») можуть бути різними. Фразеологізм «положение хуже губернаторского» побудований на «каламбурному» вживанню слова «губернатор». Якщо не знати, що губернатором називали неплеменного жеребця, а також функції, яку він виконував, то значення фразеологізму як «незавидне становище» не можна вивести із значень його компонентів.

Отже, поділ фразеологізмів на зрощення та єдності у В.Виноградова побудований на суб'єктивних міркуваннях. Розшифрування значень фразеологізмів залежить від багатьох факторів. Іноді для цього необхідне етимологічне дослідження.

Спробу удосконалити класифікацію В.Виноградова у застосуванні до фразеологічних одиниць російської мови зробив М.Шанський. Окрім трьох типів виноградівської класифікації він виділяє ще четвертий тип: фразеологічні вирази. Сюди він відносить «такі стійкі у своєму складі і вжитку фразеологічні звороти, які є не лише семантично членими, але й складаються цілком із слів з вільними значеннями (любви все возрасты покорны; оптом и в розницу; всерьез и надолго; волков бояться - в лес не ходит; не все то золото, что блестит и т.д.)»

До недоліків, що властиві класифікації В.Виноградова, М.Шанський приєднав ще один. Четвертий тип класифікації – фразеологічні вирази – він протиставляє не зрощенням та єдностям, а фразеологічним сполученням та вільним сполукам слів. Від фразеологічних сполучень вони відрізняються тим, що не містять компонентів із фразеологічно зв'язаним значенням; слова, з яких вони складаються, не можуть мати синонімічних замінів. Від вільних сполук слів їх відмежує така специфічна риса, як відтворюваність та постійність складу і значення. Але ж ця риса притаманна буквально всім фразеологічним одиницям і навіть стійким сполукам слів нефразеологічного типу. Значить, вона не може служити класифікаційною ознакою серед одиниць фразеологічного фонду.

Неправомірність виділення зрощень та єдностей в окремі групи, неможливість їх чіткого розмежування спостерігається також у М.Шанського. Так, до зрощень він зараховує фразеологізми перемывать косточки, а до єдностей - положить зубы на полку. Незрозуміло, як можна вивести значення «голодать» із значень компонентів фразеологізму «положить зубы на полку»? Ключ до такої

розгадки не дає ні саме поєднання слів, ні кожен компонент зокрема. Тому для того, хто почує цей фразеологізм вперше, він буде зовсім незрозумілий. Щодо фразеологізму «перемывать косточки» (хто - кому?, чий - ким?), то він показує, що якась особа чи група осіб зазнає неприємної, небажаної дії з боку інших осіб, таке значення реалізує фразеологізм - «сплетничать», «судачить о ком-либо». Зрощення «промывать косточки» можна співставити щодо вмотивованості з такими зворотами, як «закинуть удочку», «тянут лямку», які М.Шанський відносив до єдностей.

Справа тут, звичайно, не в окремих невдалих прикладах. Їх можна було б вилучити чи переставити. Вся суть у хибності самого принципу, у його суб'єктивності.

Класифікацію фразеологізмів М.Шанського піддали гострій критиці М.Копиленко та З.Попова. Вони звертають увагу на те, що виділені М.Шанським чотири типи класифікації описуються не з одних і тих же позицій, вказують на наявність протиріччя в основі класифікації, на випадковість вибраних для класифікації ознак.

Таким чином, спроба удосконалити класифікацію фразеологізмів В.Виноградова у її застосуванні до фразеологізмів російської мови не увінчалася успіхом.

Ще менш успішною виявилася спроба застосувати класифікаційну схему В.Виноградова до фразеологічного багатства інших мов. Досить докладну критику відносно спроби застосувати класифікацію В.Виноградова до англійської фразеології дає О.Кунін. Він аналізує праці З.Анісімової, А.Кумачевої, Т.Дербукової, де описуються різні варіанти класифікації фразеологізмів В.Виноградова. Вони поділяють на три або два типи фразеологізми, що описуються з різних позицій, але, як зазначає О.Кунін, без достатньої аргументації. Основним недоліком залишається відсутність єдиного принципу. Все це, на думку О.Куніна, показує безплідність використання для класифікації фразеологізмів одного лише семантичного принципу.

До речі, мали місце неодноразові прагнення застосувати класифікацію В.Виноградова без змін або у дещо видозміненому вигляді на рівні фразеологізмів німецької мови. Але всі спроби виявилися безуспішними. Та це й закономірно, бо вона побудована на хибній основі.

Типологічна класифікація. Різновидністю семантичної класифікації фразеологізмів постає семантична типологія фразеосполучень. Спробу такої систематизації сполук слів зробили з позиції загальної фразеології М.Копиленко і З.Попова.

За основу класифікації автори беруть ідіоматичність, додатково враховуючи також стійкість фразеосполучень. Ідіоматичність вони розглядають як семантичне зрушення лексем у

сполученнях, що можуть оцінюватися різним ступенем стійкості від найнижчого (нульового) до найвищого, що приймається за одиницю. Під стійкістю вони розуміють передбаченість елементів.

Щодо термінології. Для загального позначення сполук слів вони користуються терміном «фразеосполучення», для позначення звукової сторони слова - поняттям «лексема», а для позначення смислової сторони слова - терміном «семема».

Автори розрізняють п'ять різновидів семем, які можуть виражатися лексемами: дві денотативні (Д1, Д2) і три конотативні (К1, К2, К3).

Денотативна семема відображає екстралінгвістичні явища безпосередньо. Д1 - первинна денотативна семема реалізує своє значення без контексту прямою відповідністю денотативу (наприклад: рукав (частина одягу), ніс (частина обличчя)). Д2 - вторинна денотативна семема позначає денотат за подібністю до іншого денотата: рукав (ріки), ніс (корабля).

Конотативна семема утворюється лише у фразеосполученні, поза яким вона не може бути виявленою. Вона відображає денотат опосередковано, існуючи, як правило, поруч з денотативною семемою, що означає те саме явище. К1 - конотативна семема, що логічно зв'язана з денотативною семемою тієї ж лексеми (куриная пам'ять - тобто, пам'ять, як у курей). К1 мотивується і на відміну від Д2 може виражатися іншою лексемою: погана пам'ять. К2 - конотативна семема, що не має логічного зв'язку з денотативною семемою тієї ж лексеми (по п'яної лавочки) до чого тут лавочка?), заморить червячка (де цей черв'ячок?). К3 - конотативна семема, що виражається лексемами, які не мають жодних інших семем, окрім даної: (провалиться) в тартары, (дать) стрелача, (дубина) стоеросовая і т.п.

Фразеосполучення містить в основному дві або три лексеми. Збільшення числа лексем можливе, але такі сполучення практично не вживаються.

Отже, типи фразеосполучень згідно з типологією М.Копиленка та З.Попової, розрізняються за кількістю та різноманітністю типів семем. За кількістю семем розрізняються дволексемні і трилексемні фразеосполучення. Різновиди типів семем складають основу побудови, власне, типології.

Так, типологія дволексемних фразеосполучень містить 15 типів (без урахування порядку сполучення семем) цих сполучень - вони реально зустрічаються в сучасній російській мові. Дволексемні фразеосполучення характеризуються різним ступенем стійкості та ідіоматичності. Наведемо приклади (вибірково):

1. Тип Д1 Д1 - це так звані «вільні сполучення».

Рос.: сирень цветет, дети учатся;

анг.: father's face - (обличчя батька), my name - (моє ім'я);

нім.: die Wahrheit sagen - (говорити правду), in der letzten Zeit - (в останній час);

фр.: une jeune fille - (молода дівчина), en meme temps - (у той же час).

2. Д1 Д2 - це також вільні сполучення, однак, другий компонент украй необхідний для точного розуміння семими Д2.

Рос.: научный аппарат, грудная клетка;

англ.: the act of god - (справа бога; смисл: стихійне лихо), all red line

- (уся - червона лінія; авіалінія в межах британських володінь);

нім.: abgedroschene Redensarten - (збиті фрази), auf Abschlag

zahlen - (платити в розстрочку);

фр.: payer par abonnement - (платити в розстрочку).

6. К1 К1 - це сполучення, що в класичному розумінні - фразеологічні одиниці.

Рос.: закинуть удочку, махнуть рукой; англ.: bear arms - (нести зброю; смисл: служити в армії); have no ballast - (не мати баласту; бути нестійким);

нім.: vor einem Abgrund stehen - (стояти над безоднею; бути на краю загибелі);

фр.: se croire un aigle - (рахувати себе орлом; ставити себе вище за всіх).

7. Д1 К2 - це сполучення, що мають високий ступінь ідіоматичності.

Рос.: на дружеской ноге, реветь белугой;

англ.: a bad actor - (поганий актор; смисл: злісна людина, погана людина);

нім.: gut abschneiden - (добре відрізати; вдало скласти екзамен),

Lunte riechen - (чути гніт; відчувати небезпеку);

фр.: adieu la boutique - (прощай, лавочка; пишши пропало).

10. К2 К2 - це сполучення, семими яких невмотивовані.

Рос.: до морковкина заговенья;

англ.: hot air - (гаряче повітря; смисл: базікання);

нім.: ungebrannte Asche - (незгорілий попіл; бійка);

фр.: l'air et la chanson - (арія і пісенька; видимість і дійсність).

15. К3 К3 - це сполучення, елементи яких самостійно не вживаються.

Рос.: гог и магог, денно и ночью;

англ.: hem and haw - (запинатися; проявляти нерішучість).

Типи дволексемних фразеосполучень можуть бути подані за допомогою матриці:

1. Д1 Д2 (писать письмо)				
Д1 Д2 (вольный перевод)	3. Д2 Д2 (авторский лист)			
4. Д1 К1 (делать успехи)	5. Д2 К1 (выдержать характер)	6. К1 К1 (брать на поруки)		
7. Д1 К2 (во все тяжкие)	8. Д2 К2 (аттическая соль)	9. К1 К2 (взять на пушку)	10. К2 К2 (взять на гвоздикой)	
11. Д1 К3 (пойман с поличным)	12. Д2 К3 (очертя голову)	13. К1 К3 (сбить с панталыку)	14. К2 К3 (точить ляды)	15. К3 К3 (баш на баш)

Ті ж п'ять лексем утворюють три сполучення. Наприклад:

1. Д1Д1Д1: пишущий эти строки, защитник народных интересов;

15. Д1Д1К3: открыть окна настежь, пробить пулей навьлет;

27. К1К2К2: рос.: избушка на курьих ножках; англ.: make the air blue -(робити повітря голубим; лягтися); have a bee in bonnet - (мати пчіл у чепчику; мати забаганки; примха, диватство) і т. д.

Матриця трилексемних фразеосполучень виглядає так:

(див. стор. 93)

Чотирилексемні фразеосполучення можливі, однак, зустрічаються вони рідко і, як правило, являють собою лише тип Д1Д1... (Д1, наприклад: есть кашу с молоком с глубокой тарелки...). Надзвичайно рідко зустрічаються відтворювані багатолексемні фразеосполучення з конотацією. Аналіз таких сполучень практично значення не має.

Структурно-семантична класифікація. Критика основ семантичної класифікації, у якій значне місце відводиться суб'єктивному фактору, привела до необхідності шукати нові можливості і способи класифікації фразеологізмів, зокрема, щодо використання структури фразеологічних одиниць. Одним із таких способів стало використання у семантичних дослідженнях ознак одиниць.

З метою максимального виключення із класифікації суб'єктивного фактору О.Кунін систематизує фразеологізми за їх

1. Д1Д1Д1	2. Д1Д2Д2	3. Д1К1К1	4. Д1К2К2	5. Д1К3К3
6. Д1Д1Д2	7. Д1Д2К1	8. Д1К1К2	9. Д1К2К3	
10. Д1Д1К1	11. Д1Д2К2	12. Д1К1К3		
13. Д1Д1К2	14. Д1Д2К3			
15. Д1Д1К3				
16. Д2Д2Д2	17. Д2К1К1	18. Д2К2К2	19. Д2К3К3	
20. Д2Д2К1	21. Д2К1К2	22. Д2К2К3		
23. Д2Д2К2	24. Д2К1К3			
25. Д2Д2К3				
26. К1К1К1	27. К1К2К2	28. К1К3К3		
29. К1К1К2	30. К1К2К3			
31. К1К1К3				
32. К2К2К2	33. К2К3К3			
34. К2К2К3				
35. К3К3К3				

структурно-семантичними особливостями. Його класифікація, укладена на матеріалах фразеологізмів англійської мови, передбачає поділ на класи, підкласи і розряди.

О. Кунін поділяв класи на основні функції фразеологізмів у процесі спілкування, виділяючи: а) номінативні фразеологічні одиниці; б) номінативно-комунікативні фразеологічні одиниці; в) фразеологічні одиниці ні номінативного, ні комунікативного характеру; г) комунікативні фразеологічні одиниці.

Перший клас охоплює звороти типу словосполучення, що виконує у реченні лише номінативну функцію. (Наприклад: be on top of the world, all the world and his wife). О. Кунін відносить сюди також словосполучення з одним повнозначним словом (above the salt, at a promium), сурядні сполучення типу (wear and tear, well and good) і звороти з предикативною структурою типу (as the crow flies) і частково предикативні звороти, типу (see how the land lies).

До другого класу належать дієслівні фразеологізми, які можуть бути трансформовані в речення з присудком у пасивному стані (наприклад: to break the ice - the ice is broken, to put the cart before the horse - the cart is put before the horse).

Третій клас складають вигуківі фразеологізми, типу словосполучень та речень (наприклад: by Geogre! Jesus Christ!, damn your eyes!, hold your horses!, Queen Anne's dead!).

В окремий клас вони виділені на тій підставі, що не доведений ні їх номінативний, ні їх комунікативний характер.

У четвертий клас входять фразеологізми, що своєю граматичною структурою є реченням (наприклад: the coast is clear, birds of a feather flock together, when two sundeys come together (або meet), every tub must або should (stand on its own botton).

Класи О. Кунін розбиває на підкласи і розряди. Класифікація містить одинадцять підкласів. Вони виділяються за ознакою замкнутості (незамкнутості структури фразеологізмів). В рамках підкласів виділяється дев'ятнадцять розрядів структурно-семантичних значень в залежності від типу зв'язку між компонентами та типу переосмислення (повного або часткового). В цілому класифікація О.Куніна містить понад 50 рубрикацій, що створює значні труднощі в її практичному використанні.

Інший вид структурно-семантичної класифікації фразеологізмів пропонує І. Чернишова. Аналіз характеру значення та структури фразеологізмів німецької мови спричинив виділення таких трьох груп: а) фразеологічні єдності, б) фразеологічні вислови, в) фразеологічні сполучення.

До фразеологічних єдностей відносяться одиниці, що виникли внаслідок семантичного переосмислення або зрушення вільних словосполучень. Загальною ознакою фразеологічних єдностей виступає цілісне значення, що виникає на основі семантичного зрушення всіх компонентів. Індивідуальний смисл компонентів у єдностях повністю губиться. Цілісне значення пов'язане з образом стержнем фрази, що нагадує внутрішньою формою перенесення значення (наприклад: jmdm den Kopf waschen - намити кому-небудь шико (голову); keinen Finger krummen - не ударити палець об палець (букв.: не зігнути жодного пальця); etw. aufs Eis legen - заморозити, не давати ходу).

Образна мотивація може бути втрачена: 1) внаслідок виходу із ужитку деяких звичаїв німецького народу (наприклад: den Stab über jndn brechen - винести вирок кому-небудь; (у давнину над засудженим до страти ламали дерев'яну паличку); etw. auf dem Kerbholz haben - мати за собою якусь вину) у дописемний період борги викарбовували на дерев'яних паличках); 2) внаслідок архаїзації лексики (наприклад: schlecht und recht - рівно, врівень; скромно і чесно (порівн. архаїчне значення слова schlecht - рівний, прямиий; простий, нештучний); 3) внаслідок наявності у складі фразеологізму жаргонної чи професійної лексики (наприклад: guten

Ankraz haben (молодіжн. сленг) - мати успіх; einen tollen Zahn darauf haben (проф.) - розвивати велику швидкість).

За граматичною структурою фразеологічні єдності словосполучення, два види яких мають твердо фіксовані структурні особливості. Це - парні сполучення (Wortpaare, Zwillingsformeln) і компаративні фразеологічні одиниці.

До фразеологічних висловів належать одиниці, що своєю граматичною структурою - предикативні сполучення слів і речень.

1. Прислів'я: Es ist nicht alles Gold, was glänzt. - «Не все те золото, що блищить». Viele Köche verderben den Brei. - «У семи няньок дитя без ока».

2. Приказки, типу: Da liegt der Hund begraben. - «Ось де собака заритий». До цих двох підгруп належать і «крилаті слова»: Auge um Auge, Zahn um Zahn (Bibel); Das also war des Pudels Kern (Goethe) і т.п.

3. Свійкі й відтворювані вигукки і модальні вислови: Er kann mich gern haben (Ausdruch der Ablehnung), Du lieber Himmel! (Ausruf des Entsetzes oder Verwunderung), Mein lieber Mann! (Ausruf der Verwunderung).

Фразеологічні сполучення характеризуються одиницями, що виникли в результаті одиничного поєднання одного семантично перетвореного компонента (наприклад: das gelbe Fieber (тропічна хвороба); der schwarze Markt - (чорний ринок).

До семантики цих зворотів типова ознака - аналітичність. Всі компоненти зберігають семантичну відокремленість. Фразеологічні сполучення можуть бути термінологічного і нетермінологічного характеру.

Контекстологічна класифікація. Послугуючись контекстологічним методом, Н.Амосова виділила серед фразеологізмів англійської мови два класи: а) клас ідіом і б) клас фразем.

Ідіоми укладають одиниці постійного контексту, у яких наявні вказівний елемент, що семантично реалізується. До того ж вони - тотожні. Обидва елементи представлені загальним лексичним складом словосполучення, яке характеризується цілісним значенням (наприклад: a mare's nest; in the howe of the night: in the nick of time; to cudgel (one's) brains).

До фразем належать одиниці постійного контексту з фразеологічне зв'язаним значенням одного із компонентів (наприклад: common sense; far cry; to knit (one's brows; dog's life; husband's tea).

В основу цієї класифікації покладена специфіка внутрішніх контекстуальних зв'язків фразеологізмів.

Класифікація Н. Амосової зазнала справедливої критики, бо багато різновидів стійких словосполучень не знайшли у ній відображення. Ось що пише О.Кунін: «Перш за все не дотримано єдиного класифікаційного принципу: ідіоми виділяються за принципом наявності у словосполученні цілісного значення, що базується на послабленні лексичного значення його компонентів, а фразем - за принципом наявності фразеологічне зв'язаного значення, обумовленого одиничною сполучуваністю одного із компонентів. Таким чином, одна

група виділяється на основі чисто семантичного принципу, а друга - на основі структурно-семантичного принципу.

Класифікація на основі методу оточення. Класифікацію фразеологізмів на основі методу оточення розробив М. Тагієв. Її сутність полягає в тому, що основна увага приділяється не характеру внутрішньофразеологічної структури, а особливостям структурних зв'язків з іншими одиницями в системі мови. Таким чином, активними постають три параметри.

1. Фразеологізми з одномісним оточенням (наприклад: хоть отбавляй - волнений, желяюших, грибов, коней; до осени - (много воды утечет). Для структурного зв'язку цих фразеологізмів з іншими одиницями потрібний лише один елемент.

2. Фразеологізми з двомісним оточенням (наприклад: отец шкуру спустит с тебя; у него вертелось на языке (предложение). Структурно необхідними елементами таких фразеологізмів є суб'єктивне і залежне оточення (кто + сдирал шкуру + с кого; у кого + вертелось на языке + что).

3. Фразеологізми з трьохмісним оточенням (наприклад: я приношу себя в жертву отечеству; она колет ему глаза бедностью, квартирой). Структурно необхідними елементами цих фразеологізмів є одне суб'єктивне і два залежних оточення (кто + приносит в жертву + кого + кому; кто + колет глаза + кому + чем).

Фразеологізмів з чотиримісним оточенням, як свідчить М. Тагієв, немає.

Ці три групи фразеологізмів поділяються на підгрупи з однорідним, неоднорідним і варіативним оточенням, в середині яких має місце детальніша рубрикація: виділяються іменники на позначення особи і не-особи; іменники на позначення, власне, предметів і абстрактних предметів з відповідною орієнтацією на різні граматичні форми слів і на синтаксичні конструкції. Зведення конфігурацій фразеологізмів з одномісним оточенням нараховує 41 вид, з двомісним оточенням - 87, з трьохмісним оточенням - 14 видів. В цілому класифікація нараховує 142 види. Користування нею ускладнене численними структурними підступами.

Класифікація фразеологізмів, що ґрунтується на граматичних, семантичних та структурних ознаках фразеологізмів. Ця класифікація, що належить перу В. Архангельського, має два види фразеологізмів:

1. Фраземи (всі фразеологізми, структура словосполучень).

2. Спійкі фрази (всі фразеологізми, структура речень).

Поділ фразеологізмів на два основних граматико-структурних класи віднайшов підтримку в дослідниці української фразеології Л. Скрипник.

«1. Фразеологічні одиниці, організовані за типом моделі словосполучення (рідше - речення). Семантико-структурною особливістю є співвідносність із окремим словом і функціонування в ролі члена

речення. Цей різновид фразеологічних одиниць має загальну назву *лексичні ідіоми* (стріляний горобець; упадати в око; на всі заставки).

2. Фразеологічні одиниці - фрази, що мають організацію простих або складних речень».

Це - найпростіший поділ фразеологізмів у синхронному плані.

Класифікація фразеологізмів, що ґрунтується на парадигматичному, синтагматичному та дериваційному зв'язках. Цю оригінальну класифікацію вперше запропонував Д. Шмельов, поділивши фразеологізми на сім типів:

1) парадигматично зв'язані (подъемный кран, сделать замечание);

2) синтагматично зв'язані (закадычный друг, обложной дождь, воздеть руки);

3) дериваційно зв'язані (глубокий старик, медвежья услуга, реветь белугой);

4) парадигматично і синтагматично зв'язані (подзорная труба, грецкий орех, оказать помощь);

5) парадигматично і дериваційно зв'язані (железная дорога, головной убор, заливается соловьем);

6) синтагматично і дериваційно зв'язані (беспробудное пьянство, ни зги не видно, кричат во всю Ивановскую);

7) парадигматично, синтагматично і дериваційно зв'язані (краеугольный камень, змея подколотная, битъ баклуши, точить лясы, вскружить голову) [2].

Кожна парадигма, як бачимо, протиставляється іншій згідно з трьома ознаками, що лежать в її основі. Водночас кожна ознака має своє визначення.

Парадигматична зв'язаність словосполучень полягає в тому, що всі показники належать до різних лексичних парадигм, займають цілком визначені клітинки відповідної лексичної «матриці».

Синтагматична зв'язаність передбачає наявність у словосполученні фразеологічно закріпленого елемента, тобто, коли один компонент неминуче передбачає наявність іншого (наприклад: проселочная - дорога, торный - путь, окладистая - борода).

Дериваційна зв'язаність словосполучення передбачає наявність у ньому компонента із фразеологічно зв'язаним значенням, тобто з обмеженням у сполучуваності, але не семантичним, а лексичним: з одними словами того ж тематичного ряду цей компонент сполучається, з іншими ні (наприклад: идет снег, дождь, але не роса, белые мухи).

Вважаємо за доцільне увірадити такий факт: Д. Шмельов не називає наявність порога фразеологічності, а це не дозволяє точно визначити ні саме словосполучення як фразеологічне взагалі, ні однозначно віднести його до того чи іншого типу класифікації. У зв'язку з цим М. Копиленко та З. Попова слушно зауважують, що нема суттєвої різниці між рядами словосполучень із словом *глубокий*: «1) *глубокий* (ая)

река, овраг, рытвина...; 2) глубокий(ая, ие) натура, знания, ум, книга...; 3) глубокая ночь, осень, зима, старость». Різниця між цими рядами лише кількісна. Якщо перший ряд може бути великим (але не безмежним), то другий ряд - коротший і за кількістю компонентів наближається до третього.

Подібного висновку можна дійти і на основі цілого ряду інших прикладів. Одні ряди будуть складатися з двох, трьох прикладів, інші нараховуватимуть велику кількість (наприклад: змея подколодная - нора подколодная; подзорная труба - подзорная вышка; беспробудное пьянство - беспробудный пьяница - беспробудный сон; оказать помощь, внимание, доверие, лобезность, предпочтение, хороший прием, содействие, сопровитвление, услугу, честь, способности).

Фразеологізм «оказать помощь» Д.Шмельов характеризує як парадигматично і синтагматично зв'язаний, тобто відносить його до четвертого типу своєї класифікації. Однак, такий великий набір змінних компонентів викликає сумнів щодо характеристики цього фразеологізму з боку синтагматичної зв'язаності.

Сумнівною є також диференціація фразеологізмів «реветь белугой» і «заливается соловьем». Перший визначається як дериваційно зв'язаний, а другий - як парадигматично і дериваційно зв'язаний, хоч різниці, на нашу думку, між ними нема.

У філологічній літературі існує ще чимало класифікацій фразеологізмів з вузьким спрямуванням. Вони висвітлюють питання теорії фразеології лише частково. У цьому зв'язку обмежимося тільки переліком.

Грамматична класифікація. Вона представлена в науковій літературі двома різновидами: морфологічним та синтаксичним.

Морфологічна класифікація заснована на співвідношенні фразеологічних одиниць з певними частинами мови (виділяються еквіваленти іменників, дієслів, прислівників і т.п.).

Синтаксична класифікація передбачає поділ фразеологізмів на основі виконання ними синтаксичних функцій в реченні (підмета, присудка, додатка і т.д.).

Генетична класифікація. Вона передбачає групування фразеологізмів за джерелами походження. З її допомогою можна простежити етапні моменти формування літературної мови. В цій класифікації виділяють: 1) біблійні звороти; 2) запозичення з інших мов; 3) крилаті слова; 4) прислів'я та приказки тощо.

Основний недолік цієї класифікації полягає в тому, що нечасто вдається визначити джерело виникнення того чи іншого звороту. Крім того, така систематизація показує лише динаміку розвитку фразеологічних одиниць і може складати основу історичної фразеології.

Тематична класифікація. Вона розмежовує фразеологізми на позначення суттєвих понять у житті певної спільності людей. Тут можна виділити фразеологізми з ознакою позначення: а) фізичних явищ; б)

психологічного стану; в) явищ сенсорної діяльності; г) манери поведінки і т.д.

Функціональність і стильова класифікація. Така систематизація передбачає визначення належності фразеологічних одиниць до певних структурно-функціональних стилів літературної мови: офіційно-ділового, публіцистичного, наукового та художньо-белетристичного. Нечіткість граней між стилями зумовлює і нечіткість меж між самими фразеологізмами.

Стилістична класифікація. Лінгвостилістичний аспект дослідження фразеологізмів вимагає конкретизованої систематизації матеріалу. Однак, така систематизація не може бути покладена в основу вивчення фразеологічного фонду, оскільки лінгвостилістичний аспект складає інший план дослідження у порівнянні із загальнотеоритичним. На цій підставі стилістичну класифікацію розглядають як деталізацію основного типологічного поділу фразеологізмів. Особливу роль відіграє стилістична класифікація в процесі відтворення фразеологізмів з мови - оригіналу мовою мети - художнього перекладу [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Bally Ch. *Présis de stylistique*. - Geneve, 1905. - P. 90-91.
2. Шмельов Д.Н. *Проблемы семантического анализа лексики*. - М., 1973. - С. 272-273.
3. Гачечиладзе Г. *Художественный перевод и литературные взаимосвязи*. - М., 1972. - С. 181; Латышев Л.К. *Курс перевода (Эквивалентность перевода и способы ее достижения)*. - М., 1981. - С. 63-64; Нечаева В.М., Хипп Х. *Пособие по переводу*. - М., 1985. - С. 29; Копанев П.И., Беер Ф. *Теория и практика письменного перевода*. - Часть 1. - Минск, 1968. - С. 73-74; Копанев П.И., Зимооря Н.И., Дудич И.И. *Концептуальная основа учебника по научно-техническому переводу для вузов* // Зимооря М.И., Дудич И.И. *Переклад і науково-технічний прогрес / Роль перекладу в процесі вивчення іноземних мов*. - Ужгород, 1992. - С. 14-17; Лилова А. *Введение в общую теорию перевода*. - М., 1985. - С. 71-73; Чередниченко О.И. *Теоретичні основи удосконалення практики перекладу та двомовної лексикографії* // *Теория и практика перевода*. - Выпуск 14. - К., 1987. - С. 8-11; Цыткина Ф.А. *Сопоставительное исследование терминологий и переводческая практика* // *Теория и практика перевода*. - Выпуск 15. - К., 1987. - С. 160; Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. *Интерпретация художественного текста*. - М., 1983. - С. 58, 107; Чернов Г.В. *Теория и практика синхронного перевода*. - М., 1968. - С. 165; Баран Я.А., Пятничко Б.П. *Прагматическая функция преобразованных фразеологизмов в художественных произведениях* // *Функционирование языковых единиц и категорий в тексте*. - Таллин, 1989. - С. 23-24.

V. СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

§1. Поняття «система» та «рівень» у контексті фразеології

Дослідження фразеології різних мов останнім часом зримо поживилося. У численних працях підкреслюється, що фразеологія - це система (мікросистема) одиниць, що відмінна від системи лексичної; вона утворює особливий фразеологічний рівень мови, який різниться від лексичного та синтаксичного пластів.

Вивчення семантики фразеологізмів призвело до виявлення системних зв'язків у сфері фразеології (синонімії, антонімії, полісемії, омонімії), до встановлення відмінностей між лексичним та фразеологічним значенням. Визначення структурних типів фразеологізмів показало їх якісну різноманітність, власне, вододіл між структурно-семантичними моделями вільних словосполучень та складеними словами. Усе це зумовило пошуки нових підступів до фразеології, яка - подібно до інших понятійних одиниць мови - може утворювати систему на основі власних закономірностей. Отже, фразеологія не може існувати ізольовано, бо вона співвідноситься з іншими системами та рівнями. Інакше кажучи, вона має своєрідне місце в ієрархії рівнів.

Звичайно, будь-яка система характеризується певним складом своїх одиниць та відношеннями між ними. В.Адмоні так визначає сутність мовної системи: «Система мови - органічна єдність двох систем: системи відношень між компонентами і системи побудови мовних одиниць». [1]

Твердження В.Адмоні послужило О.Куніну, аби сформулювати своє тлумачення фразеологічної мікросистеми мови: «Фразеологічна мікросистема чи фразеологічний рівень - це традиційна єдність системи відношень між компонентами фразеологічних одиниць і фразеологічних одиниць між собою на основі їх структурно-семантичної немодельованої побудови». [2]

Для даної теми важливі відмінності між системним характером фразеологічного та лексичного рівнів, що полягають в наявності закономірних бінарних опозицій: нарізнооформленість фразеологічної одиниці - ціліснооформленість слова, стійкість слова на лексичному рівні, фразеологічне значення - лексичне значення.

Щодо різниці між системними взаємовідношеннями фразеологізмів і перемінних сполук слів, вона полягає в наявності бінарних опозицій: стійкість - нестійкість, структурно-семантична немодельованість - структурно-семантична модельованість, фразеологічне значення - складне значення змінного речення.

Таким чином, стійкі сполуки слів, як елементи фразеологічної системи, неподільні в межах своєї системи і лише через неї входять у загальну систему мови. Тому й не дивно, що О.Кунін пропонує

розрізняти в мові такі системи: фонологічну, лексико-семантичну (слова усіх типів), морфологічну і фразеологічну (стійкі надслідні утворення). Ці системи існують в рамках граматичної будови мови. [3]

На жаль, О.Кунін залишає поза увагою функціональну ознаку фразеологізмів, ієрархію рівнів, співвідношення між компонентами фразеологічного рівня (системи). Задля об'єктивності відзначимо такий факт: дослідник підкреслює, що кожна система мови виділяється на основі тих специфічних параметрів, які властиві її одиницям з урахуванням елементів ізоморфізму.

Часом під фразеологічною системою розуміють взаємопов'язане розташування елементів мови і відношення між ними. Таке тлумачення системності в фразеології проступає з позиції, у світлі якої фразеологію можна класифікувати за різними ознаками - семантичними, структурними, стилістичними. [4]

Приблизником такого погляду на визначення фразеологічного рівня виступає також В.Архангельський, який висловився таким чином: «Найголовніша властивість фразеологічних одиниць, що дозволяє виділити їх системну сукупність в особливий фразеологічний рівень, відмінний від рівня лексичного і синтаксичного, - це відношення між фразеологічним десигнатором і фразеологічним десигнатом. Ізоморфізм мови і мислення у сфері одиниць синтаксичного рівня виражається відношенням один до одного, а в сфері одиниць фразеологічного рівня - відношенням два і більше до одного; тобто, два лексичні інтегранти, що складають фразеологічну одиницю, репрезентують один десигнат (винятком є постійно-змінне сполучення слів)». [5]

Цікаво, що в основу характерних ознак одиниць фразеологічної системи Р.Попов поклав надслідність (наявність в одній одиниці декількох слівних компонентів) та семантичну єдність (злитість) при акцентологічній і граматичній нарізнооформленості компонентів [6].

В ієрархічній системі рівнів мови місце фразеології між лексичним та синтаксичним рівнями поруч із системою вільних словосполучень. Зв'язок фразеологічної системи з лексичним і синтаксичним рівнями та з системою вільних словосполучень має особливий характер. Тут немає звичайної інтеграції одиниць нижчого рівня в одиниці вищого рівня (фонеми - морфеми - слова - речення), натомість наявний «*дереваційний коловорот* одиниць різних рівнів і міжрівневих систем», напрямом якого іде зверху вниз, а саме: з одиниць синтаксичного рівня виникають (хоч і нерегулярно) фразеологізми, а з фразеологічних одиниць виникають (також нерегулярно) лексичні одиниці. Лексичні одиниці сполучаються в «словесні блоки», вільні словосполучення, які, в свою чергу, об'єднуються в речення - одиниці синтаксичного рівня. На основі вільних сполук слів виникає більшість фразеологізмів, а фразеологічна система поповнює (хоч не дуже продуктивно) систему вільних словосполучень.

Такий зв'язок видається надто схематичним і штучним. Фразеологізми разом із словами об'єднуються в речення - одиниці синтаксичного рівня. Отже, «дериваційний ланцюжок» тягнеться і знизу вгору. Причому, цей зв'язок одиниць є постійним і базується на закономірній реалізації синтаксичних властивостей елементів нижчого рівня. Вільні сполуки слів теж виникають в результаті регулярного комбінування, інтеграції слів і фразеологізмів. Що ж до «дериваційного коловороту», то він, як зазначає Р. Попов, не є регулярним.

Подібної думки щодо фразеологічного рівня дотримується М. Умарходжаєв: «...фразеологію можна віднести до такої підсистеми мови, одиниці якої розміщені між лексемами і реченнями і якій притаманні всі ізоморфні ознаки інших підсистем (рівнів) мови». [7]

Відсутність аргументованого доказу, що фразеологія утворює систему (підсистему), спонукала шукати універсальні принципи організації мови і його системоутворюючих факторів. Ці пошуки привели до виявлення у фразеологічному рівні центру мовного й периферійного факторів. Одним з важливих критеріїв розмежування центральної і периферійної частин фразеологічної системи називають ступінь інтеграції компонентів фразеологізму. Так, фразеологізми, що мають у своєму складі архаїзми, історизми та інші подібні значення, мають високий ступінь інтеграції компонентів, а, отже, належать до ядра фразеологічної системи.

Проте твердження О. Куніна, В. Архангельського, Р. Попова, М. Умарходжаєва непереконливі, бо вони не підтверджують існування фразеологічної системи системи і фразеологічного рівня. Виділення фразеології в окрему систему не може базуватися на окремих характерних особливостях фразеологізмів. Для цього необхідно показати наявність стрункої системи відношень, що спостерігається при інших системах та рівнях мовних одиниць.

До того ж чимало вчених виступає проти теорії фразеологічної системи та фразеологічного рівня. Так, В. Нікітін заперечує існування фразеологічної системи на тій підставі, що «фразеологізми є надлишками в мові», оскільки вони - «вторинні по відношенню до системного матеріалу будь-якої мови» і їх усунення не зруйнувало б мовної системи, а лише збільшило б її стилістичні ресурси. За денотатами фразеологізми належать до лексичного, за мовленевим використанням - до синтаксичного рівня. [8]

Наявність фразеологічного рівня заперечує і В. Телія. Адже з поняттям «рівень» не можна сумістити наявність в його межах структур, що не підходять під загальне визначення одиниць. [9]

У працях М. Шмельова та М. Шанського міститься пропозиція об'єднати фразеологічні одиниці і слова в одну лексико-фразеологічну систему. [10]

Можна було б назвати ще цілу низку публікацій, в яких мовиться про фразеологічну систему та фразеологічний рівень, доцільність чи недоцільність їх виділення.

Говорити про фразеологічну систему на рівні з лексичною як про знакову систему взагалі, очевидно, немає достатніх підстав. Адже «знакова система - матеріальний посередник, що служить для обміну інформації між двома іншими матеріальними системами». [11] Однак, за допомогою тільки фразеологічних одиниць, власне, як знаків фразеологічної системи, не можна передати повний обсяг інформації, хоч вони співвідносні зі словами. Фразеологізми-знаки не мають певних закономірностей у відношенні між собою, вони не можуть сполучатися в одиниці вищого порядку, як це спостерігається в інших системах.

Либонь, тому В. Архангельський розташовує фразеологічний рівень на дев'ятому місці в ієрархії рівнів російської мови. Над фразеологічним рівнем нема іншого пласту, а по відношенню до нього одиниці фразеологічного рівня були б одиницями нижчого порядку.

Значним внеском у справу вирішення проблеми системних зв'язків і відношень фразеологічного складу мови видається монографія М. Алефіренка «Теоретичні питання фразеології». [12] На її сторінках висвітлюється цілий ряд питань з теорії фразеології, що залишаються дискусійними, у т.ч. щодо місця фразеології в системі мови, рівневого статусу фразеологізмів. Надграматичний статус фразеологічного рівня М. Алефіренко обґрунтовує з позиції фразеомотворення, розкриваючи властивості фразеологізмів, їх генетичні і функціональні зв'язки з іншими рівнями мови на основі методу фразеологічної комбінаторики. Отже, в сучасних умовах розвитку фразеології як науки мовиться радше про наявність системних зв'язків у сфері фразеології, а не про фразеологічну систему чи фразеологічний рівень.

У фразеологічному складі мови наявні такі ж системні зв'язки, як і в лексичному, а саме: синонімія (варіативність), антонімія, полісемія й омонімія. А ось ґрунт для полеміки: розглядати явища системних зв'язків у сфері фразеології у загальному руслі дослідження лексичних одиниць в цілому чи окремо, як специфічне явище? Це стосується як загальних питань, типу визначення синонімів і т.д., так і окремих - класифікації тих чи інших одиниць.

§2. Синонімія та варіативність: ознаки фразеології

У процесі функціонування фразеологізмів - особливого виду знаків мовної системи діють два протилежні чинники розвитку: стабільності і видозміни. Однією з основних передумов утворення і функціонування фразеологізмів є стійкість значення і структури. Без цієї ознаки фразеологізми не можуть стати знаками мовної системи.

Стойкість структури зумовлює стійкість лексичного значення і навпаки, а лексичне значення передбачає стійкість структури. Протилежно діючий чинник урізноманітнює зміст і форму фразеологізмів, виражає те ж або подібне поняття іншим шляхом, що веде від незначних змін до повної її зміни. Ця варіація знаходить свій вияв у двох мовних явищах: варіативності та синонімії. Фразеологічна синонімія неодноразово була предметом спеціальних досліджень. [13] А все ж і досі немає загальноприйнятого визначення синоніма ні для лексики взагалі, ні для фразеологізмів зокрема. Звичайно, розбіжності у визначеннях неминучі, бо вони залежать від напрямків теоретичного дослідження синонімії, кожному з яких - інтуїтивно-логічному, функціонально-лінгвістичному і структурно-лінгвістичному - властиві свої принципи. Скажімо, багато визначень містять вказівки на предметну співвіднесеність, відтінки значень і лексико-семантичну валентність одиниць, відсутність об'єктивних мовних критеріїв у визначенні синонімів. А щодо фразеологічної синонімії, то дається взнаки ще й недостатня пізнаність усіх аспектів. Сутність визначення синонімів спрямована на такий вододіл: за одними ознаками вони ототожнюються, за іншими - диференціюються. Ототожнення синонімів відбувається, в першу чергу, по лінії значення (наприклад: j-m einen Bären aufbinden j-n hinters Licht führen - j-n übers Ohr hauen).

Ці фразеологізми означають: «обдурити кого-н.» і належать до розмовно-побутової лексики.

Повних синонімів, однак, не так уже й багато. В основному синонімам властиві конкретні відмінності. Так, фразеологізм «Blut schwitzen» має значення: а) стікати кров'ю, знемагати; б) відчувати смертельний страх, обливатися холодним потом. Фразеологізм «den Schwanz einziehen» має значення: «підібгати хвіст», «затихнути», «угамуватися». Зіставлення значень цих одиниць показує, що про повну кількісну і якісну тотожність не може бути й мови. Вони ототожнюються лише по семантичному інваріанту - «боятися».

Важливий принцип ототожнення фразеологічних синонімів - валентність. Зустрічається багато фразеологізмів однакових щодо семантичного інваріанта, але визнати їх синонімами не можна, бо вони не сполучаються з одними і тими ж лексичними одиницями. Такі фразеологізми, як «bis auf die Knochen» та «bis aufs Messer» мають однаковий семантичний інваріант «до крайньої міри», але несуть різну сполучуваність. Фразеологізм «bis auf die Knochen» сполучається із словами «spuren», «blamieren», «nass sein» і т.п., а зворот «bis aufs Messer» із словами «kämpfen», «streiten». Очевидно, це різні фразеологізми, що входять у різні синонімічні ряди.

Диференційними ознаками при визначенні синонімів виступають словесне оформлення і образ. Сумніву не викликають фразеологізми, в яких при спільності семантичного інваріанту і

валентності є словесне оформлення і різні образи (наприклад: keinen Finger rühren - auf der faulen Haut liegen - «бути лінивим»; ums Leben kommen «померти»).

Суперечка точиться навколо фразеологізмів, що мають деякі спільні синонімічні компоненти (наприклад: alter Junge - altes Haus - alte Schaluppe - alte Münze - «дружище, старина»; den Mund halten - das Maul halten - den Schnabel halten - die Schnauze halten - den Rand halten - die Klappe halten - die Fresse halten - die Gusche halten - die Pappe halten - «мовчати, тримати язик за зубами»; sich j-m an den Hals werfen, sich j-m an den Hals schneisen - «кидатися кому-н. на шию»). Ці фразеологізми різняться образністю, а деякі й належністю до стилістичних пластів. Що це, синоніми чи варіанти?

Деякі мовознавці прагнуть віднайти у цій суперечці компромісне рішення і пропонують назвати їх дублетними (М.Шанський) або структурними синонімами (О.Кунін). [14] Т.Краморенко, О.Молотков та ін. відносять такі фразеологізми до варіантів. [15]

На нашу думку, фразеологізми, що містять спільні компоненти повнозначних слів і створюють новий образ чи змінюють, бодай частково, значення звороту слід вважати синонімами.

Синонімічність таких фразеологізмів яскраво розкривається на прикладі компаративних фразеологізмів. Порівн.: herumstehen wie Holzklotz - herumstehen wie Stockfische - «стовбичити». За рахунок змінного компонента, що є опорою порівняння, виникає новий, нерідко асоціативний образ. Він і показує якісну різницю між понятійними забарвленнями.

Труднощі в розмежуванні синонімів і варіантів зрими, коли відбуваються зміщення на рівні однакових ознак. Зрозуміло, і синоніми, і варіанти визначаються спільністю значення і валентності при відмінності лексичного складу. А точні мовні критерії, за допомогою яких можна було б визначити норму такої спільності і відмінності для синонімів та варіантів, які дозволяли б безпомилково розрізняти їх, ще не виявлені.

До розмежування синонімів і варіантів слід підходити з однієї і тієї позиції, визначити їх за допомогою рівноцінних критеріїв. Умовно називаємо п'ять: значення, валентність, лексичний склад, образ, сфера функціонування. На основі цього визначення фразеологічного синоніму сформулюємо дефініцію. Фразеологічними синонімами називаються одноструктурні і різноструктурні одиниці, що мають однаковий семантичний інваріант, однакову лексико-семантичну валентність і різний лексичний склад; а при частковому співпадінні - різні образи, різну функціонально-стилістичну характеристику.

Тривалий час у науковій літературі критерієм (лексичної) синонімічності вважали обопільну заміну. Однак, ця теза не витримує

критики. [16] Суть синонімів полягає не в простій заміні (порівн.: мовознавство - лінгвістика), а у прагненні точніше висловити думку, збагатити інформацію при економії засобів вираження. Адже синоніми не лише ототожнюються, але й протиставляється в кількох вимірах: семантики, функціонально-стилістичної належності, образності талексичної наповнюваності. Якщо тут можна говорити про взаємозаміну, то лише в аспекті семантичного інваріанту.

Серед фразеологічних синонімів має місце чимало дублетів одиниць, що саіпадають по лінії значення та функціонально-стилістичного забарвлення. Але й тут взаємозаміна не може бути виправдана, бо образи, що лежать в основі таких фразеологізмів, не завжди асоціюються з одними і тими ж явищами. Так, наприклад, не про кожную людину в конкретних життєвих обставинах і в її присутності можна сказати: «ні риба, ні м'ясо»; «ні богові свічка, ні чортові кочерга»; «ні пес, ні баран»; «ні пава, ні гава». Часом краще вжити синонім цього ж плану: «ні те, ні се»; «ні шведць, ні жнець».

Існування синонімів у мові зумовлене тим, що вони займають окреме місце в мовній системі.

Теоретичні міркування, викладені тут стосовно синонімів, дозволяють сформулювати таке визначення варіанту. Фразеологічними варіантами називаються одиниці, що характеризуються варіацією таких елементів, які не змінюють семантики, валентності, образу і функціонально-стилістичної належності фразеологізмів.

Проте варіанти не можуть взаємозамінити один одного в будь-якому контексті без шкоди для словлювання. Протилежне твердження зводить нанівець самий смисл існування та функціонування варіантів. Кожен компонент, що варіюється, маркує фразеологічну одиницю, тобто додає до неї або позбавляє її якоїсь якості.

Так, різниця між варіантами «unter vier Augen sprechen» та «unter vier Augen durchsprechen» полягає у вираженні дієслівними фразеологізмами граничності (безмежності). Префікс «durch» додає другому варіанту категорію граничності.

Варіація компонентів фразеологічних варіантів може вказувати на різну тривалість процесів, що виражаються фразеологізмами, наприклад: FRAU DULLFEET: Ignatius Dullfeet.

Wird gegen Menschen wie den Roma kämpfen

Noch mit dem letzten Atemzug... (B. Brecht).

DER ARBEITER: Nein, sagt sie, Nazis sind wir alle, zum letzten

Atemzug... (B. Brecht).

У першій ілюстрації увага акцентується на кінцевому моменті процесу, в іншій - на його тривалості.

Фразеологічні варіанти класифікуються за певними типами. Серед них можна виділити: орфографічні (Ei des Kolumbus - Ei des Columbus), фонетичні (ein Auge zudrucken - ein Aug zudrücken, das ist kein

Honigschlecken - das ist kein Honiglecken), граматичні (j-n in der Hand haben - j-n in den Händen haben, auf den grünen Zweig kommen - auf einen grünen Zweig kommen), лексичні (j-m ins Auge sehen - j-m ins Auge schauen, unter vier Augen sprechen - unter vier Augen reden), квантитативні (Auge um Auge, Zahn um Zahn - Auge um Auge - Zahn um Zahn, es satt bis zum Hals haben - es bis zum Hals haben).

Класифікація фразеологічних синонімів. Фразеологічні синоніми частіше класифікують за схемою, запозиченою з класифікації лексичних синонімів.

1. Рівнозначні синоніми,
2. Ідеографічні синоніми,
3. Стилістичні синоніми.

До рівнозначних синонімів належать фразеологізми, однакові значенням та функціонально-стилістичною належністю (порівн.: sein wahres Gesicht zeigen - die Maske fallen lassen - «показати справжнє обличчя»; von Kindesbeinen an - von klein auf - «змалку»; leeres Stroh dreschen - Holz nach dem Walde tragen - den Sand pflügen - «правити теревені, переливати з пустого в порожнє»; j-m einen Bären aufbinden - j-m übers Ohr hauen - «обдурити кого-н.»).

До ідеографічних синонімів належать фразеологізми, що різняться між собою лише семантичними відтінками. Так, приміром, фразеологізми «dran glauben müssen, um die Ecke gehen» означають «померти», а їх синонім «hingehen wie Fliegen» з тим самим значенням відрізняється від них означенням процесу дії, що протікає швидко і легко.

До стилістичних синонімів належать фразеологічні одиниці, що мають відмінність між собою на рівні функціонально-стилістичної належності. Синонімичний ряд на означення поняття «померти» містить фразеологізми трьох стилістичних пластів. Наприклад, фразеологізми «in die ewige Ruhe eintreten», «die Augen schliessen» належать до одиниць високого стилю, фразеологізм «ums Leben kommen» причетний до літературної лексики, а фразеологізми «ins Gras beisen», «dran glauben müssen» - належать до розмовно-побутової лексики.

З огляду на те, що не завжди можна провести чітку грань між названими типами одиниць, доцільніше було б поділити фразеологічні синоніми на дві великі групи. 1. Функціонально-стилістично рівнозначні синоніми. 2. Функціонально-стилістично нерівнозначні синоніми (з детальнішою рубрикацією в середині кожної з них).

Меншу вагомість для синхронного вивчення фразеологічних синонімів має класифікація за структурними особливостями і за походженням, де виділяються відповідно одноструктурні та різноструктурні синоніми, власне, синоніми та похідні або структурні синоніми.

§3. Фразеологічна антономія

Фразеологічна антономія стала предметом дослідження нещодавно. В останні роки увагу дослідників привернули теоретичні основи фразеологічної антономії, основні критерії антономічності фразеологічних одиниць, структурні типи фразеологічних антонімів, їхні основні ознаки, зв'язок антонімії фразеологізмів із загальною системою фразеології (мовиться про синонімію і полісемію), сполука антонімії слів із фразеологічною антонімією тощо. [17]

Сутність фразеологічної антонімії полягає в полярному протиставленні значень фразеологізмів при їх семантичній спільності.

В значенні фразеологічних одиниць виділяємо денотативний, конотативний та категоріально-граматичний компоненти. Кожен із цих факторів відіграє певну роль у виявленні антонімічності фразеологізмів. Визначальним фактором є денотативний, оскільки він складає основу значення. Саме за денотативним фактором визначаємо полярність значень фразеологізмів і спільність їх семантичного змісту.

Полярність і спільність семантики - неодмінна ознака антонімії фразеологізмів. Фразеологізми, які не мають спільності в семантиці, не виявляють і полярності. Вони не можуть називатися антонімами. Так, наприклад, фразеологізми «in die Kandare beißen» - «скипіти, спалахнути гнівом, сердитися» та «vor die Kaniden gehen» - «загинути, збанкрутувати» не можуть бути антонімами, оскільки їх значення не мають основи для зіставлення. Вони протиставляються як два різні значення, бо не мають спільної точки єднання.

Протиставлятися можуть фразеологізми, що означають однорідні явища. Наприклад, фразеологічні одиниці «ein alter (schlauer) Fuchs» «старий (хитрий) лис» - «alter Esel» - «старий осел» співвідносяться із загальним значенням - «розум людини» - і протиставляються із конкретними полярними значеннями: «розумна, хитра людина» - «дурна, нехитра людина»; фразеологізми «etw. schwarz (schwarz in schwarz)» - «бачити що-небудь у похмурому світлі» - «etw. in rosarotem (rosigem) Licht sehen» - «бачити що-небудь у рожевому світлі» співвідносяться із загальним значенням «сприймати щось» і протиставляються із конкретними полярними значеннями «погано сприймати» - «добре сприймати».

Другий важливий фактор у визначенні антонімів категоріально-граматичний компонент. Інакше кажучи, обидва фразеологізми, що антонімізуються, повинні належати до однієї і тієї ж частини мови. Приклади: «keine Kosten scheuen» - «не обмежувати себе у видатках» - «den Beutel zuhalten» - «економити, скорочувати видатки» належать до дієслівних фразеологізмів; «dicke Luft» - «небезпека, напружене становище» - «teine Luft» - «спокій, безпечне становище» належать до субстантивних фразеологізмів «(aussehen) wie Milch und Blut» (виглядати

як кров з молоком» - (aussehen) wie eine Leiche» - «блідий, як смерть» належать до прислівникових фразеологізмів; klug wie eine Schlange - «розумний, як змія» - dumm wie die Nacht - «дурний (темний) як ніч» належать до ад'єктивних (прикметникових) фразеологізмів.

Фразеологізми, що мають різну лексико-граматичну характеристику, не утворюють узуальних антонімів. Наприклад: «ein armer Hund» - «бідний, нещасний» - субстантивний фразеологізм та «in Saus und Braus leben» - «жити в розкоші», «купатися, як сир в маслі» - дієслівний фразеологізм. У них різна сполучуваність, тому вони можуть стати лише контекстуальними антонімами, тобто антонімізуватися лише за певних, умов у певному контексті.

Щодо конотативного компонента значення, то він не є обов'язковим фактором творення антонімів. Стилістичні та експресивно-емоційні характеристики фразеологічних антонімів можуть бути однаковими для обидвох фразеологізмів, а можуть бути й різні. Наприклад: «auf grosem Fusse leben» - «жити на широку ногу» (літ.) - «zur Not leben» - «жити в нужді, недостатках» (літ.); але: «auf grosem Fusse leben» - «жити на широку ногу» (літ.) - «am Hungertuch nagen» - «голодувати, не мати шматка хліба» (розм.) - auf dem Hunde sein - «бідувати, терпіти нужду» (розм., фам.) - den Riemen enger schnallen - «тугше затягнути пояс» («голодувати» (розм., фам.)); «in der Blüte des Lebens stehen» - «бути у розквіті сил» (літ.) - «aus dem letzten Loch pfeifen» - «бути при останньому подиху, дихати на ладан, вмирати» (розм., фам.); «in voller Blüte stehen» - «процвітати, переживати розквіт, досягти повного розквіту» (літ.) - «aus dem letzten Loch pfeifen» - «занепадати, приходити до занепаду» (розм., фам.); j-m den Mund öffnen - «заставити кого-н. замовчати» (літ.) - j-m den Mund verbieten - «наказати кому-н. замовчати(замовкнути)» (розм.).

Існують протилежні думки стосовно структури фразеологізмів (як релевантного чи нерелевантного елемента) при визначенні антонімів.

Вузьке розуміння фразеологічних антонімів охоплює однорідність структури - одного із головних критеріїв антономічності фразеологізмів. Неодмінною умовою антономічності фразеологізмів. Неодмінною умовою антономічності є наявність антономічних компонентів в одноструктурних фразеологізмах) наприклад: die Augen offenhalten - «бути на поготові, пильнувати» - die Augen (vor einer Tatsache) verschlissen - «закривати очі на що-н., не помічати»; etw. in einem guten Licht darstellen - «зобразити щось в хорошому світлі» - etw. in einem schiefen Licht darstellen - «зобразити щось у фальшивому світлі».

Як бачимо, поза межами антономії залишається велика кількість фразеологізмів, що різняться структурною побудовою та образною основою, ось кілька ілюстрацій: «mit Siebenmeilen-Stiefeln gehen» - «йти семимильними кроками» - «kriechen wie eine Schnecke» -

»тягтися як черепаха»; «das Blut kocht j-m in den Adern - «хто-н. весь спалахнув, спалахнув гнівом» - «ruhig Blut bewären» - «зберігати спокій, холонокровність»; «einen klaren Kopf haben» - «мати світлий розум» - «bei j-m ist eine Schraube los» - «бракує гвинтика, не всі дома».

Складним і не достатньо з'ясованим є питання ролі заперечення у визначенні антонімів. Не завжди заперечення служить критерієм антономічності. Наприклад: «zu sich kommen» - «опам'ятатися, схаменутися» - «nicht zu sich kommen». Заперечна частка «nicht» є зовнішнім елементом у відношенні до фразеологізму «zu sich kommen» і не входить до його смислової структури. Заперечення утворює антоніми лише тоді, коли воно є постійним компонентом фразеологізму, елементом його значення, що вказує на відсутність ознаки, дії і т.п. Наприклад: «zu was (etw.) kommen» - «домогтися чого-н.» - «zu nichts kommen» - «нічого не домогтися»; «j-d hat gut lachen» - «кому-н. добре, кому-н. добре сміятися»; «j-d hat nichts zu lachen» - «кому-н. погано, кому-н. не до сміху»; «das rechte Mass halten» - «знати міру» - «kein Mass kenne» - «не знати міри, меж».

Таким чином, основними критеріями визначення антонімів є протиставлення конкретних, співвідносність загальних та однорідність категоріально-граматичних значень. Інші критерії, скажімо, однорідність структури, наявність одного образу та однаковість функціонально-стилістичної характеристики слід визнати факультативними або взагалі нерелевантними.

Фразеологічний антонім та його сутність можна сформулювати таким чином. Фразеологічними антонімами називаються одноструктурні фразеологізми з протилежними конкретними і спільними загальними значеннями та з однорідною категоріально-граматичною характеристикою. Щодо класифікації фразеологічних антонімів, то їх розрізняють в основному за структурними, семантичними та функціонально-стилістичними рисами. Структура фразеологічних антонімів поділяється на одноструктурні (однотипні) та різноструктурні. Різноструктурні фразеологічні антоніми поділяються на дві підгрупи. До першої підгрупи належать фразеологічні антоніми, що мають у лексичному складі спільні компоненти (наприклад: das Blut kochte j-m in den Adern - «хто-н. скипів гнівом» - kaltes Blut bewahren - «зберігати спокій, хладнокровність»). До другої підгрупи належать фразеологічні антоніми, що мають різний лексичний склад та різну внутрішню форму, тобто в їх основі лежать різні образи (наприклад: etw. steht auf einem anderen Blatt (das ist ein anderes Blatt) - «що-н. сюди відноситься, що-н. із другої опери» - immer das alte (das gleiche) Lied singen - «твердити одне і те ж, тягнути ту саму пісню»). З точки зору семантики та функціонально-стилістичних особливостей фразеологічні антоніми поділяються на рівнозначні та нерівнозначні. Нерівнозначні антоніми характеризуються належністю до різних сфер функціонування, до різних стилістичних пластів

(високого, літературного, розмовного), а також різним стилістичним забарвленням (фамільярне, побутове, грубе, вульгарне і т.д.). Приміром: den Mund auf tun - «заговорити» належить до розмовної лексики, з погляду стилістичного забарвлення, а кілька його антонімів синонімічного ряду із значенням «мовчати, замовчати», що належать також до розмовної лексики, мають різне стилістичне забарвлення: den Schnabel halten, den Rand haken мають стилістичну помітку «фамільярний», die Fresse halten, die Klappe halten, die Schnauze halten - мають стилістичну ремарку «грубий», але den Mund halten належить до літературної лексики; до трьох стилістичних пластів належать фразеологічні антоніми із значеннями «народитися», «померти». Наприклад: zur Welt kommen (літ.), die Welt erblicken (літ.) «народитися» - ins Grab sinken (висок.), aus der Welt gehen (висок., евф.), in eine andere, bessere Welt übergehen (висок., евф.), zur ewigen Ruhe eingehen (висок., евф.), ums Leben kommen (літ.), mit der Welt abschliessen (літ.), «звести рахунки із світом», ins Gras beißen (розм. груб.) «померти». Рівнозначні антоніми характеризуються спільністю названих вище показників. В їх основі може лежати один і той же, або й різні образи. Наприклад: j-n etw. zur Welt bringen (літ.) «народити, створити» - j-n, etw. aus der Welt setzen (розм.) - «народити» - j-n ins Grab bringen (розм.) - «звести в могилу». Фразеологічна антономія виявляє тісний зв'язок із такими семантичними категоріями, як синонімія та полісемія. Зв'язок фразеологічної антонімії і фразеологічної синонімії полягає в тому, що фразеологічні антоніми можуть входити в синонімічні ряди, а зв'язок фразеологічної антонімії та полісемії супроводжується входженням фразеологічної полісемантичної одиниці в різні антономічні ряди.

§4. Фразеологічна полісемія

Помітне вивчення полісемії фразеологізмів припадає на останні роки. Як це не дивно, але ще недавно побутувала теза про те, що фразеологізм має не властива багатозначність. І це вважалося однією з відмінних рис фразеологізму від слова. Помилковість такої постановки питання настільки зрима, що явище полісемії у сфері фразеології почало привертати увагу дослідників. Багатозначність фразеологізмів першими запримітили лексикографи. У словниках, виданих упродовж XIX століття, зафіксовано фразеологізми з кількома значеннями, які увиразнювалися окремими цифровими позначеннями.

У російській германістиці питання полісемії німецької фразеології вперше опрацював Л. Бінович, видрукувавши в 1952 році цікаву статтю «Про багатозначність ідіом». [18]

Характерною рисою сучасної лексикографії є фіксація полісемантичних фразеологізмів на сторінках як фразеологічних, так і загальнономовних словників. Основна увага дослідників зосереджена

на вивченні семантичної структури фразеологізмів, процесу розмежування понять полісемія - омонімія, методів такого розмежування, шляхів розвитку значень у полісемантичних одиниць.

Розширення семантичної структури фразеологізмів пов'язують з їх здатністю до переосмислення, до семантичних зрушень. Розрізняємо вторинні та паралельні семантичні зрушення.

Вторинні семантичні зрушення мають місце тоді, коли на основі значення фразеологізму виникає нове або так зване вторинно-образне значення (первинно-образне значення виникає внаслідок метафоризації вільного словосполучення). Наприклад: віддавати, віддати кінці - фразеологізм із значенням «ті чи від'їздити звідкись (переважно швидко втікаючи)» розвинулося з поняття, що вживається у середовищі моряків. Первинно-образне значення згодом могло зазнати дальшого переосмислення, в результаті чого фразеологізм набув нового значення - «ті з життя, помирати»; бити в очі (у вічі) має значення а) яскраво світити; засліплювати (про сильне, різке світло); б) бути дуже помітним; впадати в око; а фразеологізм давати (дати) відсіч означає: а) чинити рішучий опір, відбивати напад; б) різко відповідати, гостро заперечувати.

Процес утворення вторинно-метафоричних значень на основі полісемантичних фразеологізмів неважко продемонструвати на таких прикладах: sich aufs Ohr legen: а) піти на бокову, лягти спати; б) ледарювати; jmdm auf die Beine helfen а) вилікувати, поставити на ноги; б) допомогти подолати (фінансові) труднощі.

У смисловій структурі фразеологізму визначають ієрархічну послідовність семем. Наприклад, у смисловій структурі фразеологізму «разбирать по косточкам» вони розподіляються так: а) розчленувати якесь складне явище на однорідні складові частини, б) піддавати ґрунтовному, ретельному розгляду властивості, якості кого-н., чого-н., в) засуджувати недолки, вдаючись до найдрібніших деталей.

Вторинні семемі - елементи вищого порядку, бо їх зміст абстрактний. [19]

Така послідовність розвитку значень у фразеологізмів підтверджується ступенем абстрактності у вторинно-образних значеннях (лексикографічна практика фіксує в окремих випадках послідовність виникнення значень; значення могло розвинутися з попереднього, а не навпаки).

Утворення полісемантичних одиниць шляхом паралельного семантичного зрушення - це процес, в результаті якого на основі переосмислення того самого змінного словосполучення виникають нові значення, викликані актом метафоризації. Такі значення полісемантичного фразеологізму характеризуються однорідністю, тобто вони не відносяться одне до одного, як основне і похідне, чи первинне і вторинне. Семантика цих фразеологізмів виявляє однаковий

ступінь абстрактності. З цього приводу В.Жуков висловив цікаву думку: «Внаслідок цього смислова структура багатозначного фразеологізму характеризується певною однорідністю, рівнозначністю окремих значень, оскільки у більшості випадків важко або зовсім неможливо визначити, яке значення є основним, а яке - похідним. Наприклад, «рот разевать» має два значення: 1) говорити і 2) дивуватися. Вони рівноправні, одне не походить від іншого, бо його не передбачає. Вона перше, і друге значення характеризується різним предметно-логічним віднесенням, виражають різні поняття.» [20]

Прикладами паралельного семантичного зрушення можуть служити і такі полісемантичні фразеологізми: auf den Hund kommen - а) доходити до ручки; отупитися; низько власти (про особу), б) занепадати (про неособу); j-m die Hand bieten (reichen, leihen) - а) подати руку кому-н. (в знак примирення), б) (простягти кому-н. руку допомоги; допомогти кому-н; Blut (und Wasser) schwitzen - а) стікати кров'ю, слабнути, знемагати, б) боятися, відчувати смертельний страх.

Розвиток значень у фразеологізмів відбувається за такими основними формами семантичних змін, як розширення, звуження і перенос значення. Наприклад: фразеологічна одиниця з метафоричним типом переносу: in full cry: 1) (of a pack of hounds) all crying or barking together as they chase an animal, in full pursuit; 2) eagerly chasing or trying to catch.

Фразеологічна одиниця з метонімічним переносом: ways and means: 1) methods for accomplishing smth., esp. Of providing money; 2) necessary funds, money.

Фразеологічні одиниці зі зміною обсягу значень: under the weather: 1) not feeling well; 2) in adversity, break the ice: 1) make a beginning; 2) break through cold reserve or stiffness. [21]

Значення полісемантичних фразеологізмів розрізняються чи виявляються за допомогою спільних прийомів, таких, власне, як предметно-логічний зміст, дистрибутивне оточення, синтактико-морфологічна характеристика.

§5. Фразеологічна омонімія

Дослідження омонімії з проєкцією на фразеологію має порівняно невелику історію. Щоправда, це питання не оминув своєю увагою Ш.Баллі. Вивчення фразеологічної омонімії ґрунтувалось на теоретичних постулатах, що були свого часу вироблені для вивчення явища лексичної омонімії.

Фразеологічними омонімами називаються одиниці, однакової структурою та лексичним складом, але - різними значеннями.

Фразеологічних омонімів небагато. Вони виникають різними шляхами. Поруч з омонімами розрізняють ще й міжрівневі фразеологічні омоніми.

Серед фразеологічних омонімів зустрічаються одиниці, що виникли незалежно один від одного з вільних словосполучень у різний час. Наприклад: зелена вулиця(1) - «вид кари солдатів», зелена вулиця (2) - «шлях без перешкод». В основі вказаних фразеологізмів лежать різні поняття. Це - омоніми в класичному розумінні цього слова. Зелена вулиця (1) означає «два ряди солдатів з лозинами або шпіцрутенами, між якими проганяли звинувачених» (солдати били їх лозинами або шпіцрутенами). Зелена вулиця (2) означає «зелене світло світлофора, яке дає право на проїзд транспорту». [22]

Фразеологічні омоніми такого ж типу: пустити півня(1) («підпалити що-н.»), пустити півня (2) - («запицати, зірватися на ноги»).

Омонімія таких фразеологізмів не викликає заперечення. Певні труднощі при цьому складають лише етимологічні дослідження.

Проблематичне питання - утворення омонімів внаслідок розпаду полісемії. Розрив між значеннями полісемантичного фразеологізму може наступити завдяки паралельній метафоризації або згодом, у процесі функціонування фразеологізмів. Наприклад: піднімати на ноги (1) - «виліковувати», піднімати на ноги (2) - «виховувати»; витягнутися в нитку (1) - «схуднути», витягнутися в нитку (2) - «виявити велику старанність, ретельність».

Розрив зв'язку між значеннями відчутний особливо тоді, коли втрачена внутрішня форма фразеологізму. Наприклад: ходу дати (1) - «покарати, провчити» і ходу дати (2) - «втекти». Аналогічний приклад з української мови: давати дати (завдавати, завдати) чосу (1) - «побити, розгрозити кого-н.», 2) «різко критикувати, лягти, когось», дати чосу(2) - «тікати».

Для виявлення омонімів треба встановити наявність розриву між значеннями, відсутність проміжної ланки чи асоціативних зв'язків між ними. Та як досягти цього? Жоден з відомих у науковій літературі методів розмежування омонімії і полісемії не дає бажаних результатів; жоден з них не можна назвати універсальним чи достатньо об'єктивним. [23]

Єдиним засобом розмежування фразеологічної омонімії та полісемії визнається семантичний критерій, оскільки омонімія - явище перш за все семантичне.

Сутність семантичного критерію М.Сидоренко вбачає у 1) встановленні характеру співвідносності значень (у семантичне різних фразеологізмів); 2) у наявності ступеню розриву зв'язку між значеннями (утворених з полісемії). Цей критерій, звісна річ, не універсальний і в деяких випадках не дозволяє чітко відмежувати полісемію від омонімії. Такі фразеологізми утворюють «пограничну групу», існування якої слід визнати неминучим явищем мови. Такі групи характерні для всієї системи і, мабуть, продовж всієї її історії.

На думку І.Чернишової, семантичний критерій зводиться до наявності (полісемія) чи відсутності (омонімія) асоціативних зв'язків семантики між двома одиницями.

М.Сидоренко та І.Чернишова не дійшли висновку, яким чином можна визначити наявність чи відсутність семантичного зв'язку між значеннями фразеологізмів.

Точного розмежування не можна досягти шляхом психолінгвістичного експерименту, суть якого зводиться до мовного чуття носіїв мови. У свій час цим методом користувалися Л.Щерба, Л.Блумфільд, С.Ульман та ін. У цьому напрямку ведуться пошуки і зараз. М.Муравицька визначила за допомогою десятибальної системи (0-10) відносну межу між омонімами (0-3.5 бала) і між варіантами значення слова (3.5-10 балів); між етимологічними (переважно 0-1 бал) та історичними - (1-3.5 бала) омонімами; між, власне, полісемією (6-10 балів) і її периферією (3.6-6 балів). [24]

Шкала М.Муравицької виглядає так: від 0 до 3.5 бала - омонімія, від 3.5 бала до 10 балів - полісемія. Але ж 3.5 бала характеризує і омонімію, і полісемію. Отже, і тут існує перехідний ступінь від полісемії до омонімії. Та це й закономірно, адже мовне чуття не ґрунтується на мовних критеріях.

Досі омонімія та полісемія розглядалися, як явища одного мовного рівня. Однак, на нашу думку, проблему - омонімія(полісемія) - можна розглядати як одне цілісне явище, що підлягає аналізу на двох рівнях: мови і мовлення. Це впливає з характеру співвідношення елементів на кожному з обох рівнів. Омонімія і полісемія тісно пов'язані з двома планами мовних знаків - змісту і вираження (означуваного і означувального).

Спостереження над багатозначними та омонімічними фразеологізмами показує, що його результат змінюється саме в залежності від підходу до них з боку плану змісту на рівні мовлення та з боку плану вираження на рівні мови.

На мовленнєвому рівні, для якого характерна лінійна (одноразова) співвідносність елементів, чітко проявляється диференціація значень фразеологічних одиниць, полісемантичних і омонімічних. Кожен із цих значень актуалізується у властивому лише йому контексті. Наприклад, фразеологізм «einen auf der Pfanne haben» реалізує два значення: а) пропустити чарочку, бути під градусом: Paul kam heute Nacht laut singend nach Hause. Der hatte einen auf der Pfanne (MDtI). «Пауль сьогодні вночі з'явився, голосно наспівуючи пісні. Він був під градусом», б) замисловити щось недобре: Die Kerle, die sich da in dem Garten herumdrücken - die haben bestimmt einen auf der Pfanne (MDtI). Ці типи, що вештаються в саду, неодмінно замислюють щось недобре. [25]

Фразеологізм j-m schwillt der Kamm реалізує такі значення:

1. спалахнути, закипіти (від злості): Herr Schulz ist Sachse, und wenn jemand etwas Schlechtes über die Sachsen sagt, dann schwilt ihm sofort der Kamm (MDtI). «Пан Шульц - саксонець, і якщо при ньому погано відгукнуться про саксонців, він зразу спалахує». 2. бундючитися, задаватися, копилити губи: Die Furcht ist weg, der Respekt, die Scheu. Da schwilt dem Bauer der Kamm aufs neu... (F. Schiller. «Wallensteins Lager»). Все до біса: гідність, страх, пошану! Знову мужва бундючитись почне...»

Значення фразеологізмів у кожному з цих прикладів значно розходяться між собою, бо належать до різних семантичних полів. Однак, мають місце фразеологізми, значення яких не виявляють такої розбіжності, а іноді постають дуже близькими. Так, фразеологізм «j-m das Maul stopfen» має значення:

а) заткнути пельку кому-н., примусити замовкнути кого-н.: Wie unsere Nachbarn über uns reden, das geht auf keine Kuhhaut. Wie können wir denen das Maul stopfen? (MDtI). «Те, що кажуть про нас сусіди, не лізе в жодні ворота. Та як заткнути їм пельку?» б) купити кого-н.: «Es ist merkwürdig, dass der Zeuge den Angeklagten so wenig belastet». - «Nun, man wird ihm das Maul gestopft haben» (MDtI). «Дивно, показання цього свідка мало що дають звинуваченню. - Мабуть його купили.»

Розбіжність між значеннями у цих прикладах не дуже велика. Відчувається асоціативний зв'язок між ними. Та ще менша розбіжність між значеннями фразеологізму «auf Hochtouren laufen», наприклад: а) працювати на повну потужність: Wenn bei uns alles auf Hochtouren läuft, produzieren wir über 2000 Apparate am Tag (MDtI). «Якщо у нас працюватимуть усі машини, то ми зможемо дати понад 2000 апаратів за день»; б) іти повним ходом: Die Vorbereitungen zur Hochzeit laufen auf Hochtouren. In drei Tagen ist es soweit (MDtI). «Приготування до весілля іде повним ходом. Воно відбудеться через три дні».

Контекст чітко відображає розмежування значень фразеологізмів незалежно від величини відстані семантичних зв'язків між ними. В контексті вони завжди виступають окремими самостійними одиницями.

Отже, на рівні мовлення варто говорити про омонімію фразеологізмів, як таких одиниць, що мають різні значення, але співпадають звуковою оболонкою (наприклад: einen auf der Pfanne haben (1) - «пропустити чарочку, бути під градусом» - einen auf der Pfanne haben (2) - «замислювати щось недобре»; j-m schwilt der Kamm (1) - «спалахнути, закипіти (від злості)» - j-m schwilt der Kamm (2) - «бундючитися, задаватися, копилити губи»; j-m das Maul stopfen (1) - «заткнути пельку кому-н., примусити замовкнути кого-н.» - j-m das Maul stopfen (2) - «купити кого-н.»; auf Hochtouren laufen (1) - «працювати на повну потужність» - auf Hochtouren laufen (2) - «іти повним ходом»).

Мовний рівень не дає чіткої уяви ні про співвідношення фразеологічних одиниць, позначуваних одним і тим же звуковим

комплексом, ні щодо окремих значень фразеологізмів. І ті, і інші розглядаються, власне, як елементи системи мови, як сукупність структурних одиниць, що пов'язані відношенням протиставлення. Так чи інакше вони входять до певних систем лексики (семантичні поля, лексико-семантичні групи і т.п.) на основі відповідних зв'язків. І лише спеціальне дослідження, як, наприклад, етимологічна студія, компонентний аналіз, психолінгвістичний експеримент і т.п. може виявити деяку диференцію між ними, як ближчих чи дальших по лінії семантичного зв'язку.

В пам'яті носіїв мови фіксується один звуковий комплекс, закріплений за рядом значень, незалежно від того, чи мовиться про омоніми, чи про полісемантичні одиниці у класичному розумінні цього слова. Так, наприклад, етимологічно різні фразеологізми зелена вулиця (1) - «вид покарання»; зелена вулиця (2) - «легкий шлях»; пустити півня (1) - «підпалити що-н.», пустити півня (2) - «зірватися на ноті», а також фразеологізми, що виникли внаслідок паралельної метафоризації (підняти на ноги (1) - «вилікувати», підняти на ноги (2) - «виховати») не аналізуються носіями мови як етимологічно різні. Людина користується ними з огляду на їх узуальну закріпленість в пам'яті, як одиницями, що мають однакове звучання.

Тим більше це стосується фразеологізмів із спільною етимологією, але втраченим зв'язком між значеннями (наприклад: дати часу (1) - «побити, розгромити кого-н., різко критикувати, лягти кого-н.» дати часу (2) - «втекти і т.д.) носій не думає про те, втрачена внутрішня форма між значеннями, чи ні, а про зміст інформації, яку необхідно передати.

Полісемантичні фразеологізми у традиційному розумінні слова коментарів не потребують.

Отже, на рівні мови один звуковий комплекс або одне значувальне може оформляти два і більше значень. А це ніщо інше, як полісемія.

Таким чином, фразеологізми зберігаються за структурою та своїм лексичним складом і утворюють на рівні мовлення омоніми, незалежно від семантичного зв'язку між їх значеннями. На рівні мови значення таких фразеологізмів об'єднуються одним звуковим комплексом і утворюють одну полісемантичну одиницю.

Такий погляд на предмет розмежування полісемії та омонімії фразеологізмів знімає питання визначення кількісної міри ступеня семантичного зв'язку між значеннями та елімінує перехідну групу від полісемії до омонімії.

Увагу фразеологів привертає і міжрівнева фразеологічна омонімія. Мовиться про омонімію фразеологізмів, що належать до лексичного чи лексико-фразеологічного рівня однотипних вільних словосполучень, які мають синтаксичний рівень. Наприклад: напилити шию кому-н. як фразеологізм, що означає: «дати прочухана (часу) кому-

н.» і як вільне словосполучення - намилили голову кому-н. (милом); sich den Kopf zerbrechen як фразеологізм із значенням «мучитися, думати» і як вільне словосполучення sich den Kopf zerbrechen - «розбити собі голову».

Питання правомірності виділення міжрівневої фразеологічної омонімії залишається й досі дискусійним.

Зроблена спроба дати класифікацію фразеологічних омонімів, виходячи із засад класифікації лексичних одиниць, де виділяються гомогенні - гетерогенні, повні - часткові, структурно рівнооб'ємні, синтаксично еквівалентні - нееквівалентні, стилістично однотипні - різнотипні, двочленні - багаточленні одиниці.

Дальші дослідження, безумовно, приведуть до вироблення конкретних принципів класифікації фразеологічних омонімів на, власне, фразеологічній основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Язык как единство системы отношений и системы построений // НДВШ: Филологические науки, 1963. - №3. - С. 15.
2. Кунин А.В. Фразеологический уровень языка и их взаимодействие: Тезисы научной конференции. - М., 1967. - С. 90.
3. Кунин А.В. Общее языкознание и проблемы устойчивых сочетаний слов // Всесоюзная научная конференция по теоретическим вопросам языкознания (11-16 ноября, 1974 г.): Тезисы докладов секционных заседаний. - М., 1974. - С. 162.
4. Федосов М.А. Функционально-стилистическая дифференциация русской фразеологии. - Ростов-на-Дону, 1977. - С.6.
5. Архангельский В.А. Соотношение и взаимодействие единиц фразеологического уровня с единицами других уровней современного русского языка // Уровни языка и их взаимодействие: Тезисы научной конференции. - М., 1967. - С. 25.
6. Попов Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаическими значениями и формами слов. - М., 1976. - С. 21.
7. Умарходжаев М.И. Очерки по современной фразеологии. - Ташкент, 1977. - С. 17.
8. Никитин В.М. Об отношении фразеологии к уровням языка, о спорных вопросах общей теории «фразеологизмов» и об уточнении понятия фразеологизм // Уровни языка и их взаимодействие: Тезисы научной конференции. - М., 1967. - С. 116-117.
9. Телия В.Н. Что такое фразеология? - М., 1966. С. 68.
10. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. - М., 1973; Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. - М., 1972.
11. Степанов Ю.Д. Семиотика. - М., 1971. - С.81.
12. Алефиров М.Ф. Теоретичні питання фразеології. - Харків, 1987.
13. Авалиани Ю.Ю., Ройзензон Л.И. О разграничении синонимии и варианности в области фразеологических единиц // Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей. - Баку,

1968. - С.71; Хазанович А.П. Синонимия в фразеологии современного немецкого языка: Автореф. дис... Канд. филол. наук. - Л., 1958; Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. - М., 1976. - С.241.

14. Кунин А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Англо-русский фразеологический словарь. - М., 1955.
15. Краморенко Г.И. Фразеологические варианты в современном немецком языке. - Смоленск, 1961; Молотков А.И. Фразеологизмы русского языка. - М., 1967.
16. Евгеньева А.П. Проспект словаря синонимов. АН СССР. Ин-т русского языка, словарный сектор. М., 1964; Ее же: Основные вопросы лексической синонимии // Очерки по синонимике современного русского языка. - М. - Л., 1966.
17. Алехина А.И. Фразеологическая антонимия в современном английском языке. - Челябинск, 1968; Зимин Л.П. Антонимия фразеологических единиц в современном немецком языке. Автореф. дис... канд. филол. наук. - Л., 1974.
18. Бинович Л. О многозначности идиом // Ин. яз. в школе. - 1952. - № 5.
19. Сидоренко М.И. Типы фразеологических синонимов русского языка // Вопросы семантики фразеологических единиц: Тезисы докладов и сообщений. - Ленинград, гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена. - Новгород. 1971. Ч.1. - С. 205.
20. Жуков В.П. О сопоставлении многозначности фразеологической единицы с многозначностью слова // Проблемы устойчивости и инвариантности фразеологических единиц. Материалы межвузовского симпозиума. - Тула., 1968. - С.197.
21. Королева-Виноградова Р.М. О полисемии фразеологических единиц в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. фил. наук. - М., 1974. - С.4-7.
22. Сидоренко М.И. О фразеологических омонимах // Ученые записки МОПИ им. Н.К. Крупской: Русский язык. Вопросы русской фразеологии. - М., 1966. - Вып.2. - Т. 160. - С.256.
23. Галкина-Федорук Е.М. К вопросу об омонимии в русском языке // РЯМ. - 1954. - №3; Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. - М., 1957.
24. Муравийська М.П. Психолінгвістичний аналіз лексичної омонімії / Мовознавство, 1975. - № 3. - С.67.
25. Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь. - М., 1975. С. 435.

VI. ФРАЗЕОЛОГІЧНА СТИЛІСТИКА

§1. Загальні зауваження

Контекстуальне вивчення фразеології у її зв'язку із стилістикою характеризується ґрунтовними дослідженнями, що мають поважну історію.

Проте теоретичні основи фразеологічної стилістики становлять новизну у багатьох її аспектах. Досі не існує єдиного погляду на стилістичне значення фразеологізмів. Як фразеологізми - у плані їх стилістичного вивчення - розглядаються цитати, лозунги, сентенції і навіть фольклорний матеріал, як ворожіння, примовки, народні пісні тощо; недостатньо висвітлена стилістична роль фразеології у системі зображальних засобів мови; відсутній єдиний принцип систематизації фразеологізмів у сфері стилістики - ось кілька перших - ліпших питань для дослідницького пошуку.

Основну увагу фразеологи зосереджують на вивченні фразеології певної мови, на тих чи інших її стилістичних аспектах. Тому сьогодні так актуальною постає потреба в узагальнюючій праці, яка б розкрила можливість виділення загальномовних стилістичних властивостей фразеологізмів у світлі нових завдань, що випливають із досягнень сучасної філологічної науки.

§2. Стилiстична класифікація фразеологізмів

Лінгвостилістичний аспект дослідження фразеологізмів диктує певну систематизацію досліджуваного матеріалу на конкретизованому рівні. Загальна типологічна класифікація фразеологізмів не придатна для цієї мети. Стилiстична класифікація може розглядатися або в аспекті основного типологічного поділу фразеологізмів, або ж як основна ланка у лінгвостилістичній площині.

Стилiстичній класифікації фразеологізмів присвячені праці багатьох авторів, зокрема, таких відомих мовознавців, як Л.Булаховський, О.Єфімов, І.Чередниченко, М.Шанський, О.Гвоздьов, Г.Іжакевич, Е.Різель, Ш.Баллі, Р.Екерт, А.Сеше та ін. Ці вчені пропонують різні методи та прийоми дослідження і способи систематизації фразеологізмів, але вони єдиностайні в підходах застосування до фразеології принципів стилістичної класифікації слів.

М.Шанський поділяє фразеологічні одиниці російської літературної мови на три розряди: міжстильова фразеологія, розмовно-побутова фразеологія і фразеологія книжна.

До міжстильових фразеологізмів відносяться фразеологізми - прості найменування об'єктивної дійсності без будь-якої їх оцінки

/сдержатъ слово, от всего сердца, тайное голосование, во всяком случае, игра слов! Ці сполуки слів, без сумніву, стилістично нейтральні.

До розмовно-побутових зараховуються фразеологізми, що мають вужчу сферу застосування /вони вживаються майже виключно у розмовній мові/ і «знижене» експресивно-стилiстичне забарвлення /лайливості, іронії, зневаги, фамільярності і т.д./, наприклад: наостричь лыжи, точить лясы, быть под мухой, набить карман, высосать из пальца, совать нос.

До книжних належать фразеологізми типу: вести начало, сложить оружие, золотой телец, игра судьбы, последний путь. Сфера застосування таких фразеологізмів - майже виключно писемна мова. Їм притаманне специфічне «підвищене» експресивно-стилiстичне забарвлення /книжності, урочистості, патетичності/. Сюди ж М.Шанський відносить фразеологічні архаїзми /битися об заклад - спорить, держать пари; Новый Свет - Америка /та історизми/ частний пристав, столбовые дворяне, суконное рыло/.

Іншу рубрикацію фразеологізмів пропонує Г.Іжакевич. У залежності від аспекту та завдань, вона розрізняє стилістичний та стильовий пласти фразеологізмів.

В аспекті вживаності фразеологізмів у сучасній українській мові Г.Іжакевич виділяє три групи фразеологізмів: а) фразеологізми, що активно функціонують у сучасній українській мові; б) застарілі або такі, що стають пасивними на сучасному етапі її розвитку; в) нові, які нещодавно увійшли в моду або перебувають у процесі становлення, входження до категорії стійких сполук.

Г.Іжакевич пропонує поділяти фразеологізми за джерелами їх виникнення на розмовно-побутові /сім мішків гречаної вовни; матері його ковінька; на бісового батька/, фольклорні та народнопоетичні /щоб мені очі повилазили, щоб мені руки і ноги покорочило, щоб мені тряса;вольная воля; темная темница; за тридев'ять земель/, книжні /іже херувима; ні печалі, ні воздыханія; нове царство; царство братолобія між людьми/.

Функціонально-стильова класифікація фразеологізмів передбачає виділення фразеологічних груп, що співвідносяться з певними функціональними стилями мовлення. Г.Іжакевич виділяє функціонально-ділову, публіцистичну, наукову /з багатьма його різновидами/ та художньо-белетристичну, а О.Єфімов - суспільно-публіцистичну, художньо-белетристичну, просторічну, професійно-технічну, науково-термінологічну, документально-канцелярську.

Класифікація фразеологізмів відповідно до структурно-функціональних стилів - найменш вдала спроба систематизації матеріалу. По-перше, існують фразеологізми, які використовуються в усіх структурно-функціональних стилях. Це так звані нейтральні фразеологізми - вони не мають експресивного чи стилістичного забарвлення. По-друге, не завжди можна точно визначити межу між

фразеологізмами щодо їх спеціалізації. Все частіше спостерігається використання одних і тих же фразеологізмів у різних структурно-функціональних стилях.

Найпоширеніша стилістична класифікація фразеологізмів - стилістично-функціональна; вона творить дві групи фразеологізмів: нейтрально-номінативні та експресивно-емоційні / О.Смирницький, Н.Амосова, Е.Різель, М.Алефіренко та ін./

Між цими двома основними типами може мати місце перехідний тип, що належить частково до першого, а частково - до другого типу. [1]

До нейтрально-номінативних Е.Різель відносить:

1) субстантивні або дієслівні словосполучення термінологічного характеру (schwarze Pocken; erste Lautverschiebung; Bilanz ziehen; in Strafe nehmen; volkseigener Betrieb; Held der Arbeit; dicke Milch; roter Wein);

2) прислівникові словосполучення (stehenden Fusses; leichten Schrittes);

3) дієслівні словосполучення, що наближаються до складних слів /Spiessruten laufen spiessrutenlaufen; Schach spielen - schachspielen/;

4) дієслівні словосполучення, що складаються з абстрактного іменника і повнозначного чи допоміжного дієслова /Aussehen machen (erregen); Angst (Hunger, Sehnsucht) bekommen; in Erfüllung geben/.

До експресивно-емоційних належать 1) фразеологізми, що виражають одне поняття і еквівалентні слову: ідіоми /den Kopf in den Sand stecken; durch die Lappen gehen/, парні словосполучення /blass und bleich; zittern und zagen; in Saus und Braus/; 2) фразеологізми, що виражають закінчену думку: прислів'я та приказки /Schmiede das Eisen, solange es heiss ist; Ende gut, alles gut /;жрилаті слова» /den Rubikon überschreiten; der Prediger in der Wüste; «Verweile doch, du bist so schön». (Й.В.Гете).

Для Е.Різель критерієм стилістичної класифікації фразеологізмів служить співвідношення між функцією та виражальними засобами, додатковим критерієм - граматично-структурна властивість фразеологічних типів.

Названі тут стилістичні класифікації мають більш-менш прикладний характер і не зовсім придатні для систематизації фразеологізмів в парадигматичному плані на лінгвостилістичному рівні.

Першу спробу дати деталізоване і систематизоване дослідження особливостей фразеологізмів щодо виду і ступеня їх експресивності, характеру і лінгвостилістичних способів вираження зробила Л.Болдирева. Запропонована нею стилістична класифікація фразеологізмів містить три групи стійких сполук слів (ССС).

І. Стійкі сполуки слів, що виконують номінативну функцію.

II. Стійкі сполуки слів, що виконують у залежності від характеру їх стилістичного значення номінативно-експресивну або експресивно-номінативну функцію.

III. Стійкі сполуки слів, що виконують експресивну функцію.

Перша група ділиться на дві підгрупи:

1) СССР загального характеру, що виражають загальнономінативні поняття з області політики, мистецтва, виробництва, побуту тощо / (Demokratischer Frauenbund Deutschlands, leitender Ingenieur), а також СССР типу einen Beschluss (einen Entschluss) fassen; von Zeit zu Zeit; ab und zu.

2) СССР із спеціалізованою номінацією /за належністю до певного функціонального стилю/: а) СССР, що виражають поняття з вузькопрофесійним значенням /переважно терміни/: kleines gemeinsames Vielfaches; б) СССР, що характеризуються спеціалізованою номінацією, яка обмежує сферу їх вживання функціональним стилем, наприклад, звероти із канцелярського стилю: zur Wiedergabe - «для повторного винесення на розгляд; для повторного донесення; zur gefälligen Rücksprache - «прошу перегорити».

Друга група також має дві підгрупи:

1) СССР з номінативно-експресивною функцією /це, ніби, перехідний пункт між СССР з номінативною функцією експресивно-номінативними СССР/: j-m die Ehre abschneiden (rauben, stehlen), keine blasse Ahnung haben, unter vier Augen, j-m zur Hand gehen.

2) СССР з експресивно-номінативною функцією.

A. СССР з неспеціалізованою експресією: а) СССР з одноелементним характером вираження експресії: etw. in den Wind schlagen; das spricht Bande /за допомогою образності/; б) СССР - дво- і багатоеlementним характером вираження експресії: in Saus und Braus; mit Stumpf und Stiel; zwei harte Steine mahlen selten kleine /за допомогою образу, ритму, алітерації/; Wie die Saat, so die Ernte /за допомогою образу і граматичних засобів - еліпсу/; Wenn schon - denn schon; Ende gut - alles gut /за допомогою повтору і еліптичної форми речення/.

Б. СССР з експресивно-стилістичним компонентом, що характеризується спеціалізованою експресією: 1) СССР з одноелементним характером вираження експресії: nicht um einen Wald voll Affen - фам. «ні за що в світі» /за допомогою образу/; das Maul halten - груб. «мовчати, тримати язик за зубами» /за допомогою специфіки лексичних компонентів/; 2) СССР з дво- і багатоеlementним характером вираження спеціалізованої експресії: j-m das Maul stopfen - груб. «заставити мовчати когось-н.»; «заткнути пельку кому-н.» /сполучення образу з лексичним компонентом, що має певне стилістичне забарвлення/; Mach nur keinen Salat! - зневажл. «Лише без галасу!» «Не здіймай шуму» /сполучення образу з певним синтаксичним та інтонаційним оформленням/.

До третьої групи належать ССС, функція яких обмежується вираженням емоцій і не пов'язана з номінацією /Ach, du grüne Neune!- «от тобі й маєш!»; «от тобі й на!»; «от тобі й раз!»; «от так клоква!»/.

Л. Болдирева висуває ряд теоретичних міркувань, які видаються слухними, однак, з деяким застереженням.

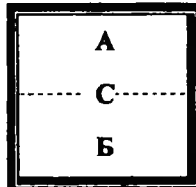
Дослідниця опирається на визначення фразеологізму, запропонованого І. Чернишовою, а стилістичну класифікацію формулює так, щоб залучити не лише фразеологізми, але й стійкі сполуки слів, що належать до різних груп лексики.

Денотативно та стилістичне значення розглядаються як два співіснуючі елементи, що органічно пов'язані між собою, але кожне із них може існувати в лексичній одиниці самостійно. Таке розуміння співвідношень денотативного і стилістичного значень дозволяє виділити в класифікації стійкі сполуки слів, що виконують номінативну або лише експресивну функцію. Проте, чи слід проводити таке різке розмежування денотативного та стилістичного значення?

Стилістична характеристика фразеологізмів базується на їх експресивному заряді, на їх виражальних властивостях. Експресивний фактор є інгредієнтом значення фразеологізму і співвідноситься з предметно-логічним інгредієнтом. На цьому співвідношенні заснована стилістична класифікація фразеологізмів.

Співвідношення цих інгредієнтів потрібно розуміти не як співіснування у фразеологізмі двох самостійних одиниць, а як відображення складного процесу, що відбувається в значенні у вимірах взаємодії його елементів. Саме ці елементи /експліцитний та імпліцитний/ допомагають чітко визначити природу, характер і ступінь актуалізації предметно-логічного та експресивного інгредієнтів у значенні фразеологізму.

Співвідношення предметно-логічного і експресивного інгредієнтів в лексичному значенні можна зобразити графічно, наприклад, як дві протилежні сторони квадрата «а» і «б», розділеного пунктирною лінією «с» /малюнок 3/, де «а» означає предметно-логічний

Мал.3.

зміст, «б» - експресивний зміст, а пунктирна лінія «с» означає можливу зміну цих інгредієнтів. Вона може рухатися від «а» до «б», в залежності

від чого наповненість значення набуватиме тою чи іншою мірою то предметно-логічного, то експресивного характеру. Мовою статистики це означає: інгредієнти можуть видозмінюватися в межах практично від одиниці до нуля /1:0/. [2]

Кожен з інгредієнтів - предметно-логічний і експресивний - може становити самостійний об'єкт дослідження і кваліфікуватися, власне, як денотативне та стилістичне значення. Розподіл їх функцій знаходить вираження в належності до двох рівнів: семантичного і лінгвостилістичного. Такий розподіл - результат абстрактного мислення, теоретичних міркувань, оскільки обидва інгредієнти становлять єдине ціле, тобто семантичний згусток фразеологізму.

Обидва інгредієнти, предметно-логічний та експресивний, можуть тією чи іншою мірою актуалізуватися в значенні. Від ступеня їх актуалізації залежить характер смислової наповненості значення фразеологізму. Ступінь актуалізації кожного з інгредієнтів можна виявити у будь-якому фразеологізмі.

Найлегше піддається аналізу значення фразеологізмів типу словосполучень /ідіоми, єдності, фразеологізми/, а також типу речень /прислів'я, приказки, афоризми тощо/, тобто звороти, в яких експліцитно виражені предметно-логічний та експресивний інгредієнти. Наприклад, значення фразеологізмів синонімічного ряду на означення «померти» розкладається так: aus dem Leben scheiden померти - предметно-логічний інгредієнт, образність, стилістична підвищеність /фразеологізм належить до високого стилю/- експресивний інгредієнт; ums Leben kommen померти - предметно-логічний інгредієнт, образність - експресивний інгредієнт; ins Gras beißen померти - предметно-логічний інгредієнт, образність, стилістична зниженість /фразеологізм належить до розмовно-побутового шару лексики, має ремарку грубий/- експресивний інгредієнт. Абож такі приклади: jmdm den Korb geben - відмова - предметно-логічний інгредієнт, образність, незначна стилістична зниженість /фразеологізм належить до літературно-розмовної лексики, має ремарку розмовний/ експресивний інгредієнт; mit eisernem Besen auskehren, ausfegen - енергійно навести порядок - предметно-логічний інгредієнт, образність, незначна стилістична зниженість /фразеологізм належить до літературно-розмовної лексики, має ремарку розмовний/ експресивний інгредієнт; vom wilden Affen gebissen sein - зійти з розуму - предметно-логічний інгредієнт, образність, стилістична зниженість /фразеологізм належить до розмовно-побутової лексики, має ремарку грубий/ - експресивний інгредієнт. [3]

Фразеологізми зі структурою речень: прислів'я та приказки: Lügen haben kurze Beine - брехня скоро буде викрита - предметно-логічний інгредієнт, образність - експресивний інгредієнт; das Hemd ist näher als der Rock - своя справа /вигода діла/ ближча, ніж чужа - предметно-логічний інгредієнт, образність - експресивний інгредієнт; біблійні

звороти: Auge um Auge, Zahn um Zahn - віддати тою самою мірою - предметно-логічний інгредієнт, образність - експресивний інгредієнт; афоризми: Das also war des Pudels Kern - ось, що за цим ховалося - предметно-логічний інгредієнт, образність - експресивний інгредієнт; компаративні фразеологізми: flink wie ein Affe - дуже спритний - предметно-логічний інгредієнт, образність, стилістична зниженість /фразеологізм належить до розмовно-побутової лексики, має ремарку розмовний фамільярний/ - експресивний інгредієнт; dumm wie ein Bohnenstroh - надзвичайно дурний предметно-логічний інгредієнт, образність, стилістична зниженість /фразеологізм належить до розмовно-побутової лексики, має ремарку розмовний фамільярний - експресивний інгредієнт.

Іншу картину дає аналіз значення вигуківих фразеологізмів. Характерна особливість цих зворотів полягає в тому, що вони належать до афективних зворотів, позбавлених усякої номінації.

Вигуківі фразеологізми, безумовно, можна назвати своєрідними складними вигуками, призначення яких - виражати різні емоції, у т.ч. протест, захоплення, обурення гнів тощо. Діапазон їх значень буває досить широкий, однак, обмежений. Вони соціально закріплені у мовній системі і в один і той же фразеологізм не можна вкладати різний зміст.

Тлумачні і перекладні словники містять з відповідними поясненнями велику кількість вигуківих фразеологізмів, як, наприклад: Himmel noch (ein) mall, ach, du lieber Himmel! - вираження почуття зняквоіння, збентеження, оцінювання, схвильованості; (ei) der Daus!, potz Daus!, was der Daus! - вираження почуття подиву; Der Himmel nahe dir! - вираження погрози; Ja, Kuchen! - із цього нічого не буде!; Gott sei Dank!, Gott sei's gedank!, Gott sei's getrommelt und gepiffen! - вираження почуття полегшення; du bist wohl (ganz und gar) von Gott verlassen, von allen Göttern verlassen! - вираження незадоволення; da haben wir die Bescherung! - вираження почуття подиву, незадоволення.

За рамки конкретних тлумачень виходити не можна /мовиться не про оказіональне вживання фразеологізму/, бо інакше форма буде не зрозумілою або з нечітким змістом. Так, наприклад, фразеологізм «der Himmel gnade dir!» не можна вживати для вираження почуття любов'язності, а фразеологізм «du bist wohl (ganz und gar) von Gott verlassen!» - для вираження задоволення, оскільки це суперечить соціально закріпленому за даним звуковим комплексом значенню. Словник не вказує на доволільність вжитку значення навіть деяких вигуківих фразеологізмів. Кожен з них має певне конкретне коло значень. Тому часом видається, що словники орієнтують лише на афективний смисл значення вигуківих фразеологізмів. Справді, основна маса тлумачних статей містить слова «вираження почуття...», що вказує на афект /гнів, подив, радість і т.п./.

Лише деякі статті мають звичайний тлумачний характер /наприклад: Ja, Kuchen! - із цього нічого не буде!/. Однак, саме тлумачення значення має

предметно-логічну віднесеність. Та найчіткіше пов'язаність вигуківих фразеологізмів з номінацією виявляється в контексті. Наприклад: Darum geb ich Ihnen kein Bier mehr, da Sie nicht Ihre Geheimnisse ausplaudern und ich hab die Bescherung (B.Brecht. Schweyk im zweiten Krieg). /Я вам тому і не даю більше пива, щоб ви не розп'якували ваших таємниць, а мені не довелося за це відповідати/. [4]

Явно афективний зворот передає логічний зміст /порівн.: «ich hab die Bescherung» - а мені не довелося за це відповідати», який сприймається свідомістю людини. Індивід цікавиться спочатку логічним смислом інформації, а відтак - її естетичною природою. Це спостереження підтверджують приклади: Gott sei Dank, bekommt wenigstens mein Sohn, der doch bei der tschuchischen Legion ist, jetzt bald eine anständige Lohnung (B.Brecht. Die Rundköpfe und die Spitzköpfe). «Хвала богу, мій син скоро одержуватиме чималу платню - адже він у чухійському легіоні».

Тут вигуківий фразеологізм «Gott sei Dank!» відповідає щодо смислу слову gut /добре/, що є його предметно-логічним інгредієнтом. Парадигматично він не має формального вираження і залишається в потенції. А його афективне значення - почуття полегшення - виражене і парадигматично, і синтагматично.

Значення вигуківих фразеологізмів розкладається так: «da haben wir Bescherung!» - вираження почуття подиву, незадоволення - експресивний інгредієнт, предметно-логічний в потенції і визначається контекстом; «Gott sei Dank!» - вираження почуття полегшення - експресивний інгредієнт, предметно-логічний в потенції і визначається контекстом.

Отже, вигуківі фразеологізми містять також і предметно-логічний, і експресивний інгредієнти, хоч перший, як правило, експліцитно не виражений. Як зазначав Ш.Баллі, почуття можуть панувати настільки, що ідея здається зведеною до нуля.

Характерна особливість притаманна також значенню фразеологізмів з так званою номінацією: їх призначення в мові, як свідчать наші спостереження, називати, не виражаючи ставлення до предмета чи адресата мовлення.

Таке твердження, якщо його і можна визнати справедливим, стосується деяких зворотів термінологічного характеру, типу ague cake - «збільшена селезінка», blind headache - «мігрень», kleines gemeinsames Vielfaches - «найменше спільне кратне», zur gefälligen Rücksprache - «прошу переговорити» /канцелярський стиль/, а також стійких сполук слів із сфери політики, виробництва.

Фразеологізми, типу «ins Stocken kommen», «etw. in Bewegung bringen (setzen)», «von Zeit zu Zeit», «ab und zu», містять завжди певну долю експресії. Ш.Баллі писав: «... ми ніколи не думаємо і не говоримо абсолютно безпристрасно ...»

Виразність, художня цінність таких фразеологізмів повністю визначається контекстом. Наприклад:

ANTON: Solche wie sie gingen viele mit uns, denn strenge Winter, die Lohnsenkungen in den Betrieben und unsere Agitation hatten viele zu uns geführt. Bevor wir zum Erlöserboulevard kamen, sahen wir einige Polizisten und keine Soldaten, aber an der Ecke des Erlöserboulevards und der Tverskaja stand plötzlich eine zweifache Kette von Soldaten. Als die unsere Fahne und Transparente sahen, schrie plötzlich eine Stimme uns zu: Achtung! Aus-einandergehen! Es wird geschossen. Und: Fahne weg! -Unser Zug kam ins Stocken (B. Brecht. Die Mutter).

Експресивність цього фразеологізму виявиться чітко тоді, коли застосувати до нього метод стилістичного експерименту.

Значення фразеологізмів цього типу розкладається так: *ins Stocken kommen* зупинитися - предметно-логічний інгредієнт, експресивний - в потенції і визначається контекстом; *etw.in Bewegung bringen (setzen)* привести що-небудь в рух, у дію - предметно-логічний інгредієнт, експресивний - в потенції і визначається контекстом; *ab und zu* іноді - предметно-логічний інгредієнт, експресивний в потенції і визначається контекстом.

Таким чином, значення усіх фразеологізмів містять як предметно-логічний, так і експресивний інгредієнти. Вони виявляють себе за допомогою різних засобів /найчастіше їх комбінацією/: понятійним змістом, закріпленням за даним звуковим комплексом, специфікою лексичних компонентів, закладенням у звороті та ін. Для виявлення цих інгредієнтів деякі типи фразеологізмів слід розглядати у двох вимірах - парадигматики і синтагматики.

Поняття бінарності в значенні, наявності та співвідношення в ньому інгредієнтів спричиняє таку стилістичну класифікацію фразеологізмів:

1. Фразеологізми, в яких актуалізовані одночасно предметно-логічний та експресивний інгредієнти, наприклад: *aus dem Leben scheiden, ins Gras beissen, jmdm einen Korb geben, Lügen haben kurze Beine, Auge um Auge, Zahn um Zahn; Das also war des Pudels Kern; flink wie eine Affe.*

До цієї групи належить основна маса фразеологізмів.

2. Фразеологічні одиниці, в яких предметно-логічний інгредієнт виступає потенційною можливістю, наприклад: *Himmel noch (ein) mall; ach, du lieber Himmel!; Der Himmel gnade dir!; Ei der Daus!; Ja, Kuchen!; Gott sei Dank!; Um Gottes willen!; Au Backe!; da haben wir die Bescherung!*

Сюди належать усі фразеологізми.

3. Фразеологізми, в яких експресивний інгредієнт виступає потенційною можливістю. Вони становлять відносно невелику групу. Це, як правило, аналітичні конструкції: *zum Ausdruck bringen, ins Stocken*

kommen та звороти типу « *ab und zu* », « *von Zeit zu Zeit* », « *hin und wieder* », а також модальні вирази.

Запропонована стилістична класифікація фразеологізмів у порівнянні до функціональної чи стилістико-функціональної, які не дозволяють вийти за рамки прикладної стилістики, має таку перевагу, що заперечує систематизацію фразеологізмів як в синтагматичній, так і в парадигматичній площині на лінгвостилістичному рівні. Вона містить найвищий ступінь узагальнення, відображає найістотніші, найхарактерніші стилістичні ознаки фразеологізмів.

§3. Фразеологія - засіб художнього зображення

Здатність фразеологізмів виконувати ту чи іншу зображальну функцію ґрунтується на їх конотативному значенні. Фразеологізмам властива велика образність, емоціональність, експресивність, стилістична забарвленість, потенційна здатність до модифікації. Все це сприяє динамічності фразеологізмів, визначає їм певне місце в текстах художньої літератури, де вони, як справедливо зазначає І. Чернишова, запрограмовані. [5] Це аж ніяк не означає, що чим більше фразеологізмів у творі, тим художнішим стає твір. Його художність не визначається наявністю в ньому переважної більшості певного виду лексики. Останнє складає його особливість. Фразеологія широко використовується як засіб художнього відтворення у різних жанрах художньої літератури. Стилiстичне використання фразеологізмів багатогранне. Це стосується як функцій, які вони виконують в тексті, так і різновидів функціонування фразеологізмів; на цю особливість варто зважати перекладачам. Звісна річ, вони можуть використовуватися в мовленні у їх загальноприйнятій формі і зазнавати тих чи інших змін. На особливу увагу заслуговує модифікація фразеологічних одиниць. Інтерес викликає і сама техніка модифікації, і її функціонально-стилістичне навантаження.

Фразеологізмам - знакам мовної системи - притаманний семантико-стилістичний потенціал. Він не є постійною величиною і в процесі мовлення може змінюватися в залежності від контексту, завдяки чому збільшується діапазон використання фразеологізмів, як засобів художнього зображення.

Арсенал способів творчого використання фразеологізмів у художній літературі дуже багатий. У цьому зв'язку доцільно зупинитися на найбільш розповсюджених способах та прийомах використання фразеологізмів в узуальній та оказіональній формах.

Поняття узуальне та оказіальне вживання фразеологізмів розрізняється в залежності від того, чи зазнає фразеологізм якоїсь /зовнішньої чи внутрішньої/ видозміни. Узуальним вважається вживання фразеологізмів без будь-яких перетворень значення, структури чи

компонентного складу /функція фразеологізмів у даному контексті до уваги не береться/. Якщо ж значення, структура чи компонентний склад фразеологізмів зазнали змін, то має місце оказіональне вживання фразеологізмів.

При узуальному використанні фразеологізмів треба враховувати і їх функціональне навантаження. Якщо фразеологізм не зазнав жодних змін, але підсилює створений ним стилістичний ефект, то іноді говорять про його оказіональне вживання. Підсилення експресії можна досягти за допомогою різних стилістичних прийомів: відокремлення, наростання, фразеонабір, повне повторення і т. ін. О.Кунін називає таке використання фразеологізмів конфігурацією першого ступеня оказіональності. Він розрізняє ще два ступені оказіональності: другий і третій. В конфігурації другого ступеня оказіональності реалізуються оказіонально перетворені фразеологізми. В конфігурації цього типу фразеологізм зазнає змін. [6] Може змінитись його значення, структура чи компонентний склад. Конфігурація третього ступеня оказіональності /або конвергенція - термін запропонував М.Ріффатер /полягає у поєднанні двох або більше стилістичних прийомів. Фразеологічну конвергенцію утворюють фразеологізм і його стилістичний контекст. [7]

Дослідження стилістичних функцій фразеологізмів - одне із завдань стилістики декодування. Порядком дослідження такий: 1) виявлення і виділення з тексту фразеологізмів, 2) визначення їх смислу, 3) аналіз контексту і зіставлення його з образною системою усього твору, 4) визначення стилістичної функції фразеологізмів. Аналізуючи художній твір, необхідно враховувати відомості про автора та епоху, на яку припадає його поява.

Широке застосування знаходять фразеологізми, як засіб художнього зображення в їх узуальній, загальноприйнятій формі. Однією з основних функцій фразеологізмів є вираження образності мовлення, наприклад: NA, warte Marichen! Dir lackieren wir auch mal die Fassade (H.Fallada. Wer einmal aus dem Blechnapf frisst).

Dabei war sein Zuhause keine drei Stunden weit weg, am Schwielowsee. Sein Hofkäme ganz auf den Hund (A.Seghers. Die Toten bleiben jung).

Фразеологізмам «j-m die Fassade lackieren» - «фозмалювати кому-небудь фізіономію /вбивску/, auf den Hund kommen - «занепадати» притаманна яскрава образність і високий ступінь експресивності.

Цю функцію можна назвати універсальною, оскільки вона неодмінно супроводжує усяке інше навантаження фразеологічних одиниць.

Важлива роль належить фразеологізмам, як засобу впливу на соціальну та індивідуальну поведінку людей, тобто, як засобу досягнення бажаного прагматичного ефекту. У такій функції Б.Келлерман вживає, приміром, приказку «Lieber tot als Sklave» /краще смерть, ніж

рабство»/ у романі «Танок смерті»; письменник прагне сформувати у читача думку про необхідність виступу проти фашистського режиму.

З метою досягнення максимальної виразності автор насичує репліку фразеологізмами, які характеризують дане явище всебічно:

JOHANNA: Wenn ihr das ganze Handwerkzeug in der Hand habt von den Leuten in euren grossmächtigen Fabriken und Anlagen, dann müsst ihr sie wenigstens herauslassen, sonst sind sie ja ganz aufgeschmissen, denn es ist ja doch so eine Art Ausbeutung dabei, und wenn dann die arme bis aufs Blut gepeinigte Menschenkreatur sich nicht anders zu helfen weiss, als einen Prügel nehmen und ihn seinem Peiniger auf den Kopf hauen, dann macht ihr in die Hosen, ich hab's schon bemerkt, und dann wäre die Religion wieder recht und soll öl auf die Wogen giessen, aber da ist sich der liebe Gott zu gut, als da er euch dann den Gehherda macht und euch euren Saustall wieder ausmistet. Ich lauf von Pontius zu Pilatus und mein: wenn ich euch da oben helf, dann ist denen unter euch auch geholfen. Da ist so eine Art Einheit und am gleichen Strang gezogen, aber da war ich schon dumm (B.Brecht. Die heilige Johanna der Schlachthöfe).

Репліка складається з трьох речень, але містить вісім фразеологізмів з різним навантаженням. Така кількість відтінків, що містяться в одній репліці, сприяє збільшенню образності мовлення і виразності думки.

Нерідко фразеологізми вживаються для виділення ідеї твору. Так, в п'єсі «Mann ist Mann» Б.Брехт вживає п'ять разів фразеологізм «einer ist keinen». Письменник використав його на початку, в середині і в кінці п'єси для підкреслення головної ідеї - сильною є людина - лише з масою. Ця приказка служить лейтмотивом п'єси, але одночасно виконує і другу функцію. Вона виражає іронію, бо сама ця маса, яку зобразив Брехт, фальшива.

Зустрічаються фразеологічні одиниці в ролі заголовків. Так, Брехт використовує фразеологізми для заголовків усього твору або окремих розділів. Одна з його драм називається «Die Rundköpfe und die Spitzköpfe oder Reich und Reich gesellt sich gern». Заголовки виконують не лише номінативну функцію, а й виражають ідею п'єси. Подвійна назва цілком виправдана, оскільки в п'єсі діють дві ідейні лінії: расове питання - на нього вказує перший заголовок - і соціальне, що розкривається за допомогою приказки: «Reich und Reich gesellt sich gern».

Фразеологізм «Austreibung der Händler aus dem Tempel» служить заголовком до частини п'єси Б.Брехта «Die heilige Johanna der Schlachthöfe» і допомагає розкрити зміст, ідею цієї частини, де мовиться про вигнання Йоанною багатіїв з дому «Армії спасіння».

Заголовок «Matti wendet Puntila den Rücken» відноситься до частини п'єси «Heint Puntila und sein Knecht Matti» (B.Brecht). У заголовку вжита фразеологічна одиниця «j-m den Rücken kehren». Вона дещо

видозмінена і в образній формі повідомляє про фінал твору. Що містить акцент "повернутися спиною".

Часто письменники використовують фразеологізми в ролі епіграфів. Так, до третього акту згадуваної уже п'єси «Die Rundköpfe und die Spitzköpfe» Брехт використовує приказку *kommst du mit fischen? fragte der Fischer den Wurm* / підемо разом рибалити? - запитав рибалка у черв'яка /. Письменник іронізує над демагогією пророка Іберіна, який розділив народ країни на дві раси - круглоголових і остроголових, або чухів і чіхів, закликавши чухів - незалежно від їх соціального положення - виступити під його прапором проти чіхів, оголошених ним ворогами народу. За допомогою фразеологізму Брехт показує демагогію, розраховану на обдурення: селян-чухів чекає доля черв'яка.

Надзвичайно часто використовуються фразеологізми для характеристики персонажів. Вони можуть служити допоміжним і одним із основних засобів створення портрета; з їх допомогою можна розкривати внутрішній світ персонажів, визначати їх душевний стан в якийсь момент, чи характеризувати їх окремі вчинки, дії, намалювати зовнішній вигляд, створювати мовні портрети.

Так, у п'єсі «Leben des Galilei» Брехт створює цілий ряд образів вчених і духовних сановників, мова яких пересипана науковими термінами, афоризмами, біблійними зворотами, наприклад: *Ein Apfel vom Baum der Erkenntnis, Wenn es keinen Gott gäbe, müsste man ihn erfinden, die Wahrheit ist das Kind der Zeit.*

У п'єсі «Die Dreigroschenoper» Б. Брехт створює образи Пічема і Мекхіта. Мова Пічема, короля жебраків, який зовнішньо поважає мораль, характеризується в цілому літературно-розмовною лексикою. Він користується, наприклад, такими зворотами: *für j-n das sein, was das Brot für den Hungrigen, zum Essen Brot kriegen nicht einen Stein, das sind zwei Fliegen mit einem Schlag.*

Протилежністю Пічема є Мекхіт, король бандитів. Літературна мова для нього радше виняток, ніж правило. Улюблені його вирази - грубі фразеологізми: *die Fresse halten, die Schnauze halten, die Klappe halten* та інші. Досить сказати, що йому належить більша половина всіх грубих і вульгарних зворотів у творі.

Широко використовуються фразеологізми у функції підсилення. Фразеологізми можуть підсилювати як окремі слова, так і цілі фрази / порівн.: *beinah - um Haar; sie haben nicht - sie nagen am Hungertuch; bankrott, futsch sein - im Eimer sein*).

SS-MANN: *Er ist beinah draufgegangen, um ein Haar* (B. Brecht. *Schweyk im zweiten Weltrieg*).

MUTTER COURAGE (triumphierend): *Sie haben nicht. Sie sind ruiniert, das ist, was sie sind. Sie nagen am Hungertuch* (B. Brecht. *Mutter Courage und ihre Kinder*).

Підсилювальну функцію фразеологізми виконують не лише завдяки розташуванню в реченні / вони займають останнє місце/, але й завдяки їх багатшій смисловій наповнюваності.

Слід відзначити використання фразеологізмів, як композиційно-архітектонічний засіб. Яскравий приклад композиційної побудови твору за допомогою фразеологізмів зустрічаємо в баладі Брехта «Ballade vom Weib und dem Soldaten». Брехт використовує фразеологізми на протязі усього твору, побудованого у формі діалогу: солдат з дружиною сперечаються на тему війни. Вояк виправдовує свій відхід на війну і жадобу до подвигів. Його підтримують товариші. Дружина благає поступити розумно і попереджує про небезпеку.

Балада починається зворотом: «*das Schiessgewehr schießt, und das Spiessmesser spießt*». Зміст звороту дуже абстрактний. Він звучить, як епіграф до балади і є своєрідною тезою до всіх доводів жінки.

У викладі балади Брехт використовує фразеологізми з конкретнішим значенням і чіткіше пов'язує їх із текстом. Так, наприклад, слова: *Ach, bitter bereut, wer des Weisen Rat scheut*

Und vom Alter sich nicht lasst beraten - це натяк на прислів'я «*Die Alten zum Rat, die Jungen zur Tat*», що виразно вказує на обидві сторони, які ведуть полеміку, на безглуздість тверджень вояка і на логічні доводи його дружини.

Конкретне значення і тісний зв'язок з контекстом мають фразеологічні одиниці: *kalt ins Gesicht lachen, ins Geben nehmen, vergehen wie der Rauch, die Taten warmen nicht*:

*Doch, der Soldat mit dem Messer im Gurt
Lacht ihr kalt ins Gesicht und ging über die Furt
Was konnte das Wasser ihm schaden?
Wenn wess der Mond überm Schindeldach steht
Kommen wir wieder, nimm's auf ins Gebet!
Sagten zum Weib die Soldaten!
Ihr vergeht wie der Rauch, und die Warme geht auch
Und uns warmen nicht eure Taten!
Ach, wie schnell geht der Rauch! Gott behüte ihn auch!
Sagte das Weib vom Soldaten.*

Остання строфа містить повторно частину фразеологізмів, використаних у викладі балади, які звучать, власне, як заключний акорд. Вжиті повторно фразеологізми немов би об'єднують весь вірш в одне ціле, композиційне продумане і логічно послідовне:

*Er verging wie der Rauch, und die Wärme ging auch
Und es wärmten sie nicht seine Taten!
Ach, bitter bereut, wer des Weisen Rat scheut!
Sagte das Weib vom Soldaten.*

(B. Brecht. *Gedichte*. Bd. I).

Нерідко Брехт вживає фразеологізми на початку строфи, а потім розвиває думку у відповідності до змісту фразеологізму. Так, у вірші «Wir haben einen Fehler begangen» друга строфа починається фразеологізмом « Wenn dich dein Auge ärgert, reisse es aus».

Абстрактний зміст фразеологізму Брехт конкретизує у викладі вірша, детально розшифровує зміст вираженої думки, пояснює значення компонентів фразеологізму, чим сприяє збільшенню його виразності.

Для чіткого підкреслення смислової та емоційної виразності фразеологізму Брехт користується прийомом переносу, змішує синтаксичні рамки та ритмічний малюнок: початок фразеологізму - сполучник «wenn» ставить у кінець попереднього вірша, відокремлює його, а сам фразеологізм переносить у другий і третій вірші, наприклад:

Du sollst gesagt haben: wenn
Mich mein Auge ärgert
Reisse ich es mir aus.
Damit wolltest du immerhin andeuten
Dass du dich uns so verbunden fühlst wie
Ein Mensch sich verbunden fühlt
Mit seinem Auge.

(B. Brecht. Gedichte, Bd. III)

Фразеологізми можуть завершувати строфу або й цілий вірш.

При такому використанні фразеологізмів хід викладення думки у творі йде від конкретного до абстрактного: розповідь про конкретні події завершується абстрактним висновком. Так, у Брехта шістнадцятий вірш із цикла «Zum Lesebuch für Städtebewohner gehörige Gedichte» закінчується двома фразеологізмами, які є відповіддю на питання, чи здійснюються мрії жінки. В образній формі митець підкреслює, що життя - не солодка мрія воно має свої закони і ніщо в ньому безслідно не минає. Брехт відокремлює фразеологізми, утворює з них заключну строфу:

Der Regen
Kehrt nicht nach oben.
Wenn die Wunde
Nicht mehr schmerzt
schmerzt die Narbe.

(B. Brecht. Gedichte, Bd. I).

Елементом архітекtonіки твору фразеологізми стають і в разі їхнього використання у функції наскрізного повтору, тобто, коли вони повторюються на протязі цілого твору, як автономний стилістичний засіб, що базується на взаємодії лексичного і структурно-композиційного рівнів. Так, в «Ballade vom Tropfen auf den heissen Stein» кожен строфу Брехт закінчує фразеологізмом *das ist der Tropfen auf den heissen Stein*.

Наприклад, у першій строфі після зображення ідилічної сцени літнього відпочинку він пише:

Ist das Elend aus? Trat die Besserung ein?
Ist für euch gesorgt? Könnt ihr ruhig sein?
Wird also eure Welt schon besser? Nein:
Das ist der Tropfen auf den heissen Stein.

(B. Brecht. Gedichte, Bd. III).

Фразеологізм наприкінці кожної строфи, як пристрасний заклик перестороги, складає основний стрижень повідомлення. На нього падає логічний наголос. А повторення цього фразеологізму в кінці кожної строфи сприяє підвищенню його емоційної виразності. З приводу властивості повтору О.Потебня писав, що збільшення вживання у мовленні одного і того самого слова дає нове значення, об'єктивне або суб'єктивне. [8]

Таким чином, ужита в заголовку і в кінці кожної строфи, фразеологічна одиниця стає елементом композиції балади, виконує організуючу архітектонічну функцію.

Художньо-зображальні властивості фразеологізмів практично безмежні. Це пов'язане з їх потенційною здатністю до смислових і структурних змін.

§4. Модифікація фразеологізмів

«Жоден письменник, - за словами Ш.Баллі, - не може задовольнитися неопрацьованими ресурсами загальної мови».

Це положення якнайкраще розкривається при аналізі використання фразеологізмів у творах художньої літератури, зокрема, класиків (Шекспір, Гете, Шевченко, Петєфі, Пушкін).

Необхідність оновлення загальновідомих зворотів зумовлена естетичною потребою, а також іншими мовними причинами, що викликають інтерес з теоретичної точки зору. Досить поширені терміни «розклад» і «деформація» фразеологізмів, хоч вони найменше придатні для цього. «Розклад» означає поділ на складові частини, внутрішній розпад і вказує на довольність процесу дії. «Деформація» означає зміну форми. Жоден з них не відповідає процесу авторських операцій над фразеологізмами.

Термін модифікація має перевагу, бо, по-перше, означає видозміну чогось, що характеризується появою в об'єкті нових ознак, властивостей і в однаковій мірі відповідає повній і частковій зміні фразеологізмів, а, по-друге, вказує на активне втручання зі сторони.

Вибір терміна «модифікація» стосується, головним чином, позначення явища в цілому як такого. Із стилістичних міркувань вживається також «зміна» та «перетворення».

Модифікацію фразеологізмів не слід плутати із змінами, що виникають стихійно, спонтанно, безпосередньо в процесі спілкування (цих змін, як правило, носії мови не помічають). Зміни фразеологізмів у художніх і публіцистичних творах мають явно цілеспрямований характер.

Зміни фразеологізмів можуть бути внутрішніми і зовнішніми. Під внутрішніми змінами слід розуміти ті випадки перетворень, коли зміни зазнає зміст зворотів. Це - а) внутрішні зміни, що стосуються значення, б) зміни, що стосуються внутрішньої і зовнішньої сторін фразеологізмів. Сюди належить заміна окремих компонентів, нарощування, утворення моделі та ін. Внутрішні зміни приводять до утворення нової якості у лексичних одиниць, а, отже, і до перерозподілу знаків мовної системи. Модифікації, таким чином, набувають характеру мовних знаків. Основою, яка дає змогу здійснити цей вид модифікації фразеологізмів, є бінарність в лексичному значенні мовного знака.

Під зовнішніми змінами розуміємо різні морфологічні чи синтаксичні зміни у звороті. Цей вид модифікації доцільніше було б назвати формою вживання фразеологізмів, оскільки він не впливає на зміну смислу мовних знаків. Зовнішні зміни ґрунтуються на граматичних властивостях лексичних одиниць. Можливість авторських перетворень опирається на основі властивості фразеологізмів, мовну стійкість сполук, нарізнооформленість і семантичну цілісність.

Спроби перетворень зумовлюють таку класифікацію модифікованих фразеологізмів.

1. Зміна фразеологізмів без порушення їх синтаксичної структури.

2. Зміна фразеологізмів внаслідок зміни їх синтаксичної структури.

Обидві групи поділяються на підгрупи.

Кожна авторська модифікація фразеологізму викликається певними стилістичними міркуваннями. Вона пов'язана з ефектом "ошуканого" чекання у процесі сприйняття. Суть цього ефекту полягає в тому, що на фоні звичного виникає елемент малої ймовірності, який чинить опір рецепції. Він вимагає зусиль з боку читача, а значить діє на нього сильніше.

На цьому принципі ґрунтується ефект відчуження (Verfremdungseffekt), яким послуговувався у творчій практиці Бертольд Брехт. Він стверджував: «Ефект відчуження полягає в тому, що річ, яку треба довести, на яку треба звернути увагу, із звичної, відомої, що лежить перед нашими очима, перетворюється в особливу, що падає у вічі». [9]

Бажаного ефекту Брехт досягає зрушенням у семантиці фразеологічних одиниць. Так, зворот seine Seele retten - «врятуватися, творячи богодійні діла,» «врятувати душу» поза сферою функціонування духовної лексики набуває смислу «врятуватися» (врятувати життя у фізичному розумінні цього слова), «уникнути небезпеки» (з відтінком іронії). В устах головнокомандуючого військами в п'єсі «Mutter Courage und ihre Kinder» фразеологізм набуває значення «зробити добро», «звільнити»: Wir sind gekommen, ihnen ihre Seelen zu retten, und was tun sie, als unverschämte und verdreckte Saubauern? Uns ihr Vieh wegtreiben!

Значення «врятувати» і «звільнити» близькі, але не тотожні. Отже, смислова структура фразеологізму зазнала зміни, що, в свою чергу, сприяло зміні його експресії. Головнокомандуючий обурений, йому не до жартів. Створюється невідповідність між його висловом і ситуацією. Це була не визвольна, а загарбницька війна, головнокомандуючий знаходився із своїм військом на території противника.

Зрушення в семантиці виникають також внаслідок розширення валентних зв'язків фразеологізмів на семантичному рівні. Так, фразеологізм «auf den leeren Magen» сполучається з лексичними одиницями, що позначають фізичний процес, а саме: arbeiten, singen. Сполучення з лексикою із духовної сфери створює дисонанс і стає джерелом додаткової експресії, додатковим засобом виразності, наприклад: ... ich kann nicht mehr ein guter Tschech sein auf den leeren Magen. (Так говорить ненажера Балон, один із персонажів у п'єсі Брехта «Schweyk im zweiten Weltkrieg».)

Яскравий приклад створення певного художнього ефекту - каламбури, вживання фразеологізму одноразово як фразеологізму, так і омонімічної вільної сполуки слів:

SHLINK: Ist es so gut die Zähne zu zeigen?

GARGA: Wenn sie gut sind!

(B. Brecht. Im Dickicht der Städte).

Каламбурно вжитий фразеологізм «j-m die Zähne zeigen» служить засобом комічного ефекту.

Ще більші можливості для досягнення бажаного стилістичного ефекту дає модифікація внаслідок зміни їх лексико-граматичної цілісності. Ступінь перетворень буває різний: від незначних морфологічних змін компонентів до повного руйнування структури звороту.

Часто письменники вводять у склад фразеологізму нові компоненти, які лише уточнюють, конкретизують зміст фразеологізму: Bei mir ist es Alkoholdunst, wenn ich nicht rechtzeitig kundig... (B. Brecht. Herr Puntilla und sein Knecht Matti).

Модифікації зазнає фразеологізм «im Dunst sein» - «дуже захмеліти». Новий компонент «Alkohol» ніби дублює значення звороту, виразніше підкреслює його.

В основному нові компоненти сприяють збільшенню семантичної сутності і збагаченню образності фразеологізмів. Так, наприклад, Л. Франк розширює фразеологізм «in den Tag hineinleben» за рахунок прийменника і тематичного іменника з артиклем «in die Jahre»: Sie lebten beschäftigungslos in den Tag und in die Jahre hinein, ausserhalb jeder Verpflichtung gegen die bürgerliche Gesellschaft (L. Frank. Die Rauberbande).

Додатковий компонент може служити також засобом переоцінки смислу фразеологізму:

POLLY: Du - jetzt hältst du aber deinen dreckigen Mund, du Fetzen, sonst hau ich dir eine in die Fresse, gnädiges Fraulein! (B. Brecht. Die Dreigroschenoper).

Фразеологізм «den Mund halten» і його модифікація «den dreckigen Mund halten» мають різний обсяг семантики і належать до різних стилістичних пластів. Завдяки компоненту «dreckigen» зворот перейшов із сфери літературно-розмовної у сферу суто розмовно-побутової лексики і набув вульгарного забарвлення.

Зображальна значимість фразеологізмів може змінюватися в залежності від контексту, від словесного оточення, в якому вони знаходяться. Так, наприклад, фразеологізм «j-n an die Wand stellen» не виражає безпосередньо іронії, однак, бажаного ефекту можна досягти, якщо поставити його у відповідне словесне оточення. У вірші «Gut, aber wozu?» втілений факт перемоги над фізичною, Брехт ужив двічі цей фразеологізм для досягнення прагматичного ефекту, з метою формування у читача необхідної оцінки події:

So höre: Wir wissen
Du bist unser Feind. Deshalb wollen wir dich
Jetzt an die Wand stellen. Aber in Anbetracht deiner Verdienste
Und guten Eigenschaften
An eine gute Wand und dich erschiessen mit
Guten Kugeln guter Gewehre und dich begraben mit
Einer guten Schaufel in guter Erde.
(B. Brecht. Gedichte, Bd. III).

Спочатку письменник вживає фразеологізм у звичному для нього сполученні зі словом «Feind». При повторному використанні цього фразеологізму він вводить до його складу новий компонент «gut» (an eine gute Wand), який стає означенням до іменника «Wand». Означення вносить елемент уточнення у зміст фразеологізму і змінює його експресію. На попереднє значення фразеологізму накладається відтінок іронії, що виникає внаслідок невідповідності означення «gut»

предметно-логічному змісту зворота «j-n an die Wand stellen». На цю невідповідність Брехт вказує уже в заголовку вірша - «Gut, aber wozu?»

Виразенню іронії сприяє і словесне оточення фразеологізму, де прикметник «gut» акцентується неодноразовим його вживанням.

Не менш виразним прийомом підвищення експресії фразеологізмів є заміна лексичних компонентів, що веде до створення нової якості звороту. Цікаво виявити ціну нової якості. Ефект заміни залежить від величини відстані взаємозамінних компонентів у системі мови.

У звороті «j-m ein Klotz am Bein sein» Брехт замінює «Klotz» на «Kugel»: SCHWEYK: Einem grossen Mann ist das gewöhnliche Volk eine Kugel am Bein (Schweyk im zweiten Weltkrieg).

Смисловий обсяг обидвох слів різний. «Klotz» означає «колода», «опецьок», «бовдур»; «Kugel» - «куля», «кулька», «ядро», «ракета». У кожному із значень ці слова не перехреснюються, за винятком того, що обидва виражають поняття ваги, обидва застосовувалися для покарання винних. І дерев'яну колоду, і гарматне ядро прив'язували до ноги засудженого, що створювало перешкоду в руках. Таким чином, обидва слова почали виражати смисл ваги: «Klotz» - щось легше, «Kugel» - щось важче. Саме у цій різниці слід вбачати смисл заміни компонентів.

Приблизно така ж картина спостерігається при взаємозаміні слів «Zaunfahl», «Mast». Вони семантично різні. «Zaunpfahl» означає «кіл», «жердина»; «Mast» - «щогла», «стовп». Однак, за формою вони подібні, розрізняються лише розмірами. Значить, несподіване «mast» у порівнянні до звичного «Zaunpfahl» має більшу силу впливу, наприклад:

EVA: ... wie könnt man ihm das andeuten?

MATTI: Mit'm Zaunpfahl wurd es nicht genügen, es musst schon ein ganzer Mast sein (B. Brecht. Herr Puntila und sein Knecht Matti).

У наведених прикладах значення заміненних слів і нових компонентів стикаються у певній точці. Зустрічаються і приклади заміни семантично зовсім різних слів:

EIN SEHR JUNGER ARBEITER RECHTS (zum Alten rechts): Sie bewässern alle Felder zwischen den Hügeln, schau dir das an, Aleko.

DER ALTE RECHTS: Ich werde es für nicht anschauen. Ich wusste es, das Projekt gut sein wurde. Ich lasse mir nicht die Pistole auf die Brust setzen.

DER SOLDAT: Aber sie wollen dir nur den Bleistift auf die Brust setzen (gelechter) (B. Brecht. Der kaukasische Kreidekreis).

Брехт модифікував фразеологізм «j-m die Pistole auf die Brust setzen», де замінив компонент «Pistole» на «Bleistift». Значення обидвох слів зовсім різне. Модифікація служить засобом створення комічного ефекту.

Несподіваний ефект виникає при заміні компонента «Sack=» на «Scheiss=» у фразеологізмі «in eine Sackgasse geraten»:

MUTTER COURAGE: Wenn ein Feldhauptmann recht dumm ist und er fuhr seine Leut in die Scheissgass, dann brauchts Todesmut bei den Leuten, auch eine Tugend (B. Brecht. Mutter Courage und ihre Kinder).

Емоційний компонент «Scheiss=» сприяє збільшенню експресивності звороту і служить засобом мовної характеристики персонажа. Репліка належить Матінці Кураж, мові якої властива груба і вульгарна лексика.

Таким чином, збільшення інформації у звороті, де відбулася заміна компонентів залежить від величини відстані між заміненним і новим компонентом у системі мови. Так, «Klotz» і «Kugel» належать до різних семантичних полів, але їх зближує поле ваги, отже, різниця в інформації, яку вони несуть, незначна. Більш чітка різниця між словами «Zaunpfahl» і «Mast». І зовсім до різних концептуальних полів належать слова «Pistole» і «Bleistift», «Sack=» і «Scheiss=», різниця в семантиці яких очевидна. Отже, чим більша відстань між елементами у мовній системі, тим більше додаткового смислового навантаження при заміні несе новий компонент і, відповідно, більше інформації несе модифікований, таким чином, фразеологізм.

Досить часто в художній літературі зустрічається прийом використання лише образу фразеологізму. Для досягнення особливої художньої виразності письменник скорочує (руйнує) фразеологізм до мінімуму, який сигналізуватиме про цілий зворот. Мінімум складають значення фразеологізму або кількох його повнозначних компонентів.

Яскраві приклади руйнування фразеологізмів знаходимо у задуваному уже творі Брехта «Mutter Courage und ihre Kinder»:

Ach, bitter bereut, des Weisen Rat scheut
Und vom Alter sich nicht lasst beraten.

Загальний смисл вислову і слова «Rat» і «Alter» вказують на загальновідоме прислів'я «Die Alten zum Rat, die Jungen zur Tat».

В ролі вказівного мінімуму для дешифровки зруйнованого фразеологізму може виступати не просто будь-який повнозначний компонент, а найбільш характерний - той, що складає його смисловий центр, або такий, що поза зворотом не вживається. Наприклад, якщо взяти фразеологізм «nach den Sternen greifen», то в ролі елемента вказівного мінімуму може виступати лише «Stern», образ і смисл якого лежить в основі звороту. Саме цей компонент залишив Брехт, як елемент декодування:

Viele sah ich schon den Himmel stürmen
Und kein Stern war ihnen gross und weit genug.

(Mutter Courage und ihre Kinder).

Зустрічається в творах і прийом контамінації. Поєднання двох зворотів дає новий фразеологізм із значенням своїх складових. Так, Брехт контамінує біблійний вираз «Wer das Schwert nimmt, soll durch das Schwert umkommen» і фразеологічну одиницю «zum Schwert greifen», що мають спільний компонент «Schwert»:

DIE DICKE FRAU: Wer zum Schwert greift, soll durch das Schwert umkommen (Schweyk im zweiten Weltkrieg).

Частина звороту «das Schwert nehmen» і фразеологічна одиниця «zum Schwert greifen» майже тотожні за змістом, вони різняться лише інтенсивністю дії. Крім того, фразеологізм «zum Schwert greifen» додав біблійному звороту забарвлення розмовно-побутового відтінку.

Контамінувати можна і фразеологізми, що не мають спільних компонентів. Наприклад: Fussnagel auffressen vor Langerweil складається з двох фразеологізмів: vor Langerweil geplagt sein; Fussnagel auffressen:

PUNTILA: Und schau mich nicht an, wie unser Herr den Petrus, ich vertrag kein kleinliches Auf-einem Wort-Herumtreiben. (Auf Matti:) Der Kerl zieht mich nach unten, aber ihr möchtet, dass ich versauer hier und mein eigenen Fussnagel auffriss vor Langerweil (Herr Puntila und sein Knecht Matti).

Щоправда, словники не фіксують фразеологізму «Fussnagel auffressen». Це, очевидно, усний варіант або брехтівська модифікація фразеологізму «an den Nageln kauen».

Одним із способів модифікації є утворення фразеологізмів за моделями, за зразком загальнонародних зворотів. Семантичні процеси, що відбуваються при цьому, зводяться до зосередження в новоутворенні загального абстрактного і окремого конкретного смислу.

У творах Брехта зустрічається кілька таких новоутворень. Він подає їх на фоні загальнонародних зворотів і без такого фону, наприклад: Keine Rose ohne Dornen - keine Fürsten ohne Mönche, Herr Galilei (Leben des Galilei);... und dem Puntila gibst, was des Puntila ist (Herr Puntila und sein Knecht Matti).

Другий зворот за моделлю: Gibt Gott, was Gottes ist. Ich aber Misstrauen ertend, wo ich Dank gesät... (Leben Eduards des Zweiten von England). Фоном для цього виразу послужив зворот «Wer Wind sät, wird Sturm ernten».

Зустрічається вид модифікації, коли зміни зазнає лише структура фразеологізму, а його семантика залишається незмінною. Це досягнення шляхом перестановки компонентів і їх дистантного розміщення або розриву фразеологізму. Наприклад:

Gemieden von mir, bin ich seit Tag und Jahr
Dem Schnaps verfallen mit Haut und Haar.

(B. Brecht. Gedichte, Bd. II).

Перестановка компонентів тут викликана необхідністю створення рими. Загальноприйнята структура цього фразеологізму -

»seit Jahr und Tag». GLOOMB: Gut und kurz, kurz und gut (B.Brecht. Die heilige Johanna).

Перестановка компонентів у цьому прикладі викликана необхідністю уникнення одноманітного повторення того самого фразеологізму.

ERSTER ANWALT: Hoher Gerichtshof! Blut, heisst es im Volksmund, ist dicker als Wasser. Diese alte Weisheit...

(B.Brecht. Der kaukasische Kreidekreis).

Брехт «розірвав» приказку «Blut ist dicker als Wasser». Слово «Blut» він відокремлює за допомогою парантези від решти компонентів приказки, щоб привернути до нього увагу і надати фрази урочистого звучання.

Взагалі модифікації - це засіб для досягнення певного художнього ефекту, оскільки вони будуються на зіставленні загальновідомого і нового, оказіонального. Нове сприймається лише на фоні узуального, а це означає дію двох ліній впливу. Саме завдяки цьому посилюються зображальні можливості фразеологізмів.

§5. Індивідуально-авторські утворення - джерело збагачення фразеологічного фонду мови

Одним із недостатньо опрацьованих питань залишається проблема індивідуально-авторських утворень. Дослідження художньої літератури показує, що фразеологічний фонд письменника нараховує сотні зворотів, які за всіма ознаками належать до фразеологізмів. Однак, не увійшли у словники та довідкову літературу. [10]

Постає питання, чи правомірно вважати всі ці звороти індивідуально-авторськими утвореннями. Напрошується заперечна відповідь. Приміром, Брехт супроводжує звороти словами «wie man sagt», «wie die Alten sagten», «altes Sprichwort».

Іноді незафіксовані звороти мають ті чи інші спільні точки із загальноновживаними фразеологізмами. Наприклад, зворот «mit den Nähen wach sein» (Herr Puntila und sein Knecht Matti) ідентичний структурою і значенням загальноновживаному фразеологізму «mit den Hühnern aufstehen». Отже, не було жодної необхідності у створенні нової одиниці. Немає підстав і для кваліфікації цього звороту як авторської модифікації, оскільки відсутня будь-яка функціонально-стилістична мотивація. Залишається припустити, що зворот «mit den Nähen wach sein» - загальноновживаний фразеологізм чи варіант фразеологізму, що функціонує в розмовно-побутовому мовленні.

Зворот «ein böser Knochen» (B.Brecht. Die Rundköpfe und die Spitzköpfe) має серед загальноновживаних фразеологізмів багато структурних еквівалентів (деякі з них близькі до нього своїм значенням).

Так, словник Г.Кюпера (1963) подає десять різних визначень до компонента «Knochen», але «böser» серед них нема. [11]

Очевидно, «ein böser Knochen» - модифікація Брехта, викликана смисловими міркуваннями:

Der Mann war schon sehr schwach,

Da macht' er einen Krach. -

Er war ein böser Knochen. -

(B.Brecht. Die Rundköpfe und die Spitzköpfe).

Мабуть, жодне із значень, що подає «Словник німецької розмовної мови» Кюпера, не задовольняло Брехта своїм значенням, а трьохскладові означення, крім усього, не вписуються в ритм вірша.

Або, наприклад, такі звороти: ein Ei im Kopf haben, Eiertunke im Kopf haben, Griess im Kopf haben, den Mond im Kopf haben, Dreck im Kopf haben, Ei im Gehirn haben; деякі з них Брехт вживає майже паралельно на невеликих уривках твору:

MURK: Er hat ein Ei im Kopf.

KRAGLER: Er soll hinausgehen!

MURK: Und auf den Kopf haben sie ihn geschlagen.

KRAGLER: Ich mus sehr aufmerken, was ich sage.

MURK: Er hat also Eiertunke im Kopf.

KRAGLER: Ja, man hat mich auf den Kopf geschlagen. Ich bin vier

Jahre fort gewesen. Ich konnte keinen Brief schreiben.

Ich hatte kein Ei im Gehirn...

(B.Brecht. Trommeln in der Nacht).

Те ж на іншому місці, але в аналогічному контексті:

MANKE: Jedenfalls in einer Stunde findet ihn keiner Mensch. Er hat den Mond im Kopf. Er läuft jeder Trommel nach. Gehen Sie! Retten Sie ihn, der ihr Geliebter war, nein, ist.

(B.Brecht. Trommeln in der Nacht).

Перший уривок відтворює суперечку між військовим спекулянтом Мурком і солдатом Краглером, який щойно повернувся з полону. Мурк ображає Краглера, називаючи його нерозумним.

Другий уривок - репліка офіціанта Манке. Вона стосується того Краглера. Всі чотири звороти мають однаково негативне семантичне значення, їх варіювання викликане необхідністю уникнути одноманітного повтору, оскільки жоден із зворотів не містить компонента, що має поза ними від'ємне значення, яке привносило б у зміст нову якість, робило його виразнішим, інтенсивнішим.

Жоден із цих зворотів не зафіксований словниками. Навряд чи можна допустити, що Брехт використав таку кількість неологізмів в одному невеликому уривку твору. Можливо, ці звороти - модифікація Брехта, утворені за моделями, типу «Dummheiten», «Unsinn im Kopf haben». На нашу думку, Брехт запозичив ці сполуки з розмовної мови (чи діалекту) і надав їм літературного звучання (як, наприклад,

фразеологізму «Dreck in den Ohren haben»). Цей зворот зафіксований лише у словнику А.Вреде (1956): «Da hat Dreck an den Ohren» = «der ist schwerhörig». [12]

Фразеологізм «Grütze (Grips) im Kopf haben» словники подають у двох варіантах, але серед них нема виразу «Gries im Kopf haben», що зустрічається у творах Брехта. Словник Й. Кампе (1807) пояснює «Gries» як верхньонімецьке «Grütze». (13) Найвірогідніше, що зворот «Gries im Kopf haben» існує в верхньонімецькому діалекті як загальноновживаний фразеологізм.

Серед незафіксованих зворотів знаходимо і такі, що Брехт вживає в двох або трьох варіантах у різних творах. Це, на наш погляд, свідчить про те, що такі варіанти - загальноновживані фразеологізми.

Звісно, у словниках не завжди можуть реєструватися фразеологізми, які виникають у процесі розвитку мови.

Проблема індивідуально-авторського творення фразеологізмів пов'язана з утворенням знаків мовної системи. Зворот, створений письменником, може вважатися фразеологізмом з умовою, якщо він відповідатиме всім знакам мовної системи. Одна із його ознак - загальновідомість, стійкість вживання. Однак, неологізми письменника цій вимозі не відповідають. Отже, вони не можуть іменуватися, навіть «потенційними», як їх називає Л. Свиридова. [14]

Твори Брехта містять цілий ряд зворотів, які можна вважати брехтівськими утвореннями. До них належить знаменитий девіз «Трьохгрошової опери»: Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral; звороти: die Welt ist arm, der Mensch ist schlecht; Nur wer im Wohlstand lebt, lebt angenehm!; Solang ich nicht schieß, schießt der andere!; Mathematik ist eine kalte Hausgefährtin, entschwinden wie eine letzte Strophe.

Такі індивідуально-авторські утворення - не що інше, як «зародки» фразеологізмів. У фразеологізм авторський зворот перетворюється лише тоді, коли його значення стане відмінним від суми значень компонентів, з яких він складається. А процес зміни значення виразу завжди тривалий і складний. Тому переважна більшість індивідуально-авторських утворень, якими б влучними вони не були, залишаються цитатами. Аналізуючи джерела походження фразеологізмів англійської мови, Л. Сміт стверджує, що багато ідіом було створено Шекспіром. Це свідчить про лінгвістичну обдарованість і популярність славетного драматурга. А вирази багатьох інших англійських письменників залишаються переважно цитатами і лише зрідка доповнюють ідіоматику мови. [15]

Як бачимо, вважати незафіксовані лексикографічною практикою звороти продуктом творчості письменника немає достатніх підстав. Однак, ці вирази свідчать про копітку роботу по відбору, відшуканню (а нерідко - створенню) непоодиноким образним зворотів для посилення барвистості мовлення і виразності думки. Такими

зворотами письменник збагачує арсенал національної мови, що засвідчує художня спадщина, приміром, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки у пов'язі з мовою українського народу. [16]

ЛІТЕРАТУРА

1. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. - М., 1959. - S. 184.
2. Баран Я.А. К вопросу о соотношении предметно-логического и экспрессивно-эмоционального элементов в лексическом значении устойчивых словосочетаний // Доклады республиканской конференции по вопросам германской, романской и классической филологии. - Вильнюс, 1968. - С. 72.
3. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, Bd. I. - Berlin, 1967.
4. Брехт Б. Пьесы. - М., 1956. - С. 565.
5. Чернышева И.И. Текстобразующие потенции фразеологических единиц // Лингвистика текста: Сборник научных трудов // Московский гос. пед. ин-т ин. яз. им. М. Горького. - М., 1976. - Вып. 103. - С. 157.
6. Riffaterre M. Criteria for Style Analysis. Word, V. 15, April, 1959.
7. Кунин А.В. О стилистическом контексте во фразеологическом ракурсе // Лингвистика текста: Сборник научных трудов / МПНИИЯ им. Горького. - М., 1976. - С. 33-47.
8. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. - Харьков. - Т. 3. - С. 552.
9. Брехт Б. О театре. - М., 1960. - С. 158.
10. Шаранда Г.И. Фразеология в произведениях Г. Фаллады: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Минск, 1966; Баран Я.А. Фразеология в произведениях Бертольда Брехта: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Л., 1971.
11. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. - Hamburg, 1963. - Bd. I.
12. Wrede A. Neuer Kölnischer Sprachschatz. - Köln, 1956. - Bd. I.
13. Campe J.A. Wörterbuch der deutschen Sprache. - Braunschweig, 1807. - Bd. II.
14. Свиридова Л.Ф. Обогащение английской фразеологии шекспиризмами: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1968. - С. 4.
15. Logan I., Smith P. Фразеология английского языка. - М., 1956. - С. 126.
16. Бобинець С.С., Зимомря М.І. Перші українські інтерпретації творів Ф. Шіллера // Радянське літературознавство. - 1978. - № 11. - С. 52-61; Зимомря М.І. Основи теорії та практики перекладу. - Ужгород, 1985. - С. 8-62.

VII. СИНХРОНІЯ ТА ДІАХРОНІЯ У ФРАЗЕОЛОГІЇ

§1. Загальні зауваження

Лінгвістична антиномія - синхронія - діяхронія розглядається як єдність протилежних рис мови - статички і динаміки. З одного боку, мова - це сукупність одиниць, яка характеризується завершеністю і стабільністю, що виявляється в процесі комунікації: на будь-якому етапі розвитку вона повністю задовольняє потреби суспільства, а з другого - вона знаходиться в процесі постійного розвитку, результати якого характеризуються певною тривалістю в часі.

Обидва терміни грецького походження. Синхронія означає умовне виділення одного стану, одного історичного етапу у розвитку мови. Діяхронія - це історичний розвиток мовних явищ і системи в цілому. Ці терміни позначають два аспекти мовознавчої науки: синхронічну і діяхронічну лінгвістику.

У мовознавстві сформувалися чітко два напрямки щодо співвідношення цих аспектів. Одні вважають, що їх слід розглядати як діалектичну єдність, як дві сторони одного явища, що знаходяться в постійному взаємозв'язку. Інші, опираючись на вчення Ф. де Соссюра, оцінюють їх як два протилежні аспекти. При цьому основним із них вважається синхронія, оскільки вона характеризує систему мови. Зміни, що відбуваються на певному етапі розвитку мови, стосуються окремих її частин, а не всієї системи. Вони показують динаміку її розвитку, але не розкривають механізму функціонування.

До такого висновку Ф. де Соссюр прийшов внаслідок аналізу низки мовних явищ. Зокрема, це стосується розвитку множини в історії німецької та англійської мов. Кожен етап мови характеризується певною, властивою лише йому, мовною нормою, що забезпечувала функціонування одиниць системи мови. Це навело Ф. де Соссюра на думку про необхідність розмежування діяхронії та синхронії.

Оскільки Ф. де Соссюр пов'язував системний характер мови лише з його синхронним станом, то усякі зміни в мові вчений вважав порушенням системи, фактично новим статичним зрізом. Для наочного показу динаміки змін і статички він використав порівняння між функціонуванням мови і грою в шахи. Бо система цінностей спостерігається як у мові, так і в грі. Значимість кожної шахової фігури на дошці залежить від значимості інших фігур в кожний момент, а не від попереднього їх розташування. Попередні етапи можуть лише пояснити кожний наступний етап. Такі в мові значимість одного елемента залежить лише від його протиставлення всім іншим елементам.

Позиція і система мають завжди характер одного моменту. Для їх зміни досить одного ходу, однієї зміни. Позиція на дошці ніколи не

змінюється внаслідок зміни одноразово всіх фігур, бо це суперечить правилам гри.

Кожен хід, як підкреслює Ф. де Соссюр, впливає на всю позицію; але кожна позиція - незалежна. І для глядача, який підійшов до гри в критичний її момент, зовсім байдуже, яка була позиція на дошці попередньою. Для оцінки позиції значення має лише дане розташування фігур на дошці. Такий хід думки показує основну різницю між діяхронією і синхронією. У мовленні, що функціонує лише в рамках даного стану мови, немає місця для змін, які відбуваються між одним станом та іншим.

Протириччя стосовно проблем синхронії і діяхронії засвідчує той факт, що в матеріалі обох аспектів багато спільного. Власне кажучи, обидва аспекти, обидва плани мають один і той же об'єкт дослідження. Історія мови дозволяє глибше зрозуміти той чи інший мовний факт чи явище, чого ніяк не можна досягти з допомогою спостережень лише за функціонуванням певних явищ з позиції синхронічного дослідження. Але поняття синхронії, як і статички, називають відносним, що підтвержується внутрішнім динамізмом синхронії. У повсякденній мові спостерігаємо різноманітність варіантів вимови слів, форм або динаміки мовленнєвого акту і т.д. Разом з тим була виявлена статичність, системність діяхронії.

§2. Співвідношення синхронного і діяхронного аспектів у фразеології

Фразеологізмам, як своєрідним одиницям мовної системи, властиві і статичка, і динаміка. В синхронному плані вони функціонують як номінативні одиниці системи мови, а в плані діяхронії - зазнають певних змін. В цьому відношенні між фразеологізмами і лексичними одиницями існує ізоморфізм.

Проте своєрідність структури, семантики, функціональних особливостей, способів утворення і т.п. фразеологізмів зумовлює певні особливості взаємодії в них синхронічних і діяхронічних явищ. Труднощі в їх розмежуванні впливають на з'ясування ряду важливих питань, що стосуються фразеологізмів.

Поеднання діяхронічних і синхронічних аспектів проявляється досить чітко в процесі визначення фразеологізму. Суперечність визначень випливає з природи самого явища. Так, протириччя стійкості - нестійкості призводить до чіткого розмежування синхронії і діяхронії. Стійкі словосполучення розглядаються як явища синхронії, а одиниці змінного контексту, як явища діяхронії. Фразеологізми виникають на базі вільних словосполучень, а це вимагає певного часу. Сюди ж відносяться і варіативність фразеологізмів. Порів.: j-m eine (he) runterhauen (або reinhauen), (herunter) knallen, schmieren, (herunter) langen, wischen, posm.

фам. уліпити ляпаса кому-н., затопити в пику кому-н. Такий великий вибір змінних при функціонуванні фразеологізму в мовленні наочно показує проникнення діахронії в синхронію.

Особливим типом варіативності слід вважати модифікації фразеологізмів, тобто індивідуально-авторські мовленеві утворення найрізноманітніших видів. Це - яскравий приклад поєднання в одиниці узуального системного і суто мовленнєвого ситуативного значення. Порів. : den Mund halten - den dreckigen Mund halten. Обидва фразеологізми мають значення «/за/мовчати», але неоднаковий семантичний обсяг, належить до різних стилістичних пластів. Завдяки додатковому компоненту «dreckig» модифікований фразеологізм перейшов із сфери літературно-розмовної у сферу розмовно-побутової лексики з вульгарним забарвленням.

Аналогічне явище спостерігається і при заміні компонентів. Порів. : sich die Augen ausweinen - sich die Augen ausheulen.

Із загальним значенням - «виплакати очі»; j-m etw. ins Gesicht sagen - j-m etw. ins Gesicht brüllen, тобто - із тлумаченням «відверто сказати». Компоненти sich ausheulen і brüllen належать до розмовної зниженої лексики.

У таких видах модифікації маємо зміщення узуального і мовленнєвого значення фразеологізму, а, отже, проникнення елементів діахронії в статистику.

Дихотомія /синхронія - діахронія/ проявляється в особливості природи фразеологічного значення. Фразеологічне значення містить два інгредієнти: предметно-логічний зміст і експресивність/образність. Предметно-логічний елемент - одиниця мови, а образність, за твердженням Н.Амосової, є одиницею мовлення. Образність /експресивність фразеологізмів впливає з їх внутрішньої форми, яка притаманна усім фразеологізмам з часу їх виникнення. Наприклад: «Butter auf dem Kopf haben» - розм. мати «пир»ячко на пиці, мати підмочену репутацію». Дослівне значення цього фразеологізму - мати масло на голові - належало вільному словосполученню. Образ масла на голові утворює внутрішню форму фразеологізму. Вона - постійний об'єднучий елемент між прототипом фразеологізму і самим фразеологізмом. А це - яскрава ілюстрація наявності діахронічного аспекту в синхронічному.

Щоправда, такий зв'язок не завжди послідовний. Цілий ряд фразеологізмів втратили, власне, внутрішню форму. Наприклад: байдики бити - «ледарювати». Слово байдики самостійно не вживається, етимологія фразеологізму фактично невідома, фразеологізм не має омонімічного вільного словосполучення. Невідомо, який образ лежить в основі фразеологізму.

Внутрішня форма фразеологізму може збліднути або зовсім зникнути внаслідок забуття явища, наприклад, народних звичаїв,

значення ключового слова. Так, фразеологізм «etw. auf dem Kerbholz haben» - «мати щось на совісті» відображає народний звичай дописемного періоду - карбувати борги на дерев'яній паличці». Внутрішня форма втрачена, бо нема уже омонімічного фразеологізму вільного словосполучення. Живий образ зник, або щонайменше дуже зблід.

Фразеологізм «положение хуже губернаторского» - «незавидне становище» втратив живий образ, внутрішню форму внаслідок забуття значення слова «губернатор». На кінному заводі «губернатором» називали непліменного жеребця, функція якого була незавидною: його допускали до кобили для «легкого танку», а в «потрібний момент» його відводили, а натомість випускали племінного жеребця. Звідси - значення фразеологізму.

Не дивлячись на втрату такими фразеологізмами внутрішньої форми, вони не позбавлені експресії, оскільки їх значення і контекст підсвідомо викликають у мовця /читача/ наявність певного образу, що можна назвати псевдообразом. Він не цілком ясний, не чіткий, очевидно, своєрідний для кожного індивіда, але він існує. Так чи інакше, а елемент діахронії і тут проникає в синхронію. Функціональна цінність, експресивна особливість фразеологізму базується на усвідомленні його зв'язку зі своїм прообразом.

Злиття діахронічних і синхронічних аспектів, за твердженням В.Мокієнка, проявляється ще в протиставленні - у відставанні форми фразеологізму від його змісту : модельованість-немодельованість, образність - необразність. При утворенні фразеологізмів відбувається імплікація, своєрідне «стягування» форми /яскравий приклад «стягування» тексту показує ланцюжок б а й к а - прислів'я - фразеологізм /і змісту. Оскільки імплікація змісту може бути повною, тобто значення набуде цілісності, то форма /текст/ імплікується до певної межі і не може бути повною, бо тоді матимемо не словосполучення, а слово. У зв'язку з тим, що умовою існування фразеологізму є словосполучення /на це вказується у всіх визначеннях фразеологізму не -залежно від методу/, то діахронічний аспект неодмінно буде присутнім у фразеологізмі.

Щодо протиставлення модельованість - немодельованість у сфері фразеології, то суть дихотомії /синхронія - діахронія/ проявляється своєрідно. Фразеологізми можна вважати модельованими утвореннями. Їм властива відтворюваність в готовому вигляді, а це послаблює залежність фразеологізму від його компонентів, від моделі - прототипу, тобто від вільного словосполучення. Остаточне закріплення за фразеологізмом конкретного варіанту робить його немодельованим, стабільним, що характерне для одиниць системи. Отже, немодельованість - прояв синхронного начала. Модельованість /в основі фразеологізму лежить певна модель словосполучення/ - це прояв діахронічного начала.

На думку В. Мокієнка, фразеологізми поділяються на образні і необразні. Для образних фразеологізмів характерно співвідношення прямого значення сполучення, що виступає як діахронічний момент, і переносного, що репрезентує синхронічний момент. Щодо необразних фразеологізмів, то В. Мокієнко не коментує, а лише констатує, що вони тяжіють до вторинної образності; а позиція пов'язана із взаємовідношенням діахронія - синхронія, належить до складних явищ. [1]

Досі мовилося про поєднання в фразеологізмі одночасно двох аспектів: синхронічного і діахронічного.

Проте фразеологія - сукупність всіх одиниць, система і підсистема - має свій розвиток. Одні фразеологізми зникають або зазнають певних трансформацій з боку структури, семантики тощо, інші з'являються в нових умовах. [2]

Фразеологічний фонд посідає значне місце в плані функціонування одиниць, що показує їх статику, їх співвідношення з іншими, передусім з лексичними одиницями мовної системи. [3]

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. - К., 1989. С. 24; Жлуктенко Ю.О. Гетерогенні елементи в повній системі // Мовознавство.-1977. № 4.- С. 13-19; Зимомря Н.И. Типологическая характеристика терминологических соответствий в процессе перевода // Научно-техническая терминология: стандартизация, перевод, редактирование.- Челябинск, 1984.- С. 54.
2. Зимомря М.І, Бобинець С.С. Відтворення ритміко-інтонаційної структури поезії «Поділ землі». Ф.Шіллера в українських перекладах // Особливості розвитку сучасних германських і романських слів.- Ужгород, 1974.- С. 56-59; Зорівчак Р.П. До методики вивчення фразеологічних одиниць у контрастивних дослідженнях // Нариси з контрастивної лінгвістики.- К., 1979.-С. 59-65; Копанев П.И., Беер Ф. Теория и практика письменного перевода.- Част.1.- Минск, 1986. -С. 1-30; Коптілов В.В. Стилїзація в перекладі // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики.- К., 1972.- С. 176-193; Чередниченко А.И., Бех П.А. Лингвистические проблемы воссоздания образа в поэтическом переводе.- К., 1980.- С. 14.
3. Городоцька К.К., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова.-К., 1981.- С. 191; Зимомря Н.И. Терминологические соответствия в переводе: языковые закономерности и их сущность.- Омск, 1985.- С. 53; Кухаренко В.А. Интерпретация текста.- М., 1988.- С. 72.

VIII. ТИПОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

§1. Загальні зауваження

Серед сучасних лінгвістичних досліджень порівняльний аналіз належить до визначальних. Системне пізнання лінгвістичних явищ у багатьох вимірах органічно пов'язане із процесом зіставлення. Воно сприяє виявленню формальних і смислових зв'язків мови. Адже зіставлення і співвідношення одиниць залучає у свою сферу їх форми, категорії, розряди тощо.

Суть типологічного дослідження полягає в тому, щоб виявити тотожні та інтегральні ознаки таких явищ, які повторюються. Представники Празької лінгвістичної школи підкреслювали, що порівняльний метод «дозволяє розкрити внутрішні закономірності мовних систем та їх еволюції». [1]

Зіставний аналіз має, окрім теоретичного, й практичне значення. Л.Ройзензон та Ю.Аваліані звернули увагу на те, що «порівняльне дослідження фразеології, окрім лінгвістичного аспекту / зіставна характеристика двох фразеологічних систем, встановлення їх специфіки тощо/, має і прикладний характер». [2]

Зіставному вивченню підлягають не лише системи і підсистеми будь-якого масштабу, але й окремі мовні факти - від системи мови, граматичних парадигм, лексично-семантичних груп, синонімічних рядів тощо.

§2. Характеристика зіставних досліджень фразеології

Теоретичні дослідження у плані зіставного вивчення фразеології припадають на шістьдесяті роки. Автори однієї із перших праць Л.Ройзензон та Ю.Аваліані /1967/ накреслили основні аспекти синхронно-конфронтативного дослідження фразеології /це порівняльно-зіставний, структурно-типологічний та ареальний/, а також окреслили специфіку і особливості цього методу. Вони розкрили спільність логічних процесів і психологічних зв'язків, що виявляються при зіставленні фразеологічних одиниць різних мов. Порівняльний метод передбачає аналіз подібних фразеологічних фактів у споріднених мовах /порів.: рос. «жить, как у Христа за пазухой»; укр. «живе, як у батька за пазухою»; польськ. - *Życ jako u Boga za rękawem*).

Подібні факти виникають по-різному. Вони можуть мати єдине джерело походження, згодом зазнати певних трансформацій, або ж розвинулися в самостійне річище.

З допомогою зіставного методу вивчаються і явища неспоріднених мов. Тут видаються важливими можливості знаходження адекватних фразеологічних еквівалентів у процесі інтерпретації / перекладу/ з мови оригіналу мовою мети, а також у справі викладання нерідної / іноземної / мови.

Структурно-типологічний аспект дослідження сприяє поглибленому вивченню особливостей побудови фразеологічних образів незалежно від того, чи мови споріднені, чи ні. Порів.: рос. «плавать, как топор» і японськ. «плавати, як молоток». Тут інтерес викликає факт зіставлення з метою виявлення закономірностей появи одинакових чи майже одинакових своєю образноідеоматичною природою фразеологізмів. Це - явище міжмовної синонімії.

Не менш цікавим є питання вивчення фразеологізмів, різних семантикою, але подібних - образністю. Порів.: англ. «white day «- / доел. «білий день»/ із значенням щасливого дня! /форма побажання / і узб. ок йул ! / досл.»біла дорога»/ із значенням «щасливої дороги!» /форма побажання/.

Різноманітністю смислової структури відзначаються іронічні, жартівливі компаративні фразеологізми. Порів.: арабськ. «потрібен як бедуїну муляр», томільськ. «потрібен, як собаці кокосовий горіх», японськ. «потрібен, як палиця після бійки», рос. «нужен, как собаке пятая нога», укр. «потрібне, як п'яте колесо до воза».

Дослідження цього аспекту дозволяють виявити загальні логічні процеси, основні психологічні зв'язки і асоціації, які властиві багатьом мовам народів світу, не обмежених генетичною близькістю чи історичною спільністю.

Серед питань структурно-типологічного дослідження пов'язуємо присутнє зацікавлення із вивченням фразеологічного поля. Мовиться про спільність логічних, психологічних і побутових сфер. Фразеологізми, що належать до однакового фразеологічного поля і характеризуються однотипністю побудови образів, мають переважно спільне ключове слово. Так, наприклад, слово «серце» служить центром фразеологізмів у сфері психологічних переживань, що розкривають мотиви смутку, радості, любові і т.п. Порів.: франц. «avoir le coeur gros «- букв. «мати важке серце», англ. «white a leaven heart» з адекватним відповідником у російській мові «с тяжелым сердцем».

Типологічні дослідження прогнозують системність висвітлення тождісних структурно-семантичних варіантів фразеологізмів і межі загальнономовного і міжмовного варіювання, специфіки шляхів виникнення однотипних фразеологізмів, їхнього внутрішньомовного полісемантичного та омонімічного розвитку.

Ареальний аспект типології передбачає вивчення фразеологізмів насамперед тих мов, що входять у певний географічний район мовної і культурно-історичної спільності. Без сумніву, можна говорити про східнослов'янський, європейський, середньо-азіатський фразеологічний ареал. Увиразнюємо генетично як споріднені, так і неспоріднені мови, що утворюють спільність в результаті тісного і тривалого контактування. Порів.: рос.» дух времени», сербо-хорватськ. «duh vremena», словенськ. «duh saga», нім. «der Geist der Zeit», англ. «spirit of the age». Або: рос. «одна ласточка весны не делает «, сербохорватськ. «jedna lasta ne čini proljeća», нім. «eine Schwalbe macht keinen Sommer». Інтралінгвістичні та екстралінгвістичні фактори - складові ареальної лінгвістики.

Дослідження у сфері порівняльно-зіставної, структурно-типологічної і ареальної фразеології створюють передумови для розробки загальної теорії фразеології. У цьому зв'язку назвемо цінну монографію Е.Солодухо «Теорія фразеологічного зближення», що присвячена висвітленню конвергентного розвитку фразеології.

Е.Солодухо виділяє шість типів фразеологічних інтернаціоналізмів. Форми міжмовної фразеологічної спільності виникли в результаті генетичної єдності мовних, культурно-історичних контактів і особливостей мовного розвитку, тобто внаслідок дії лінгвістичних і екстралінгвістичних універсалій. [3]

Дослідження універсалій охоплює вивчення перспектив фразеологічної інтернаціоналізації, регулювання цих процесів. Найбільші можливості для розвитку фразеологічного паралелізму відкриваються у сферах лексично-тематичного і тематико-семантичного конструювання. У цьому контексті заслуговує на увагу праця О.Райхштейна «Зіставний аналіз німецької і російської фразеології», в якій порівняння фразеологічних систем дається за такими параметрами, як функціональний, семантичний, формально-смісловий і структурний аспекти. [4]

Серед екстралінгвістичних факторів розрізняємо основні та часткові. Вони заґрунтовані на загальнолюдських критеріях відображення об'єктивної дійсності у мові; спільності основних процесів соціально-економічного розвитку; приналежності до одного і того ж культурно-історичного ареалу; виробничій, культурній, політичній специфіці розвитку мов. Фактор міжмовної подібності проявляється на рівні абстрактно-узагальнених характеристик, з допомогою яких стають зрозумілими глибинні пласти з огляду на універсальні семантичні, формально-семантичні механізми фразеології і загальні ознаки стійких словосполучень фразеологізмів. Чинник міжмовних розбіжностей виявляється на рівні конкретних фразеологізмів. Це передусім - низька регулярність, а

також зв'язок між формативом і семантикою досліджуваного корпусу одиниць.

Стосовно сукупності одиниць російської, української та німецької мов, то найсуттєвіші розбіжності між ними містяться в специфічних особливостях словотвору і синтаксису. Типологічні особливості німецької, з одного боку, російської та української фразеології - з другого, визначаються специфічним характером структурного і функціонального співвідношення, взаємодії основних частин мови - іменника та дієслова. Так, приміром, О.Райхштейн розрізняє шість основних напрямків, де спостерігається наростання міжмовних фразеологічних розбіжностей, а саме: від центральних, найчастотніших явищ фразеологічних систем до периферійних, маргінальних явищ; від абстрактного рівня аналізу /фразеологічні системи/ до рівня конкретних фразеологізмів; від плану змісту /функціональні і семантичні характеристики/ до плану вираження /структурно-семантичні і формальні риси/.

Вагомою у порівняльній фразеології є проблема фразеологічних запозичень, її розробці присвячено ряд праць, на які студентам варто звернути увагу у процесі самостійного опрацювання навчального матеріалу (М.Алефіренко, Р.Зорівчак, А.Бурячок, В.Гавриць, В.Левішський, В.Мокієнко).

Е.Солодухо всебічно розглянув питання фразеологічних запозичень в порівняльно-історичному і синхронно-зіставному аспектах. Матеріалом для дослідження послужили фразеологічні запозичення англійської, французької, латинської і російської мов. На кожному рівні зіставного аналізу /лексичному, граматичному і семантичному/ необхідно виявляти риси подібності та розбіжності фразеологічних запозичень. [5]

На лексичному рівні зафіксовані численні випадки відходу від оригіналу, відмінності лексичного складу фразеологізмів, семантичні особливості опорних лексем, розбіжності в сполучуваності слів /лексична валентність/ тощо.

Широко закреслене питання фразеологічних запозичень і в кандидатській дисертації В.Лазаровича, в якій переконливо висвітлені латинські запозичення системи німецької фразеології. [6]

З-під пера В.Мокієнка з'явилася вдала спроба типологічного осмислення фразеологічних систем російської та чеської мов. Розрізняючи п'ять основних моделей слов'янської фразеології, В.Мокієнко зробив головний акцент на глибинному семантичному аналізі, тобто на типології вихідної внутрішньої форми. [7]

Без сумніву, з-поміж порівняльно-зіставних досліджень [8] слід виділити студії, в яких осмислена порівнювальність фразеологізмів під кутом зору однієї мови. Р.Будагов стверджує, що потреба в таких

розвідках вища, ніж на інших рівнях. У першу чергу, зростає необхідність щодо зіставних досліджень фразеології письменників. [9] Це - стилістичний аспект, завдяки якому виявляються індивідуально-авторські особливості використання фразеології, як засобу художнього зображення у різних мовних стилях. У цьому контексті заслуговують на увагу праці Р.Зорівчак, Ф.Циткіної, М.Бакіної, М.Ажнюк, Ю.Коротких, К.Кусько, Т.Кияка, Б.Плотникова, І.Дашчинської, К.Сікеської, С.Волгінга та ін. [10]

ЛІТЕРАТУРА

1. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы. - М., 1964. - С. 19.
2. Ройзензон Л.И., Авалиани Ю.Ю. Современные аспекты изучения фразеологии // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. - Вологда, 1967. - С. 70.
3. Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения. Казань, 1989.
4. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. - М., 1980.
5. Солодухо Э.М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. - Казань, 1977.
6. Лазаревич В.В. Латинские заимствования в системе немецкой фразеологии: Автореф. дис... канд. филол. наук. - Львов, 1983.
7. Мокієнко В.М. Славянская фразеология. - М., 1980. - С. 44-62.
8. Будагов Г.А. К сравнительно-сопоставительному словосочетанию (романский языковой материал) // Филол. науки. - 1983. - № 1. - С. 19-31.
9. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія /на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою. - Львів, 1983; Бакина М.А. Общеязыковая фразеология в стихотворных текстах // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. 1980. - Т. 34. - № 2; Анжюк М.Т. Про багатозначність словесних образів у «Гамлеті» В.Шекспіра та їх відтворення в українських перекладах. // «Хай слово мовлено інакше»... - К., 1982; Медвідь О.С. Проблеми відтворення просторіччя у спецкурсі з перекладу // Теорія і практика перекладу. - К., 1981. - Вип. 6.; Бобинець С.С., Зимомря М.І. Мовно-стилістичні особливості Франкових перекладів поем Ф.Шіллера // Особливості розвитку сучасних германських і романських мов. - Ужгород, 1974. - С. 50-54.
10. Циткіна Ф.А. Тенденції розвитку термінології // Переклад і науково-технічний прогрес. - Ужгород, 1992. - С. 60-61; Коротких Ю.Г. Семантическое своеобразие заимствованных коллоквиализмов современного немецкого языка (на материале англо-американизмов) // Вопросы немецкой разговорной речи. - М., 1974. -

С.69; Кусько Е.Я. Проблемы языка современной художественной литературы.- Львов, 1980.- 75 с.; Кияк Т.Р. Термины и понятия упорядочения терминологии как аспект мет. языка теории научно-технического перевода // Совершенствование перевода научно-технической литературы и документации. - М., 1988. - С.7; Плотников Б.А. О форме и содержании в языке. - Минск, 1989. -С.84; Флорин С. Муки переводческие. Практика перевода. -М., 1983.-С. 144; Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. - М.,1980.-С.147; Рагойша В.П. Проблемы перевода с близкородственных языков. Белорусско-русско-украинский поэтический взаимоперевод. -Минск, 1980.-С. 52; Комиссаров В.Н. Перевод и интерпретация // Тетради переводчика. -Выпуск 19. -М., 1982.-С.11; Россельс В. Сколько весит слово. -М., 1984.- С. 94; Рябцева Н.К. Информационные процессы и машинный перевод. Лингвистический аспект. -М., 1986.-С. 20; Федоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы).-М., 1983.-С. 13-14; Гореликова М.И., Магомедова Д.М. Лингвистический анализ художественного текста.- М., 1989.- С. 12; Табахьян П.В. Сопоставительная стилистика русского и немецкого фольклора.- К., 1980.- С. 48; Сербенська О. Формування і розвиток української наукової термінології // Наукове товариство імені Т.Шевченка і українське національне відродження. -Львів, 1992. -С. 146; Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка.- М.- 1980.- С. 141.

ІХ. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ - ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

§1. Загальні зауваження

Лексикографія належить до прикладних наук. Вона має свою історію, що сягає глибини століть. Адже, початок лексикографічної практики у східних слов'ян пов'язують з виникненням у XIII столітті глосаріїв, тобто рукописних словників. Друковані словники в Україні появилися на зламі XVI - початку XVII століття, «Лексис» Лаврентія Зизанія у 1596 р., а «Лексіконь словеноросскій» Памви Беринди - у 1627 році.

Українська лексикографія в аспекті укладання фразеологічних словників характеризується певними надбаннями. Найбільш корисними для навчального процесу видаються такі видання: Н.О.Батюк. Фразеологічний словник. На допомогу вчителю / К., 1966/; Г.М.Удовиченко. Словник українських ідіом / К., 1968/; І.С.Олійник, М.М.Сидоренко. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / К.,1971/; Л.С.Осовецька, К.М.Сільвестрова. Фразеологічний словник німецької мови / К., 1964/; К.Т.Баранцев. Англо-український фразеологічний словник / К., 1969/; В.І.Гавриць, О.П.Пророченко. Німецько-український фразеологічний словник / К., 1981 /; Ф.М.Медведев. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо / Харків, 1977/; В.Д.Ужченко. Народження і життя фразеологізму / К., 1988/.

Помітним явищем в історії української лексикографії можна назвати «Словник української мови» в 11-ти томах, виданий інститутом мовознавства ім. О.Потебні НАН України. На жаль, і досі не укладено спеціального фразеологічного словника української мови, аналогічного фразеологічному словнику Фрідеріка Вольфа «Сучасна німецька ідіоматика» / Мюнхен, 1976 / . До речі, німецька лексикографія має значну кількість збірників, виданих у різні роки: Seiler F. Das deutsche Lehnwort (Halle, 1921-1924); Borchardt-Wustmann-Schoppe. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund (Leipzig, 1955); Adolphi O. Das große Buch der fliegenden Worte, Zitate, Sprüche, Redensarten (Berlin, 1960); Herzog A.u.a. Deutsche idiomatische Wendungen für Ausländer (Leipzig, 1972); Kruger-Lorenz K. Deutsche Redensarten -und was dahinter steckt (Düsseldorf, 1960); Buchmann G. Geflügelte Worte (Ullstein, Frankfurt/Main, Berlin, Wien, 1981).

Усі вони мають в основному етимологічне спрямування, тобто розкривають джерела походження фразеологізмів. Значне місце в них відведено крилатим фразам і словам, афоризмам, прислів'ям, приказкам тощо. Фразеологізмів-сполучень в них обмаль. У словникових статтях відсутні ремарки, що дають фразеологізмам стилістичну, граматичну та інші характеристики. Теорія та практика укладання фразеологічних

словників залежить насамперед від рівня розвитку фразеологічної теорії, досягнень фразеології як науки. Скажімо, російські словесники мають в своєму розпорядженні цінні видання - «Фразеологічний словник російської мови» /за редакцією О.Молоткова /, а також «Словник фразеологічних синонімів російської мови»/ за редакцією В.Жукова /.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики лексикографія зазнала певного дослідницького поживлення, що зумовлено успіхами в науці та техніці, розширенням міжнародних контактів, міжнародних відносин, дослідженням маловивчених мов і, не в останню чергу, навчальним процесом. Своїми досягненнями як в теорії, так і в практиці лексикографія завдячує процесу активного застосування математичних методів у процесі укладання словників.

У свій час Л.Щерба писав: «Питання про різні типи словників - одне із перших у лексикографії. Воно має безпосереднє практичне значення і емпірично завжди якось вирішувалося і вирішується» [1]. На жаль, ще й досі відсутні фундаментальні праці, де б узагальнювався, практичний досвід лексикографів, помітне відставання розробки лексикографічної теорії від практики укладання словників, у т. ч. фразеологічних.

Щодо типів словників, то розрізняються словники лінгвістичні і нелінгвістичні. Основна відмінність між ними полягає в тому, що лінгвістичні словники, в першу чергу, характеризують слова, а відтак - предмети і явища об'єктивної дійсності; а нелінгвістичні /наприклад, енциклопедичні, термінологічні, власних назв / розкривають наукові поняття, охоплюючи явища навколишньої дійсності, а про слова, як правило, подають лише етимологічну довідку.

В лексикографічній практиці важливі словникова стаття, заголовне слово і словник. Словникова стаття має певну структуру. Це - текст, що містить інформацію про якусь лексичну одиницю. Заголовне слово - це тлумачна одиниця. Воно завжди виділене у словнику певним способом /жирним шрифтом, курсивом тощо/. Словник - це сукупність усіх лексичних одиниць, що містяться у даному типі словника, довідника і т. д.

§2. Фразеологічні словники

Проблема відбору одиниць для фразеологічного словника дуже тісно пов'язана з проблемою визначення фразеологізму. Вирішення цього завдання окреслює параметри і критерії укладання словника. Перше питання, яке ставить перед собою укладач: що включати до словника. Все залежить від того, якого погляду на фразеологію дотримується автор словника. Друге центральне питання, яке мусить бути вирішене, пов'язується з описом фразеологізмів.

Ці вимоги випливають з лексикографічної практики. Специфіка словника фразеологізмів полягає в особливостях теоретичних і практичних прийомів описування фразеологізмів, оскільки їм притаманна сукупність лише їм властивих ознак категорій. Адже, як не дивно, але все ще можна відшукати на сторінках фразеологічних словників такі невиразні лексеми, як «drei Tage Bau kriegeln» /військ.розм.; укр. «отримати три дні гауптвахти»; рос. «быть посаженным на три дня на гауптвахту»/. Порівн.: «er bekam drei Tage Bau», де жаргонне слово «Bau» ужито у вільному словосполученні.

Укладачі словників, дотримуються широкого погляду на фразеологію, включають у словник фразеологізми із синтаксичною структурою речень, тобто прислів'я, приказки, крилаті фрази, афоризми тощо. Однак, ці одиниці, а також компаративні фразеологізми недостатньо представлені у фразеологічних словниках. Не менш важливим фактором є також повнота описування одиниць. Звідси - поділ словників на повні, тобто такі, що включають весь склад певних одиниць, і неповні, що містять лише вибірково частину одиниць в залежності від того, на кого розрахований словник.

Недосконалість багатьох фразеологічних словників /тлумачних чи двомовних/ свідчить про необхідність їх типологізації з метою розробки теоретичних основ і удосконалення прийомів практичного користування ними. Необхідно укласти нові типи фразеологічних словників, що відповідали б сучасним вимогам. А для цього треба узагальнити і систематизувати усю фразеологічну практику, використати здобутки попередників, оскільки нові словники укладаються не лише із карткового фонду авторів. Типологічний аналіз дозволяє сформулювати специфічні завдання для кожного фразеологічного словника, створити можливості щодо розробки системи фразеологічних словників національної мови. Він кладе край безсистемності однотипних фразеологічних словників, довідників і збірників, призначених для одного і того ж кола читачів, дублюючи у тій чи іншій мірі один одного.

Описування фразеологізмів починається з відбору одиниць для фразеологічного словника, визначення його обсягу та призначення. Процедура описування полягає в тому, яким чином лексикографічно подавати у словнику семантичну, стилістичну та ін. характеристики. Не менш важливою проблемою, що потребує вирішення, є форма фразеологізму. Все це безпосередньо пов'язане з будовою словникової статті. Давно на часі потрібна уніфікація словникових статей, оскільки і в щойно виданих словниках фразеологізми подані як на рівні мови, так і на рівні мовлення. Порівн.: an den Bettelstab kommen /або geraten/ - «збідніти, впасти в злидні, розоритися»; фразеологізм поданий на рівні мови; du hast wohl e'nen kleinen Mann im Ohr - розм. фам. «ти, напевне, трішки того»; j-m ist etw. abhanden gekommen - «щось пропало, зникло у

когось, хтось втратив щось» - фразеологізми подані у формі одного з можливих варіантів, тобто на рівні мовлення. В ілюстрації до цього фразеологізму даються ще й такі варіанти мовлення: *wag (waren) abhanden gekommen, käme abhanden*. Але це ж звичайні парадигматичні форми фразеологізму. Очевидно, заголовний фразеологізм повинен подаватися у формі словесного знака на рівні мови: *abhanden kommen*.

Уніфікація подачі заголовних фразеологізмів не означає, що їх парадигматичні форми не треба подавати. Навпаки, вони бажані, аби мати повну формальну їх характеристику.

Однак, в поняття форми фразеологізму входять, наприклад, лексичні і видові варіанти, а також факультативні компоненти. Порівн.: *наганяти /нагнати/ страху /пострахи/; надсаджувати /надсадити /душу /серце/; нічтоже сумняся і нічтоже сумняшеса; бросать /кидять, пускать/ на ветер і бросить /кинуть, пустить/ на ветер; den alten Menschen ablegen /або ausziehen/ -»позбутися застарілих звичок, поглядів»; Mist /zusammen/ reden /або machen, verzapfen /- розм. «верзти дурниці, теревені правити». Такі варіанти повинні бути обов'язково перераховані на початку заголовної статті, оскільки в таких формах вони зустрічаються у мовленні.*

Така ж тенденція з факультативними компонентами, тобто словами, що можуть вживатися у структурі фразеологізму, або опускатися. Наприклад: *j-d hat (seine) Mucken* - розм. у кого-небудь свої примхи, капризи, дивацтва; *набути /великого/ розголосу; пустити /червоного/ півня; ни /одной/ души; уносить /с собой/ в могилу*.

Описування семантики фразеологізму, розкриття його значення здійснюється різними способами в залежності від фразеологізму, від його структури. Семантика фразеологізмів своєю граматичною структурою - це словосполучення; останні співвідносяться з певними лексико-граматичними розрядами і за своїм значенням рівнозначні слову. Отже, семантика розкривається так, як у лексичних одиниць, тобто з огляду на їх понятійну віднесеність. Семантика фразеологізмів - речень має дещо ускладнену форму описування, бо неспрощеним є зміст таких фразеологізмів.

Глумачення значення передбачає визначення кількості та ієрархії значень, встановлення предметної спрямованості, зв'язку фразеологізму з лексичними одиницями мови.

Словникову статтю складають довідкові компоненти: граматичні, стилістичні, часові, експресивні, емоційні, історико-етимологічні ремарки тощо.

Грамматична характеристика фразеологізму. Вона охоплює вказівки на об'єктивну належність фразеологічної моделі до лексично-граматичного розряду. Порівн.: *кіт у чоботях* - іменний; *зійти в могилу* - дієслівний; *кров з молоком* - ад'єктивний; *Hals über Kopf* - прислівниковий

«стрімголов, притьмом, похащем, нашвидкоруч «; *ach, du lieber Gott!* - вигуковий «*ах ти, боже мій!, ай-ай-ай!*» /вираз досади/.

Фразеологізми у спеціальному словнику повинні неодмінно містити ремарки, що орієнтують на можливість сполучуваності фразеологізмів зі словами. Так, іменні фразеологізми повинні мати вказівки на обов'язкове чи факультативне керування. Наприклад: *злий язик-у кого?, злий геній - чий?* Для дієслівних фразеологізмів необхідний коментар про усі види керування, наприклад: *зламати зуби - на кому?, на чому?, об кого?, об що?; злітати на одній нозі - куди?, до кого?; колоти очі - кому?, чим?; die Rede auf j-n, etw. bringen* «заговорити про кого-небудь, що-небудь, j-m wegen einer Sache (G) *gram sein /або werden/ - розм. «не любити кого-небудь за що- небудь, мати злість на кого-небудь за що-небудь».*

Такі ремарки обов'язково супроводжують так звані дієслівно-пропозиційні фразеологізми, тобто словосполучення, що за формальною граматичною структурою є реченнями і яким властиве подвійне керування. Порівн.: *рука набита - у кого?, на чому?, в чому?; голова обертом іде - у кого?, від чого?, через що?*

Зауважимо: для багатьох видів фразеологізмів такі ремарки необов'язкові, оскільки їх сполучуваність з іншими словами, або їх вживання у відповідному контексті, в репліках тощо не викликають труднощів. Це, наприклад, адвербіальні і вигуківі фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті фрази тощо., наприклад: *рука руку мие, gar zu gern* - «охоче»; *ach, du grüne Neune!* - розм. фам. «от тобі і маеш!»; «отакі!»; *Ein Wort, das dir entflohen, fängst du nicht mehr ein* - «Слово не горобець, вилетить - не піймаєш»; *Per aspera ad astra* (Сенека) - «Через терни до зірок».

Стилістична характеристика фразеологізму. Стилістична диференціація фразеологізмів співпадає із стилістичною диференцією лексики. Отже, фразеологізми, як і слова, розрізняються за належністю до різних шарів лексики, сфер вживання, а також за стилістичним забарвленням. Так, серед фразеологізмів виділяються перш за все літературні, розмовні, книжні і вульгарні фразеологізми. Таку класифікацію запропонували німецькі мовознавці Р.Клаппенбах і В.Штайніц. [2]

У словнику літературні фразеологізми не мають ремарки, а розмовні - починаються ремарки / розм.; розм. фам.; відповідно - розмовний вираз; розмовний вираз, фамільярний відтінок /. Наприклад: *j-n bei den Ohren haben* - розм. «схопити за комір, узяти за барки кого-н.; *j-n ins Garn kriegen* - розм. «піймати в пастку кого-н.; *dumm wie ein Ochse* - розм. фам. «дурний, як пень»; *j-m die Ohren strammziehen* - розм. фам. «нам'яти, надерти вуха» кому-н. Фразеологізми високого стилю мають ремарку: *висок., книжні - книжн.* Наприклад: *Gott habe ihn selig!* - висок. «царство йому небесне»; «Своя своїх не познаша» /книжн./ . Вульгарні

фразеологізми мають ремарку / вульг., наприклад: j-m geht der Arsch mit Grundeis-vulg. - кого-н. «великий страх»; j-m in die Fresse hauen-vulg. - «затопити в пику кому-н. У словниках, виданих в Україні, вони позначені ремаркою - груб. /грубий вираз/.

Стилістична диференціація фразеологізмів характеризується стилістичним забарвленням зворотів. Мовиться про такі відтінки, що притаманні фразеологізмам і поза мовленням, як іронічний, жартівливий, презирливий, несхвальний відтінок тощо. Наприклад: сезам, одчинись! жарт.; j-p auf Nummer sicher bringen - розм. ірон. «посадити за ґрати кого-н.»; bunter Ochse - розм. през. «папуга» /про людину, яка вдягнена строгато і без смаку/; auf sein Geld pochen - несхв. «хизуватися своїм багатством».

Історико-часова характеристика фразеологізмів. У порівнянні з лексикою фразеологізми відзначаються більшою стійкістю, проте і серед них є одиниці, що вийшли або виходять із активного вжитку. Такі фразеологізми мають відповідні ремарки: заст.- застарілий вираз, іст.- історичне поняття. Наприклад: прописати їжицю кому заст./зробити суворе зауваження, вилаяти, відшмагати»; своя рука владица заст.; поголоти лоба - іст. «забирати в солдати».

Історизми, а особливо застарілі фразеологізми, не завжди зрозумілі без відповідного пояснення. Вони вживаються, як правило, в художній літературі для створення мовного колориту епохи чи комічного ефекту навколо характеристики дійової особи або культурно-етнічного моменту у світлі національної фразеологічної традиції. До речі, основні форми і способи вияву національної самобутності в одиниць фразеологічного фонду англійської мови системно висвітлені в ґрунтовій монографії Б. Ажнюка. [3]

Історико-етимологічна довідка потрібна більшості фразеологізмів, навіть таким, що мають відповідний прототип серед вільних словосполучень. Порівн.: сидя на саях -»на старості років». Цей фразеологізм зустрічається уже в «Поученнях Владимира Мономаха». Для сучасного читача він не зрозумілий і вимагає етимологічної довідки. Його виникнення пов'язане із звичаєм: на саях перевозили померлих. До тієї ж епохи належить фразеологізм рать держать - «воювати».

Фразеологічні словники містять одиниці, які в німецькій стилістиці позначені загальною ремаркою - просторова характеристика фразеологізмів [4]. Сюди відносяться діалектні фразеологізми /наприклад, берлінського, південно-німецького діалекту /, фразеологізми, що вживаються носіями німецької мови в австрійському чи швейцарському ареалі.

Чимало ремарок у фразеологічних словниках вказує на сферу функціонування чи запозичення фразеологізму. Порів.: військ. /військова справа /, залізн. /залізничний термін/, канц. /канцелярський вираз/, карт. /

вираз, що вживається в карточній грі/, ком. /комерційний вираз/, бібл. /біблійний вираз/, фін. /фінансова справа/, юр. /юридичний термін/ тощо.

Важливим моментом в укладанні фразеологічних словників є проблема розташування фразеологізмів у словнику. Як уже зазначалося, багато фразеологізмів існує у кількох варіантах; окрім того, між фразеологізмами існують певні семантичні зв'язки: синонімічні, антонімічні, полісемічні, омонімічні. Вагомим є компонентний склад фразеологізму, тобто, коли він містить два, три і більше повнозначних слова. Все це укладач повинен врахувати, аби словник був компактним, загальнодоступним у процесі використання.

Одним із варіантів розташування фразеологізмів є гніздовий принцип. Заголовним словом гнізда виступає спільний компонент кількох фразеологізмів. Наприклад, під заголовним словом гнізда Bude розміщуються такі фразеологізми: eine sturmfreie Bude; j-m die Bude einlaufen; die (ganze) Bude auf den Kopf stellen; die Bude zumachen; j-m auf die Bude rücken; j-m in die Bude geschneit kommen; es hat j-m in die Bude geschneit.

Фразеологізми, що мають варіанти, які не впливають на зміну значення, краще розташувати в одному гнізді. Основний варіант подається, як і весь фразеологізм, жирним шрифтом. Інші беруться в дужки. Наприклад: j-d hat Quecksilber im Leibe (або im Hintern)-розм. фам. хто-н. справжній вертун, непосида; den Ochsen beim Horn (або bei Hörnern) fassen (або packen) - ухватити вола за рога; mit der Kirche ums Dorf laufen (або fahren) / також die Kirchen ums Dorf tragen - розм. робити великий гак.

Синонімічні фразеологізми у деяких словниках мають біля себе відповідні позначки, що вказують на місце відповідного синоніма у цьому словнику. Наприклад: Der Teufel ist nicht so schwarz, wie man ihn malt, присл. - не такий чорт страшний, як його малюють; див. також В-1550, Е-316, 778, К-1272; der Brei wird nicht so heiß gegessen, als er aufgetragen wird (або wie er gekocht ist), присл. - не такий чорт страшний, як його малюють; див. також Е-316, 778, К-1272, Т-271; es schlägt nicht immer ein, wenn es donnert, присл. - не такий страшний чорт, як його малюють; див. також В-1550, Е-778, К-1272, Т-271.

Фразеологізми, що мають кілька компонентів, які є повнозначними словами, подаються у словниках по-різному. Як правило, укладачі виділяють ведучий компонент /переважно жирним шрифтом/. Якщо серед компонентів є іменник, то найчастіше він і є ведучим. При наявності в одному фразеологізмі кількох таких компонентів, ведучим стає перший з них. О. Молотков пропонує розташувати такі фразеологізми стільки раз у словнику, скільки повнозначних слів має фразеологізм. Те саме стосується фразеологізмів, що мають різні форми. О. Молотков підкреслює, що проблема

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

розміщення фразеологізмів у словнику зводиться до встановлення зв'язку кожного окремого фразеологізму в усіх формах його вживання з іншими фразеологізмами в системі мови.

Велике значення має наявність у словнику ілюстративного матеріалу. Функціонування фразеологізму залежить від контексту. Скільки значень чи його відтінків, скільки інших особливостей має фразеологізм, стільки ж він повинен ілюструватися прикладами його вживання, запозиченими з відповідних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. - Л. 1974. - С. 265.
2. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. - Berlin, 1967. - Bd.L- S. 11-16.
3. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. - К., 1989.
4. Гавриш В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. - К., 1981. - Т.1, Т.2; Ukrainisch-deutsches Wörterbuch. Im Auftrage des Ukrainischen wissenschaftlichen Instituts in Berlin bearbeitet von Zeno Kuzela und Jaroslav Rudnyckyj. Unter Mitwirkung von Karl H.Meyer. - Leipzig, 1943; Deutsch-ukrainisches Handwörterbuch. Bearbeitet v. Dr. J.Jarema.-Lemberg, 1941; Deutsch-ukrainisches /-ruthenisches/ Wörterbuch. Bearbeitet von W. Kmicykewytsch und W. Spilka. - Czernowitz, 1912; Smal-Stockyj S. Ruthenisch-deutsches Gesprächsbuch. -Berlin-Leipzig, 1914; Smal-Stockyj S. Ukrainisches Lesebuch mit Glossar. -Berlin-Leipzig, 1927; Simovyč W. Praktische Grammatik der ukrainischen /ruthenischen/ Sprache für den Selbstunterricht. - Wien. 1917; Makowiecki I. Slownik botaniczny Iacińsko-mańoruski.-Kraków, 1936; Jakowczyk L., Remholz W. Taschenwörterbuch: Deutsch-Polnisch. - Leipzig, 1974; Volosin A. Gyakorlati kisorosz /ruszin/ nyelvtan. - Uzshorod, 1920; Kelemen A. Taschenwörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache mit Berücksichtigung der Phraseologie. - Budapest, 1924.

- Авалиани Ю.Ю., Ройзензон Л.И. Проблема фразеологической синонимии в современном языкознании // Самарканд. гос. ун - та. Новая серия.- 1963.- № 132.
- Авалиани Ю.Ю., Ройзензон Л.И. Синонимические отношения слов и фразеологических сочетаний // Лексическая синонимия.-М., 1967.
- Авалиани Ю.Ю., Ройзензон Л.И. О разграничении синонимии и вариантности в области фразеологических единиц // Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей.- Баку, 1968.
- Авалиани Ю.Ю., Эмирова А.М. Некоторые вопросы современной фразеологии // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц: Материалы междуз. симпозиума /1968/. Ответы на вопросы анкеты.-Тула, 1972.- Вып.2.
- Авербух К.Я. Терминологическая вариантность : теоретический и прикладной аспекты // Вопр. языкознания. -1986.- № 6.- С.38-49.
- Адмони В.Г. Язык как единство системы отношений и системы построения / / Науч. докл. высш. шк. Филол. науки.-1963.-№3.- С.3-15.
- Алехина А.И. Фразеологическая антонимия в современном английском языке.- Челябинск. 1968.
- Алефиренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології.-Харків, 1987.
- Аллендорф К.А. Значение и изменение значений слов // Уч. зап. 1-го Моск. гос. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Горька.- М., 1965.- Т.32.
- Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии // Ленингр. гос. ун-т.-Л., 1963.
- Амосова Н.Н. О диахроническом анализе фразеологических единиц // Исследования по английской филологии. Л., 1965.- Вып.3.
- Аничков И.Е. О классификации, определениях и названиях частных языковедческих наук // Уч. зап. ЛГПИ им. А.И. Герцена,-1958.-Т.181.- Вып. 3.
- Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. -Л.,1973.
- Арсеньев М.Г., Строева Т.В., Хазнович А.П. Многозначность и омонимия / / Ленингр. гос. ун-т.-Л., 1966.
- Архангельский В.Л. О понятии устойчивости фразы и типах фраз // Проблемы фразеологии.- М.:Л., 1964.
- Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / Ростов.гос.ун-т.-Ростов н/д, 1964.
- Архангельский В.Л. Соотношение и взаимодействие единиц фразеологического уровня с единицами других уровней современного русского языка // Уровни языка и их взаимодействие: / Тез. науч.конф., 4-7 апр. 1967 /.- М., 1967.
- Архангельский В.Л. Методы фразеологического исследования в отечественном языкознании // Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка / Ростов.гос.ун-т.-Ростов, 1968.
- Архангельский В.Л. О задачах, объектах и разделах русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц : Материалы междуз. симпозиума /1968/. Ответы на вопросы.-Тула, 1972.-Вып.2.
- Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. -М.,1957.
- Ахманова О.С., Медникова Э.М., Григорьева С.А. К вопросу о фразеологической сочетаемости слов и путях ее изучения // Проблемы

- фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе.- Вологда, 1967.
- Бабкин А.М. Фразеология и лексикография // Проблемы фразеологии. М.; Л., 1964.
- Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. -Л., 1970.
- Балли Ш. Французская стилистика,- М-, 1961. Баран Я.А. Бинарный характер лексичного значення знака мовної системи - основа модифікації стійких словосполучень // Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов: 36. наук. праць аспірантів/КДПІМ.-К., 1968.-Т IV.
- Баран Я.А. К вопросу о соотношении предметно-логического и экспрессивно-эмоционального элементов в лексическом значении устойчивых словосочетаний // Докл. респ. конф. по вопросам германской, романской и классической филологии. - Вильнюс, 1968.
- Баран Я.А. Фразеология в произведениях Бертольта Брехта: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.» Л., 1971.
- Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології.- Львів. 1980.
- Бар-Хиллел. Идиомы // Машинный перевод. - М., 1957.
- Батурська Д.А. Про інтонаційні особливості синтаксичних фразеологізмів, які позначають заперечення // Нариси з контрастивної лінгвістики.- К., 1979.
- Белецкий А.А. Знаковая теория языка // Теоретические проблемы современного языкознания.-М., 1964.
- Берлизон С.Б. Знаковая теория языка // Теоретические проблемы современного языкознания.-М., 1964.
- Бинович Л.О. О многозначности идиом // Иностр.яз. в шк.-1952.- № 5.
- Билица Я.Т. Политическая фразеология современного немецкого языка как особый разряд единиц его фразеологического состава: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- К., 1988.
- Болдырева Л.М. Стилистические особенности функционирования фразеологизмов : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1967.
- Брехт Б. О театре.- М., 1960.
- Брызгалова Г.Ф. Фразеологизмы в художественной прозе С.Н.Сергеева-Ценского : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1975.
- Будагов Р.А. К сравнительно-сопоставительному изучению словосочетаний / романский языковой материал // Филол. науки.- 1983.-№1.-С. 19-31.
- Булаховский Л.А. Нариси з загального мовознавства.- К., 1955.
- Вахк И. Лингвистический словарь Пражской школы.- М., 1964.
- Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Тр. юбилейной науч. сессии ЛГУ. Секция филол. Наук / Ленингр. гос. ун-т.- Л., 1946.
- Виноградов В.В. Русский язык.- М., 1947.
- Гаврин С.Г. Проблема систематизации устойчивых словосочетаний современного русского языка в функциональном аспекте // Уч. зап. Моск. обл. пед. ин-та им. Н.К.Крупской, Русский язык.-1966.- Т.160.- Вып. II.
- Гаврин С.Г. Фразеология современного русского языка.- Пермь, 1974.
- Гаврин С.Г. Проблемы функционирования и развития фразеологического фонда русского языка в связи с общими вопросами теории фразеологии : Автореф. дис.... Канд. филол. наук.-Л., 1975.

- Гаврысь В.И. Крылатые выражения и их роль в обогащении фразеологического состава современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.-К., 1971.
- Гак В.Г. Беседы о французском слове. - М., 1966.
- Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразеологического образования / Ростов гос. ун-т: - Ростов, 1977.
- Городникова М.Д. Структурная организация фразеологизма и особенности его семантики. // Вопросы семантики фразеологических единиц / На материале русского языка /: Тез. докл. и сообщ. - Новгород, 1971.-4.1.
- Данченко Н.Н. Стилистическое функционирование фразеологических единиц в поэтическом тексте на материале стихотворных произведений Дж.Г. Байрона: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1972.
- Денисенко С.Н. К проблеме фразеологической деривации. / На материале немецкой фразеологии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1972.
- Денисенко С.Н. Фразеологическое образование в немецком языке / фразеологическая деривация как системный фактор фразеологического образования /.- Львов, 1988.
- Долгополов Д.А. Сопоставительный анализ соматической фразеологии / На материале русского "английского и немецкого языков/ Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- Казань, 1973.
- Евгеньева А.П. Основные вопросы лексической синонимии // Очерки по синонимии современного русского литературного языка.- М., Л., 1966.
- Евгеньева А.П. Проект словаря синонимов /АН СССР, ин-т рус. яз., словарный сектор.-М., 1964.
- Есперсен О. Философия грамматики.- М., 1958.
- Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / Моск. гос. ун-т.-М., 1961.
- Жуков В.П. Изучение русской фразеологии в отечественном языкознании последних лет // Вопр. языкознания.- 1967.-№ 5.-С.104-113.
- Жуков В.П. Фразеологизм и слово / На материале современного русского языка /: Автореф. дис.... канд. филол. наук.- Л., 1967.
- Жуков В.П. О сопоставлении многозначности фразеологической единицы с многозначностью слова // Проблемы устойчивости фразеологических единиц: Материалы межвуз. симпозиума.-Тула, 1968.
- Жуков В.П. Русская фразеология.-М., 1986.
- Зимин Л.П. Антонимия фразеологических единиц в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.-Л., 1974.
- Зимин Л.П., Никитин А.В. Многозначность слов и фразеологизмов // Вопросы семантики фразеологических единиц / Тезисы докл. и сообщ. / Ленинград гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена.-Новгород, 1971.-ч.1.
- Зимомря М.И. Основы теории та практики перекладу.- Ужгород, 1985.
- Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Современный немецкий язык.- М., 1957.
- Иванникова Е.А. К вопросу об эквивалентности фразеологических единиц словосочетанию // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе.- Вологда, 1967.
- Іжакевич Г.П. Стилїстика фразеологічних одиниць // Сучасна українська мова. Стилїстика.-К., 1973.
- Карцевский С. Об ассиметрическом дуализме лингвистического знака // Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. -М., 1965.-ч.П.
- Касарес Х. Введение в современную лексикологию.-М., 1958.
- Кононенко В.І. Процеси формування і розвитку російської української фразеології // Мовознавство.- 1989.- ;№5.- С. 34-42.

Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии.- Воронеж, 1972.

Королева-Виноградова Р.И. О полисемии фразеологических единиц в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1974.

Краморенко Г.И. Фразеологические варианты в современном немецком языке.- Смоленск, 1961.

Краморенко Г.И. К вопросу об изменчивости семантики фразеологических единиц // Уч. зап. Смолен. гос. пед. ин-та: Тр.каф.иностр.языков.- Смоленск, 1962.- Вып. XI.

Краснов Ф.А. О предмете фразеологии // Уч. зап. Киргизского ун-та. Филол. фак. Славянский сб., 11, 1963.- Вып. 10.

Кунин А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Англо-русский фразеологический словарь.- М., 1955.

Кунин А.В. Теория фразеологии Шарля Балли // Иностр. яз. в школе.- 1966.- № 3.

Кунин А.В. Фразеологический уровень языка // Уровни языка и их взаимодействие: Тез. докл. /.- М., 1967.

Кунин А.В. Английская фразеология.- М., 1970.

Кунин А.В. Фразеология современного английского языка: опыт систематизации описания.- М., 1972.

Кунин А.В. Общее языкознание и проблема устойчивых словосочетаний: Всесоюз. науч. конф. по теоретическим вопросам языкознания, 11-16 ноябр. 1974 /.- М., 1974.

Кунин А.В. О стилистическом контексте во фразеологическом ракурсе // Лингвистика текста: Сб. научн. тр./МГПИИЯ им. М.Тореза.- М., 1976.- Вып. 103.

Кунин А.В. Курс современного английского языка.- М., 1986.

Курчаткина Н.Н., Супрун А.В. Фразеология испанского языка.- Л., 1981.

Ларин Б.А. Очерки по фразеологии / О систематизации и методах исследования фразеологических материалов // Уч. зап. ЛГУ. Серия филол. наук.- Л., 1956.- Вып. 24.- № 198.

Лазаревич В.В. Латинские заимствования в системе немецкой фразеологии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- Львов.- 1983.

Левицкий В.В. Экспериментальне вивчення лексичної синонімії // Мовознавство.- 1975.- N 3.- С. 49-58.

Левковская К. А. Лексикология немецкого языка.- М., 1956.

Липская Л. А. Структурно-семантические типы субстантивных фразеологических единиц современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1961.

Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии.- М., 1961.

Мокиенко В.М. Славянская фразеология.- М., 1980.

Молотков А.И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания // Фразеологический словарь русского языка. М., 1967.

Молотков А.И. Словосочетание и фразеологизм // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц: Материалы междунар. симпозиума / 1968/. Ответы на вопросы.- Тула, 1972.- Вып. 2.

Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка.- Л., 1977.

Михайлов В.Я. Компаративная фразеология как особая структурно-семантическая члуппа в составе фразеологии современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- Л., 1972.

Муравичка М.П. Психологічний аналіз лексичної омонімії // Мовознавство.- 1975.- № 3.- С. 59-67.

Муница С.Н. Адъективные компаративные фразеологические единицы в немецком и украинском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- Киев, 1975.

Назарян А.Г. Образные сравнения французского языка / фразеологизмы /.- М., 1965.

Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. - М., 1976. Рисунки с контрастивной лингвистики.- 1979.

Никитин В.М. Об отношении к уровням языка, о спорных вопросах общей теории «фразеологизмов», и об уточнении понятия «фразеологизм» / / Уровни языка и их взаимодействие: Тез. науч. конф. 4-7 апр. 1967г. /.- М., 1967.

Общее языкознание Методы лингвистических исследований.- М., 1973.

Ольшанский И.Г. Парные сочетания слов современного немецкого языка / Семантика, структура, сочетаемость /: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1965.

Пауль Г. Принципы истории языка.- М., 1960.

Пельведкий В.И. Опыт сопоставительного изучения фразеологии в произведениях художественной литературы / На материалах романов Л. Франка и Б. Келлерма-на /: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- К., 1988.

Поливанов Е.Д. Введение в языкознание для восточных вузов.- Л., 1928.

Пономаренко Л.А. Устойчивые лексемосцепления контакт-тирующих языков: Автореф. дис. ... д-ра. филол. наук.- Тбилиси, 1978.

Попов Р.Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов.- М., 1976.

Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка.- Харьков, 1930.

Пророченко О.П. До питання про вивчення німецько-українських фразеологічних паралелей // Мовознавство.- 1980.- № 2.- С. 59-66.

Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии.- М., 1980.

Ротт Э.Х. Проблемы сущности и структуры русской фразеологии. и краткая история их разработки: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1968.

Ройзензон Л.И., Авалиани Ю.Ю. Современные аспекты изучения фразеологии // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе.- Вологда, 1967.

Свиридова Л.Ф. Обогащение английской фразеологии шекспиризмами: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.- М., 1968.

Семейко А.И. Сквозной повтор и его лингвистические особенности // Уч. зап. МГПИИЯ им. М.Тореза.- М., 1971.

Сидоренко М.И. О фразеологических омонимах // Уч. зап. МОПИ им. Н.К.Крупской. Рус. яз. Вопросы рус. фразеологии.- М., 1966.- Вып. П.- Т. 160.

Сидоренко М.И. Типы различий между семемами многозначных фразеологических единиц // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц.- Тула, 1968.

Сидоренко М.И. Типы фразеологических омонимов русского языка // Вопросы семантики фразеологических единиц: / Тез. докл. и сообщ. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И.Герцена.- Новгород, 1971.- ч. I.

Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови.- К., 1973.

Смит Л.П. Фразеология английского языка.- М., 1956.

Смирницкий А.И. Лексикология английского языка.- М., 1956.

- Солодухо Э.М. Теория фразеологического сближения / Казан. ун-т.-Казань, 1989.
- Солодухо Э.М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии / Казан. ун-т.-Казань, 1977.
- Соскор Ф. де Труды по языкознанию.-М., 1977.
- Степанов Ю.С. Семиотика.-М., 1971.
- Срезневский И.И. Замечания об образовании слов из выражений // Сб. ОРЯС.-СПб., 1873.-Т.10.
- Тагиев М.Т. Глагольная фразеология современного русского языка.-Баку, 1966.
- Телия В.Н. Что такое фразеология? -М., 1966.
- Тихонов А.Н. Семантическая членимость слова и фразеологизма // Вопросы семантики фразеологических единиц / На материале русского языка / : Тез. докл. и сообщ.- Новгород, 1971.-ч.1.
- Толикина Е.Н. Природа значения фразеологической единицы // Вопросы семантики фразеологических единиц / На материале русского языка / : Тез. докл. и сообщ.-Новгород, 1971.-ч.1.
- Удовиченко Г.М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів // Укр. мова та літ. в школі.-1965.-№2.- С. 20-24.
- Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові.-К., 1968.
- Умарходжаєв М.И. Основы фразеологии.- Ташкент. 1983.
- Федосов И.А. Функционально-стилистическая дифференциация русской фразеологии / Ростов. гос. ун-т.- Ростов, 1977.
- Фортунатов Ф.Ф. Сравнительное языкознание. Общий курс: Избранные труды.-М., 1956.-Т.1.
- Хазанович А.П. Синонимия в фразеологии современного немецкого языка: Автореф. дис.... канд. филол. наук.-Л., 1958.
- Чижаковский В.А. Фразеология и машинный перевод / Опыт составления и работы немецко-русского автоматического словаря для публицистики и на -учных текстах / :Автореф. дис.... канд. филол. наук.-Кишинев, 1971.
- Чередниченко Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови.-К., 1962.
- Чернышева И.И. Явление синонимии и полисемии во фразеологии немецкого языка // Иностр. яз. в шк.-1960. -№ 6.
- Чернышева И.И. Принципы систематизации фразеологического материала современного немецкого языка // Язык и стиль.- М., 1965.
- Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка.-М., 1970.
- Чернышева И.И. Textoобразующие потенции фразеологических единиц // Лингвистика текста: Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Горька.- М., 1976.- Вып. 103.
- Чернышева И.И. Актуальные проблемы фразеологии // Вопр. языкознания.- 1977.- N 5 С. 34-42.
- Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка.-М., 1963.
- Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка.-М., 1972.
- Шаранда Г.И. Фразеология в произведениях Г.Фаллады: Автореф. дис.... филол. наук.- Минск, 1966.
- Шкляр В.Т. О слове фразеологических синонимов // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе.- Вологда, 1967.
- Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики.-М., 1973.

- Шумилов Н.Ф. К вопросу о разграничении полисемантизма и омонимии // Рус. яз. в шк.- 1956.- № 3.- С. 32-35.
- Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность.-Л., 1974.
- Янко-Триницкая Н.А. Фразеологичность языковых единиц разных уровней языка / Изв. АН СССР, сер. лит. и яз.- 1969.- Т.28.- Вып.5.-С. 429-436.

* * *

- Agricola E. Einführung in die Probleme der Redewendungen // Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. Hrsg. von H. Gömer und R. Küfner.- Leipzig: VEB, Bibliographisches Institut, 1962.
- Balli Ch. Precis de stylistique.- Geneve, 1905.
- Burger H. Idiomatik des Deutschen. Unter Mitarbeit von Jacksche H.- Tübingen: Niemeyer, 1973.
- Burgschmidt E., Gotz D. Kontrastive Linguistik. Theorie und Anwendung.- München, 1974.
- Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache.- Leipzig: VEB, Bibliographisches Institut, 1982.
- Hausermann J. Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse.- Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1977.
- Klappenbach R. Feste Verbindungen in der deutschen Gegenwartssprache // Beiträge zur Gesch. der deutschen Sprache und Literatur, Sonderband, E. Karg-Gasterstadt gewidmet.- Halle (Saale), 1961.
- Klappenbach R. Probleme der Phraseologie // Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig. Gesellschafts- und Sprachw. Reihe 17 (1968) 2/3.
- Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache.- M., 1959.
- Riesel E., Schendels E.I. Deutsche Stilistik.-M., 1975.
- Riffaterre M. Criteria for Style Analysis. Word, v. 15, April, 1959.
- Schippan T. Einführung in die Semasiologie. - Leipzig: VEB, Bibliographisches Institut, 1972.
- Schmidt W. Deutsche Sprachkunde.- Berlin: Volk und Wissen. 1967.
- Seiler F. Deutsche Sprichwörterkunde.- München, 1922.
- Symonija N.I. Die internationale Gemeinschaft von Kulturen: interliterarische Beziehungen und die Rolle der Übersetzung im künstlerischen Prozess. - Berlin, 1984.
- Symonija N.I., Kovbasjuk V.F., Bobyneč S.S. Die Rolle der Übersetzung im Kontext der Wechselwirkung von Literaturen // Das Wort. Germanistisches Jahrbuch - 1987. -Zwickau, 1987.
- Stepanova M.D., Černyševa I.I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache.- M., 1975.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.-М., 1966.
- Батюк Н.С. Фразеологічний словник.- К., 1966.
- Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. -К., 1969.
- Бинович Л.Э., Гришин Н.Н. Немецко-русский фразеологический словарь.- М., 1975.
- Большой немецко-русский словарь / Под руководством проф. О.И. Москальской: В 2 т.- М., 1969.
- Гаврис В.І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові.- К., 1971.

ЗМІСТ

- Гавриць В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник: В 2т.- К., 1981.
- Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови.- К., 1975.
- Медведев Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. -Харків, 1977.
- Ожегов С.И. Словарь русского языка.-М., 1984.
- Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник.-К., 1971.
- Осовецька Л.С., Сільвестрова К.М. Фразеологічний словник німецької мови.- К.,1964.
- Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука.- К., 1977.
- Словник української мови: В II т.- К., 1970-1980.
- Удовиченко Г.М. Словник українських ідіом.- К., 1968.
- Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму.- К.,1988.

* * *

- Adolphi O. Das groBe Buch der fliegenden Worte.Zitate, Sprüche, Redensarten.- Berlin, 1960.
- Borchardt-Wustmann-Schoppe. Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund. 7. Aufl.-Leipzig: VEB, F.A. Brockhaus-Verlag, 1955.
- Buchmann G. Geflügelte Worte.- Berlin, 1864.
- Campe J.H. Wörterbuch der deutschen Sprache.-Braunschweig, 1807-1811.-Bd.I-V.
- Eiselein J. Die Sprichwörter und Sinnreden des deutschen Volkes. -Freiburg, 1895.
- Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik.- München: Max Hueber Verlag, 1966.
- Herzog A. u. a. Deutsche idiomatische Wendungen für Ausländer.-Leipzig, 1922.
- Körte W. Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Deutschen.- Leipzig: F.A.Brockhaus, 1837.
- Kruger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten - und was dahinter steckt. - Düsseldorf: Econ-Verlag, DHBH, 1960.
- Kupper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. - Hamburg: Classen-Verlag, 1963. - Bd. I.
- Lipperheide F. Sprichwörterbuch. Sammlung deutscher und fremder Sinnsprüche.- Berlin: Verlag von Lipperheide, 1907.
- Seiler F. Das deutsche LehnSprichwort.-Halle, 1921-1924.
- Simmrock K. Die deutschen Volkstümer.Deutsche Sprichwörter.-F. a/M., 1846.-Bd. V.
- Tetzner F. Deutsches Sprichwörterbuch.- Leipzig, 1905.
- Wörter und Wendungen: Wörterbuch zum Sprachgebrauch / Hrsg. von E. Agricola unter Mitwirkung von H.Gomer und Kűfner. - Leipzig: VEB, Bibliographisches Institut, 1962.
- Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache.- Akademie-Verlag-Berlin, 1967.-Bd. I.
- Wrede A. Neuer Kölnischer Sprachschatz. - Köln: Greven Verlag, 1956. - Bd. I.

ВІД АВТОРІВ	3
ВСТУП	5
I. ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ	7
§1. Загальні зауваження	7
§2. Фразеологія німецької мови в дослідженнях німецьких лінгвістів	7
§3. Дослідження фразеології німецької мови у вітчизняній германистиці	14
II. ВЗАЄМОДІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЯВИЩ У КОНТЕКСТІ ФРАЗЕОЛОГІЇ	20
§2. Предмет та обсяг фразеології	22
§3. Методи вивчення фразеології та визначення фразеологізму	28
III. ФРАЗЕОЛОГІЗМ - ОДИНИЦЯ МОВНОЇ СИСТЕМИ	42
§1. Загальні зауваження	42
§2. Спійкість фразеологізмів	42
§3. Фразеологізми та їх значення	47
§4. Структурно-граматичні особливості фразеологізмів	56
§5. Сполучуваність фразеологізмів	62
§6. Фразоутворення	64
§7. Моделювання у сфері фразеології	65
§8. Фразеологізм і слово	68
§9. Фразеологізм і термін	70
§10. Нефразеологічний тип стійких сполук слів	75
IV. КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ	83
§1. Загальні зауваження	83
§2. Сутність класифікації фразеологізмів	84
V. СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ ФРАЗЕОЛОГІЇ	100
§1. Поняття «система» та «рівень» у контексті фразеології	100
§2. Синонімія та варіативність ознаки фразеології	103
§3. Фразеологічна антонімія	108
§4. Фразеологічна полісемія	111
§5. Фразеологічна омонімія	113
VI. ФРАЗЕОЛОГІЧНА СТИЛІСТИКА	120
§1. Загальні зауваження	120
§2. Стилстична класифікація фразеологізмів	120
§3. Фразеологія - засіб художнього зображення	129
§4. Молифікація фразеологізмів	135

§5. Індивідуально-авторські утворення - джерело збагачення фразеологічного фонду мови	142
VII. СИНХРОНІЯ ТА ДІАХРОНІЯ У ФРАЗЕОЛОГІЇ	146
§1. Загальні зауваження	146
§2. Співвідношення синхронного і діахронного аспектів у фразеології	147
VIII. ТИПОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ	151
§1. Загальні зауваження	151
§2. Характеристика зіставних досліджень фразеології	151
IX. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ - ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЇ	157
§1. Загальні зауваження	157
§2. Фразеологічні словники	158
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	165
ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА	171

ПРО АВТОРІВ

Б А Р А Н Ярослав Андрійович (1932), педагог вищої школи. Закінчив Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича (спеціальність - німецька філологія). Кандидат філологічних наук з 1972 року, підготовлена до захисту докторська дисертація. Автор багатьох робіт з проблем порівняльного мовознавства.

З И М О М Р Я Микола Іванович (1946), педагог вищої школи. Закінчив Ужгородський державний університет (спеціальність - німецька філологія). Кандидат філологічних наук з 1972 року, доктор філологічних наук з 1984 року. Автор праць з порівняльного літературознавства, взаємодії мовних систем, теорії та практики перекладу.

ВІД АВТОРІВ

Автори складають подяку Ужгородському державному університету (ректор проф. В.СЛИВКА), Кіровоградському державному педагогічному університету ім. В.Винниченка (проф. О.ПОЛЯРУШ) і Закарпатському інституту методики навчання та виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (доц. М.ТАЛАПКАНИЧ) за сприяння у виданні книжки.

Наукове видання

**Баран Ярослав Андрійович
Зимомря Микола Іванович**

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

(українською мовою)

Видання перше

Закарпатська обласна організація Товариства книголюбів України
Ужгород, вул. Волошина, 22

Головний редактор
В. І. ПАДЯК, к.ф.н.
Комп'ютерний набір

С. ГЕРЦ

Коректура авторська
Макет
К.В. ЧЕРКАЙ

Б 24 Баран Ярослав Андрійович, Зимомря Микола Іванович.
Теоретичні основи фразеології.- Ужгород, 1999.- 176 с.

**ББК 81.2
УДК 4И**

ISBN 5-7707-2710-6

Підписано до друку 10.09.1999 р. Формат 60х84/16.

Умови. друк. арк. 11,0. Тираж 300 прим.

**По.
Ужгоро**

4-99.